

**ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЇ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ ҶУМҲУРИИ
ЎЗБЕКИСТОН**

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

ФАКУЛТАИ ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБЇ

**КАФЕДРАИ ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ
ТОМАКТАБЇ**

Ба рўйхат гирифта шуд:
№ _____
“ ____ ” _____ соли 2019

Проректори донишгоҳи давлатии Самарқанд
оид ба корҳои таълимӣ:
_____ А.Солеев
соли 201 _____ “ ____ ” _____

Соҳаи илм:	100 000	–	Соҳаи гуманитарӣ
Соҳаи таълим:	110 000	–	Педагогика
Шўбаи таълим,	5111800	–	Таълими томактабӣ
ихтисос:	5112100	–	Таълими меҳнат

**МАҶМУАИ ТАЪЛИМӢ-УСЛУБӢ АЗ ФАННИ
АСОСҲОИ МЕЪЁРИИ
ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБӢ**

**Тартибдиҳанда: С.Зоҳидова омӯзгори кафедраи “Педагогика ва
психологияи таълими томактабӣ”**

Мудири кафедра:	дотс. Ш.Тайланова
Раиси шўрои таълимӣ-услубии факултет:	дотс.И.В.Сувонкулов
Раиси кенгаши факултет:	проф.Б.Т.Хайдаров
Созиш карда шуд:	
Роҳбари корҳои таълимӣ-услубӣ:	н.ф.б.дотс.Б.Аликулов

Самарқанд – 2019

**Тартибдиҳанда: С.Зоҳидова омӯзгори кафедраи “Педагогика
ва психологияи таълими
томактабӣ”**

Тақриздихандагон:

К.Ҳасанова – дотсенти кафедраи “Педагогика”и ДДС

М.Маҳмудова – профессори ИДЗХС д.ф.п.

МУНДАРИЧА

I. Барномаи таълим.....	4
II. Барномаи таълимии корбарӣ.....	18
III. Истифодаи методҳои интерфаъл дар омӯзиши фан.....	28
IV. Маъводҳои машғулоти назарӣ.....	36
V. Маъводҳои машғулоти амалӣ.....	
VI. Банки кейсҳо.....	
VII. Маъвзӯҳои таълими мустақилона.....	
VIII. Глоссарӣ.....	
IX. Феҳрасти адабиёт.....	

I. Барномаи таълимии корбарӣ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

Ба рўйхат гирифта шуд:
№ _____
“ ____ ” _____ соли 2019

Проректор оид ба корҳои таълимӣ:
_____ проф. А. Солеев
соли 201 _____ “ ____ ” _____

ДАСТУРИ КОРИИ ТАЪЛИМӢ

АЗ ФАНИ

АСОСҲОИ МЕЪЁРИИ ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБӢ

Соҳаи илм:	100 000	– Соҳаи гуманитарӣ
Соҳаи таълим:	110 000	– Асосҳои меъёрии таълими томактабӣ
Шӯъбаи таълим, ихтисос:	5111800	– Таълими томактабӣ

Барномаи таълимии корбарӣ мувофиқи нақша ва барномаи таълим тартиб дода шуд.

**Тартибдиҳанда: С.Зоҳидова омӯзгори кафедраи “Педагогика ва
психологияи таълими томактабӣ”**

Тақриздихандагон:

К.Ҳасанова – дотсенти кафедраи “педагогика”и дс

М.Маҳмудова – профессори ИДЗХС д.ф.п.

Барномаи таълимии корбарӣ дар маҷлиси 10-уми кафедраи “Педагогика ва психологияи таълими томактабӣ” ___-уми майи соли 2019 аз муҳокима гузаронида шудааст ва барои муҳокима ба кенгаши факултет тавсия карда шудааст.

Мудири кафедра:

дотс.Ш.Тайланова

Барномаи таълимии корбарии фан дар кенгаши факултети таълими томактабӣ муҳокима карда шудааст ва ба истифода тавсия карда шудааст. (баённомаи ___ - _____ соли 2019)

Раиси кенгаши таълимӣ-услубии факултет:

дотс.И.В.Сувонқулов

Раиси кенгаши факултет:

н.ф.п.проф.Б.Ҳайдаров

“Розӣ шуд”:

роҳбари идораи таълимӣ-услубӣ:

б.ф.н.дотс.Б.Алиқулов

Нишондоди услубӣ барои фанни

“АСОСҲОИ МЕЪЁРИИ ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБӢ”

Фанни “АСОСҲОИ МЕЪЁРИИ ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБӢ” ба донишчӯён фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, мақсад ва вазифаҳои он, шохаҳои фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, методҳои тадқиқоти илмии асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, сохти таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои маҳорати муаллим, қонуниятҳои умумии ривҷёбии шахс, дидактика, тамоил ва методҳои таълим ва ғайраҳоро меомӯзад.

Ба дониш, маҳорат ва малакаи донишчӯён аз рӯи фан талабҳои зерин гузошта шудааст:

- донишчӯ бояд ба донишҳои фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, мақсад ва вазифаҳои он, шохаҳои фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, методҳои тадқиқоти илмии асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, сохти таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мазмун ва моҳияти Қарори ПҚ -2707 “Дар бораи такмил додани чораву тадбирҳо дар сохти таълими томактабӣ дар солҳои 2017-2021”, маълумот дар бораи масъалаҳои умумии фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ соҳиб шавад.
- донишчӯ бояд ба маҳорати дарсдиҳӣ ва тарзи ташкил кардани дарс, истифодаи технологияҳои педагогӣ ва ахбор дар чараёни дарс, дар бораи назарияи тарбия,

усулҳои умумии тарбия тамоилҳои ташкил намудани он соҳиб шавад.

- донишҷӯ бояд ба малакаҳои таҳлил кардани дарс, намудҳои таҳлил кардани дарс, таълими интерфаол ва ташкил кардани он соҳиб шавад.

Ҳаҷми фан

№	Намуди машғулоти	Соат
1	Маъруза	16
2	Семинар	18
3	Ҳамагӣ	34

Нақшаи календарӣ-тематикӣ маъруза ва машғулоти семинар аз фанни

“АСОСҲОИ МЕЪЁРИИ ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБӢ”

№	Мавзӯҳои машғулоти	Ҷамъ	Маъруза	Семинар
1	Ҳуҷҷатҳои қонунӣ ва зериконунӣ дар соҳаи таълими томактабӣ	4	2	2
2	Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ дар соҳаи таълими томактабӣ	4	2	2
3	Конститутсияи республикаи Ӯзбекистон-кафолати озодӣ ва ҳуқуқҳои инсонӣ	4	2	2
4	Асосҳои ҳуқуқии милли ва байналхалқии кафолати ҳуқуқҳои бача	4	2	2
5	Таъмини тартиботи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таълими томактабӣ	4	2	2
6	“Қадами аввалин”	4	2	2
7	Талабҳои давлатии ба бачагони синни томактабӣ гузошташуда	4	2	2

8	Қарорҳои муҳими охирин дар соҳаи таълими томактабӣ	6	2	4
	Ҳамагӣ:	34	16	18

Машғулотии маъруза

№	Мавзӯҳои машғулот	Ҷамъ	Маъруза
1	Ҳуҷҷатҳои қонунӣ ва зеріқонунӣ дар соҳаи таълими томактабӣ	4	2
2	Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-меъёрий дар соҳаи таълими томактабӣ	4	2
3	Конститутсияи республикаи Ёзбекистон-кафолати озодӣ ва ҳуқуқҳои инсонӣ	4	2
4	Асосҳои ҳуқуқи миллӣ ва байналхалқии кафолати ҳуқуқҳои бача	4	2
5	Таъмини тартиботи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таълими томактабӣ	4	2
6	“Қадами аввалин”	4	2
7	Талабҳои давлатии ба бачагони синни томактабӣ гузошташуда	4	2
8	Қарорҳои муҳими охирин дар соҳаи таълими томактабӣ	6	2
	Ҳамагӣ:	34	16

Машғулотии маъруза дар аудиторияи бо ҷиҳозҳои аппарати мултимедиаВЙ дошта гузаронида мешавад. Барои фанни “асосҳои меъёрии таълими томактабӣи умумӣ”-ро хуб азҳуд кардани донишҷӯ аз усул ва методҳои замонавии таълим, аз технологияҳои педагогии пешқадам ба аҳамияти калон соҳиб аст. Дар ҷараёни омӯхтани фан аз китоби дарсӣ, нишондодҳои услубӣ ва таълимӣ, матни маъруза, маводҳо барои паҳн намудан, маводҳои электронӣ истифода бурда мешавад.

Машғулоти амалӣ

№	Мавзӯҳои машғулот	Семинар
1	Ҳуҷҷатҳои қонунӣ ва зерӣқонунӣ дар соҳаи таълими томактабӣ	2
2	Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ дар соҳаи таълими томактабӣ	2
3	Конститутсияи республикаи Ўзбекистон-кафолати озодӣ ва ҳуқуқҳои инсонӣ	2
4	Асосҳои ҳуқуқии миллӣ ва байналхалқии кафолати ҳуқуқҳои бача	2
5	Таъмини тартиботи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таълими томактабӣ	2
6	“Қадами аввалин”	2
7	Талабҳои давлатии ба бачагони синни томактабӣ гузошташуда	2
8	Қарорҳои муҳими охирин дар соҳаи таълими томактабӣ	4
	Ҷамағӣ:	18

Машғулоти амалӣ дар аудиторияи ҷиҳозонидашуда гузаронида мешавад. машғулот ботарзи интерфаъл ташкил карда мешавад. технологияи кейс стади кор фармуда мешавад. мазмуни кейсҳо аз тарафи муаллим дода мешавад. ахбор ва воситаҳои айёният бо ёрии проекторҳо ташкил карда мешавад. дар омӯзонидани мавзӯҳо аз методҳои бумеранг, чархфалак, зина ба зина, таҳлили мафҳумҳо ва ғайраҳо истифода бурда мешавад.

Таълими мустақилона

№	Мавзӯҳо
1	Фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ, мақсад ва вазифаҳои он.
2	Шохаҳои фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣ
3	Методҳои тадқиқоти илмии асосҳои меъёрии таълими томактабӣ
4	Соҳти таълим дар республикаи Ўзбекистон
5	Тоифаҳои бачагони ба ёрдами махсус мӯҳтоҷ
6	Истифодаи мултимедиа ва слайдҳо дар таълими томактабӣ
7	Бозиҳои дидактикӣ ва истифодаи он дар таълими томактабӣ
8	Истифодаи воситаҳои барномавӣ, дидактикӣ ҳангоми гузаронидани машғулоти дар муассисаҳои таълими томактабӣ.
9	Компетентии касбии тарбиячӣ дар истифодаи воситаҳои барномавӣ-дидактикӣ дар таълими томактабӣ
10	Истифодаи методҳои ноанъанавӣ дар таълими томактабӣ.
11	Системаи таълими ибтидоӣ-мавзӯи муҳими сиёсати давлатӣ
12	Барномаи таълимии давлатии “қадами аввалин” барои муассисаҳои таълими томактабӣ
13	Воситаҳои дидактикӣ ва аҳамияти онҳо дар самарадорӣ таълим.
14	Таъсири технологияҳои ахбор дар ривҷи фарзанд
15	Аппаратҳои ба тартиб додани воситаҳои барномавӣ –дидактикӣ ёридиҳанда
16	Аҳамияти арифметикаи менталӣ дар ривҷи интеллекти бача
17	Концепсияи таълими томактабӣ
18	Талабҳои давлатии ба таълиму тарбияи бачагони синни томактабӣ гузошташуда.
19	Системаи таълими томактабӣ дар давлатҳои хориҷа.
20	Системаи таълими томактабӣ дар қуриёи ҷанубӣ
21.	Технологияҳои бозӣ дар системаи таълими томактабӣ
22	Аҳамияти маҳорати педагогӣ ҳангоми истифодаи воситаҳои барномавӣ, дидактикӣ
23	Бачагони соҳиби нуқсонҳои сенсордор
24	Бачагони соҳиби нуқсонҳои шунавоӣ
25	Бачагони соҳиби нуқсонҳои интеллектуалӣ
26	Бачагони ривҷи психикиашон суст

27	Бачаҳои аъзои ҳаракаташон ҷароҳатёфта
28	Мария монтессори ва таъсири он дар таълими томактабӣ.
29	Масъалаҳои умумии фанни асосҳои меъёрии таълими томактабӣи коррекционӣ
30	Таъсири нутқи тарбиячи дар тарбияи бача
31	Предмет, мақсад ва вазифаҳои фанни логопедия
32	Камбудихо дар талаффузи овозҳо ва роҳҳои баргараф кардани онҳо
33	Асосҳои маҳорати муаллим
34	Қонуниятҳои умумии ривҷёбии шахс
35	Дидактика – назарияи таълим
36	Тамоил ва методҳои таълим
37	Шаклҳои ташкил кардани таълим
38	Дарс ва тарзи ташкил кардани он.
39	Назарияи тарбия. Усулҳои умумии тарбия
40	Қисмҳои таркибии тарбия. Асосҳои тарбия дар оила
41	Асосҳои умумии асосҳои меъёрии таълими томактабӣи коррекционӣ.
42	Менежменти таълим
43	Афкори педагогии мутафаккирони Осиёи Марказӣ аз замонҳои

	қадим то асри VII-и мелодӣ
44	Давраҳои тараққиёти таълиму тарбия дар асрҳои viii-ix
45	Тараққиёти маданияти халқҳои осӣи марказӣ дар давраи эҳи шарқ
46	Фикрҳои педагогӣ ва ахлоқии мутафаккирони шарқ дар асрҳои xiv-xv. давраи ҳукмронии амир темур ва темуриён.
47	Давраҳои тараққиёти афкори педагогӣ ва таълиму тарбия дар асрҳои xv-xix
48	Таълиму тарбия, фикрҳои педагогӣ дар нимаи дуввуми асри xix ва аввали асри xx
49	Тараққиёти афкори педагогӣ, таълиму тарбия дар солҳои 1917-1990 ва ривочи мактабу маориф дар Ўзбекистони соҳибистиклол
50	Фанни асосҳои меъриии таълими томактабии ҷаҳонӣ ва таърихи инкишофи он. давраҳои тараққиёти фикрҳои педагогӣ дар хитой, юнони қадим: конфутсий, суқрот, афлотун , арасту ва дигарон.
51	Тараққиёти фикрҳои педагогӣ дар аврупои ғарбӣ.
52	Таълиму тарбия дар россия
53	Технологияҳои нави педагогӣ
54	Истифодаи технологияҳои педагогӣ дар ҷараёни дарс
55	Таҳлили дарс. Намудҳои таҳлили дарс.
56	Таълими интерфаол ва ташкил кардани он

Донишҷӯён мавзӯҳои таълими мустақилона ба худ додашударо дар шакли маъруза, реферат тайёр намуда, дар дарсҳои машғулоти амалӣ маъруза карда дар доираи васеъ муҳокима карда мешавад.

Фехрасти адабиёт

1. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni.T.: Sharq. 1997.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T.: SHarq, 1997.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri //—T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993.
5. Ajdodlar o'g'iti. Hikmatlar, hikoyatlar, tamsillar. // To'plovchi B. Ahmedov – T.: CHO'lpon. 1991.
6. Azarov Yu.I. Bolalarni sevish san'ati. – T.:o'qituvchi, 1992.
7. Abu Ali ibn Sino. Ziynat. – T.: SHarq nashriyot matbaa konserni, 1992.
8. Amir Temur o'g'itlari//B.Ahmedov,A.Aminov nashrga tayyorlagan T.:Navro'z, 1992.
9. Kaykovus. qobusnoma. – T.: O'qituvchi, 1992.
10. Muhammad Payg'ambar qissasi. Hadislar. _ T.: Kamalak, 1991.
11. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: o'qituvchi, 1995.
12. Navoiy, Alisher. Mahbub ul –qulub. Asarlar 15-tom.T.:1966
13. Rajabov S. Mutaxassislikka kirish. – T.: O'qituvchi, 1991.
14. Rajabov S. Pedagogika fanining allomalari. – T.: O'qituvchi, 1991.
15. Rahimov S., To'raqulov Ye. Abu Rayhon Beruniy Ruhiyat va ta'lim-tarbiya to'g'risida. – T.: 1992.
16. Saidnazarov F, Saidnazarov I., Tarbiya: odob va oqibat.T.:O'zbekiston, 1991.
17. Tarbiyaviy ish metodikasi //L.I.Ruvinskiy tahriri ostidaT.:O'qituvchi, 1991.
18. To'xliiev B. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asari. T.: Yulduzcha, 1991.
19. Frolov F. T. Yosh direktor maktabi. – T.: O'qituvchi, 1991.
20. Hikmatnoma. To'plam // To'plovchi N.Eshonqulov. – T.: CHO'lpon, 1992.
21. SHomahsudov, SHorahmedov SH. Hikmatnoma. – T.: 1990.
22. O'qituvchilik ixtisosiga kirish kursiga metodik ko'rsatmalar. // Tuzuvchilar: M.Zaxarina, S.X. Temurova, V.G. SHarova. -. T.:
23. Quدراتov T. Nutq madaniyati asoslari. – T.: O'qituvchi, 1993.

Ш.Истифодаи методҳои интерфаъл дар омӯзиши фан

Скелети мохи. Технологияи “Скелети мохи” гузоштани муаммо ва халли он барои кушодани як катор муаммохоро таъриф додан ва хал намудан. Дар ҳар дарс, ҳар фанни таълими муаммови истифода бурдан мумкин. Схекаи додашуда муносабати тарафайни муаммо, хусусияти умумии онхоро акс менамояд.

Зина ба зина. Машгулоти зерин мавзуи гузашта истодаро танҳо ва ҷе дар шакли ҷамоа фикр рондан дар хотир нигоҳ доштан умумий ҳулоса бароварда тавонистани фикр ва дар шакли хатти, расм нақша ифода намуданро меомузонад.

Мақсади машгулоти технологияи «Зина ба зина».

Технологияи номбар шуда дар талаба озод, мустакил ва мантикий фикррониро, меҳнати ҷамоавӣ, ҷуяндаги, ақидаҳои назари ва амалиро ифода карда тавонистанбо фикри худ ба ҷамоа таъсир расонида тавонистан. Инчунин ибораҳои ерирасону иловагиро кушода додан, эзоҳониданро ба талабагон меомузонад.

Тартиби гузаронидани машгулот: (Зина ба зина)

- 1) Муаллим вобаста ба шумораи мавзуи талабагонро иборат аз 3-5 кас ба гуруҳҳои хурд тақсим менамояд.
- 2) Талабагонро бо мақсади машгулот ва тарзи гузаронидани он шинос менамояд. Ба ҳар гуруҳ кӯгозе, ки дар тарафи қисми ҷамоаҳои мавзуи навишта шударо тақсим менамояд.
- 3) Аъзоҳои гуруҳро материал ибӯ мавзуҳои хурд додашударо шинос менамояд. Ҳамон мавзуи бо фламастер дар ҷои холи варақ бо ҷамоа якҷоя маслиҳат карда навиштанро месупорад ва муҳлати онро муайян мекунад.
- 4) Аъзоҳои гуруҳ дар асоси мавзуҳои додашуда ба таври хатти, расм ва нақша ифода менамоянд.
- 5) Дар асоси мавзуҳои додашуда аз ҳар як гуруҳ як нафар тақдирот (маълумот) медиҳад. Ин маълумот дар синф дар тахтаи он ба тариқи «Зина ба зина» навишта мешавад.
- 6) Муаллим ба мавзуҳои тайер кардан талабагон баҳо мегузорад эзоҳ медиҳад ва ҷамъбаст менамояд.

Тартиби гузаронидани машгулот: (Скелети мохи)

Машгулоти мазкур гузориши муаммо, хал намудани он имкон медиҳад, ки он хал карда шавад. Истифодаи технологияи «Скелети мохи»:

- 1) Дар як варақи қалони ватман скелети мохи қашади мешавад.

2) Дар расм дар кабуригаҳош ифодаи мкаммо дар катори поен мавҷуд будани муаммо еки тарзи ҳалли он, гузориши максоди талаба, исботи фактҳои овардашуданавишта мешавад.

3) Такдимои схемаҳои пур кардашуда.

Саволу супориш. Методи мазкур бо методи анъанавии масъалагузорӣ ва методи «Ҳучуми ақлӣ» якранг буда, дар таҳлили масъалаҳои мухталифи ҷараёнҳои адабӣ, таҳлили асарҳо аз ҷанми адабиёт истифода бурда мешавад. Методи мазкур аз муаллим тақозо менамояд, ки масъалаи муайян ва ниҳоят муҳимро барои таҳлил ба ҳукми хонандагон ҳавола намуда, муносибати ҳар яке аз онҳоро такрор ба такрор ба инобат гирад. Дар ин метод такрор мазмун ва моҳияти саволи ба миён гузошта шуда ба роҳи ҳаллу ҷасли он аз забони хонандагон нуқтаи муҳимтарин аст. Дар ҳамин асос дараҷаи фаҳмиши хонандагон низ муайян карда мешавад.

Методи муҳокима. Аз методи мазкур барои барқарор кардани сӯҳбат бо хонандагон, барои ба масъала равшанӣ андохтан, саволҳо додан ва барқарор кардани муҳокимаву таҳлили зинда истифода бурда мешавад. Дар дарси такрор ва ҷамъбасти истифода бурдани ин метод ҷиҳати муҳим аст.

Муҳокима дар гурӯҳҳо. Ин тарзи таълим ба «кам суҳан гуфтани» муаллим имконият падида меорад ва қисми асосии вақт ба муҳокимаи байниҳамдигарии хонандагон бахшида мешавад. Муаллим ҳамон вақт аз услуби мазкур истифода мебарад, ки хонандагон то дараҷаи муайян бобати мавзӯ тасаввурот пайдо карда бошанд. Аксаран дар асоси муаммоҳо ё худ масъалаҳои, ки хонандагон ба ҳаллу ҷасли он қобилият доранд ва баъзан дар ҳолати бобати мавзӯ тасаввурот надоштани хонандагон ҳамчунин дар машғулоти муқаддимаӣ низ ба тарзи истисно аз методи мазкур истифода бурдан мумкин аст.

Қашфи падидаҳои тоза ҳангоми таълим ё худ методи эҷодӣ-тадқиқотӣ. Ин тарзи дарс ва амалиёт дар асоси дониши назарии хонандагон ба роҳ монда мешавад. Дар ин метод баробари ба амал тадбиқ кардани дониши назарии хонандагон, бобати падидаҳои тоза, ба донишу малакаи нав роҳнамун намудан низ ҷиҳати муҳимтарин аст.

Принсип(тамоил)-ҳои асосии методи мазкур дар қарори зерин аст:

- А) донишомӯзӣ, аз тамоми фанҳо, бо мақсади муайян ва вазифаи муайян нигаронида шавад ва арзиши амалии он дар мадди назар бошад.
- Б) вазифаи хонанда ва таълимдиханда ба таври қатъӣ муайян карда шуда бошад.
- В) ба маълумотҳои номафҳум ба тарзи амиқ ва дақиқтар эътибор дода шавад.
- Г) дар гурӯҳ бо ҳамкориҳои чиддиву мустақкам шароити мусоид фаро ҳам оварда шавад.
- Д) муваффақият, фаъолият ва қомеъӣ ба таври мунтазам рағбатнок карда шавад.
- Е) муаллим функция ва вазифаи худро донанд, ки ӯ барқароркунандаи чараҳои таълим ва иҷрокунандаи вазифаи шахси дастурдиханда аст.

Машғулоти амалӣ. Муаллим ҳангоми ташаккул додани маҳорат ва малакаи шогирдон ва барои дар амал тадқиқ кардани дониши назарии хонандагон аз методи мазкур истифода мебарад. Методи мазкур бинобар аз доираи фардӣ расмӣ-анъанавӣ баромадан истифода бурда мешавад.

Методи баҳсу мунозира. Гурӯҳи хонандагонро ба ду ва ё зиёда қисмҳо тақсим намуда, дар асоси ягон мавзӯ ва ё масъала баҳсу мунозара ва ё радду бадали фикру мулоҳиза ташкил намудан мумкин аст.

Методи тадқиқот. Нуқтаи баландтарини азхудкунӣ буда, аз рӯи фанни забони модарӣ ҳангоми омӯختани курси забоншиносӣ дар синфҳои болоӣ истифода бурдан мумкин аст. Методи мазкурро муаллим мувофиқи хоҳиши худ дар баррасии ягон муаммо ва ё мушкилоти хурде, ки ҳоло омӯхта нашудааст ва хонандагон имконият ва қобилияти дар ин бобат тадқиқот бурда доранд, ба таври мунтазам истифода бурда метавонанд. Мавзӯи тадқиқот мумкин аст ба тарзи алоҳида ва ё тарзи умумӣ супорида шавад.

Методи лоиҳа. Методи мазкур барои муайян кардани арзиши дониши маҳорат, дараҷаи илмнокӣ ва дараҷаи азхудкунии хонандагон истифода бурда мешавад. Муаллим дар ин метод ҳангоми ба лоиҳа гирифтани мавзӯ ё ҳалли мушкилот, танзими нақшаи мавзӯ, таҳлилу муҳокимаи он, баҳогузори ба амалиёти хонанда иштирок мекунад. Дарс бояд дар асоси методи мазкур пурра ба лоиҳа гирифта шуда бошад ва мавзӯ дар асоси лоиҳаи муайяни омӯзгор амалӣ гардад. Дар дарсҳои тарҷумаиҳолӣ низ истифодаи методи мазкур имконпазир аст.

Методи омӯзиши мустақилона. Аз ин метод муаллим ба таври мунтазам истифода мебарад. Методи мазкур барои такмили ташаккули қобилияти мустақилона истифода бурда мешавад ва барои мустақил аз бар намудани маводи таълимӣ, бо китоби дарсӣ сару қор кардани хонанда истифода бурда мешавад. Ҳар як хонанда ба тарзи алоҳида ё ки умумӣ фаъолият менамояд. Муаллим ба амалиёт ва фаъолияти хонандагон даҳлат накарда аз берун дар асоси бунёди муносибати акс онҳоро роҳнамун месозад ва ба онҳо дастурҳои муайян медиҳад.

Методи «ҳучуми ақлӣ». Ҳангоми дарс ва тавсифи баъзе мавзӯҳо ҳолатҳои руҳ медиҳанд, ки дар асоси мавзӯ масъалаи эҷодӣ бояд ҳаллу ҷасл карда шавад. Инчунин муаммо ва масъалаҳои пеш меоянд, ки дар ҷандин роҳу услуб онро ҳал кардан мумкин аст. Дар дарсҳои наву ноанъанавӣ ҳангоми руҳ додани чунин вазъият аз методи «ҳучуми ақлӣ» истифода мебаранд. Масъалаҳои роҳи ҳаллашон гуногун аст «масъалаҳои қушод» меноманд. Ин гуна масъалаҳо хонандагонро ба тафаккури эҷодӣ одат мекунонад. Ташкили ҷараёни тафаккури эҷодиро тавассути методи «ҳучуми ақлӣ» амалӣ кардан мумкин аст. Методи мазкурро дар тамаддуни ғарбӣ «брейнсторминг» низ меғӯянд.

Методи «ҳучуми ақлӣ» бо мақсади ташаккули тафаккури эҷодии хонандагон барои дар гурӯҳҳо ҳал кардани масъалаи эҷодӣ, барои интиҳоби саҳеҳтарин ва муҳимтарин роҳи ҳалли муаммои эҷодӣ ва ё масъалаҳои қушод дар дарсҳои ноанъанавӣ истифода бурда мешавад. Муаллим саволи муаммои роҳи худ нуқтаи муҳимму мушкилтарини мавзӯро ба таҳлилу умум ҳавола менамояд. Хонандагон дар якҷоягӣ ба таҳлилу муаммо мепардозанд. Муаллим дар ин маврид ғояҳои шахсии хонандагонро

ба инобат мегирад ва дар охир дурустарини онҳоро маълум менамояд.

Харитаи технологии истифодаи методи «хучуми ақлӣ»

Зинаҳои фаъолият	Мазмуни фаъолият	
	Муаллим	Хонанда
Зинаи аввал: Тайёрӣ	Эълон кардани мавзӯъ, мақсад моҳият, мезони баҳо ва нақшаҳои пешбинишуда.	-
Зинаи сонӣ: Муқаддима	Шиносонидан бо қоидаҳои «хучуми ақлӣ» ва баёни вазъият (масъалаи муаммой).	-
Зинаи саввум: Баёни ғояҳо	Ғоя ва фикрҳоро дар тахта, тасмаи магнитӣ (магнитофон), видеолента, қоғаз ва ғайра навиштан	Баён кардани ғоя ва фикру мулоҳиза бобати масъала
Зинаи чорум: Таҳлил	Ташкили таҳлили ғояву фикру мулоҳизот дар асоси мезони баҳогузорӣ	Таҳлили ҳамчоя дар гӯрӯҳҳо. Муайян кардани фикри дурусту сахт.
Зинаи панҷум: Чамъбаст, таҳлил ва баҳогузорӣ	Шарҳи муфассал ба ҳар фикр, таҳлили фаъолияти умумии хонанда ва баҳогузорӣ	-

Методи «пинборд» - Пинборд калимаи англисӣ буда, «pin» - мустаҳкам намудан, «board» - тахта аст. Методи мазкур шакли хаттии методи «Хучуми ақлӣ» буда, бобати масъалаи муаммой фикр ва мулоҳизоти хонандагон дар қоғазҳои хурд нависонда мешавад ва онҳо дар тахтаи синф часпонида мешаванд. Баъд аз ин як-як ҷавобҳо хонда вобаста ба дарачаи дурустӣ ва нодурустиашон пай дар пай ҷойгир карда мешаванд. Методи мазкур барои инкишофи қобилияти муҳокимаронӣ, такмили ҳисси бинои хонандагон муҳим аст.

Дар асоси дониши хонандаи фард ё гурӯҳи хонандагон ба роҳ мондани чараёни таълим – Дар асоси ин услуб хонандагон аз рӯи мавзӯи муайян ё муаммову масъалаи маълум бо ҳамдигар ахборот медиҳанд, радду бадали фикр менамоянд ва донишу илми худро бо дигарон ба ҳам мебинанд.

Бо луғат кор кардан (диктант) – шакли назорати ҷорӣ муайян кардани дарачаи дониши хонандагон аст. Одатан дар муддати мадид (кӯтоҳ) гузаронида мешавад. Ин навъи машғулоти бо мақсади муайян кардани дарачаи дониши хонандагон бобати мафҳумҳо, истилоҳот ва шарҳу тавзеҳи нуқтаҳои луғатҳо арзиши хос дорад.

Конференсия – як навъи назорати марравӣ буда, асосан дар давоми ҷоракҳо ё худ дар давоми соли хониш бамаврид гузаронида мешавад. Конференсияро дар асоси фаъолияти мустақилонаи хонандагон вобаста ба мавзӯҳои алоҳида аз фанни забон гузаронидан мумкин аст. Ташкили конференсияҳо аз муаллими фан эътибори махсусро тақозо менамояд, зеро ҳар як анҷумани илмӣ мақсад ва мароми муайян бояд дошта бошад.

Методи «мулоқоти ҷуфт-ҷуфт». Бобати мавзӯҳои ҷудогона ба ҳамдигар мулоқот кунонидани хонандагони ҳамнишин ва шунидани баъзе фикру мулоҳизоти онҳо аст. Дар ин метод муҳокимаи тарафайн ва рангорангии фикри ду хонанда, рақобат ва дар айни замон мусобиқаи донишомӯзиро падид меорад.

Методи «референдум» - «ба овоз мондан».

Дар давоми дарс муаллим вазъияти баҳснокро ба вучуд меоварад ва онро идора менамояд. Дар ин шакли дарс фикру мулоҳизоти баҳспазири тарафҳоро ба овоз мондан, бобати ҳар як

фикри манзургашта муқобилҳо, тарафдорон ва бетарафҳоро муайян кардан, шунидани далелу фикрҳо ва фактҳои тарафҳо, боз ба овоз мондани ҷавобҳо ва хулоса намудани мавзӯ ва масъала ҷузъи муҳим аст.

Методи «чархфалак» - дар асоси ин метод усули кор бо гурӯҳи хонандагон такмил дода мешавад, хонандагон дар асоси он малакаи бо ҷамоа кор карданро меомӯзанд, дар ҷамоа ба қарори маълум омаданро азхуд мекунанд. Методи мазкур дар шакли мизи мудаввар ё дар муҳити синф гузаронида мешавад. Муаллим саволи муаммоиро ба миён гузошта, онро аз хонандае мепурсад. Такмили ҷавоби хонандаи аввал аз хонандаи дуюм, мукамал намудани ҷавоби хонандаи дуюм аз хонандаи дигар пурсида мешавад то он ҷое, ки масъала пурра ҳал карда мешавад.

IV. Маводҳои машғулотӣ

назарӣ

ФАННИ ПЕДАГОГИКА, МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ОН.

Дар Ўзбекистони соҳибистиклол соҳаи таълиму тарбияи насли наврас дигаргуниҳои муҳим ва чашмрасро соҳиб шуда, тақйиротҳои қобили тавачҷӯхро ба амал овардааст. Дар боби бозсозии маънавияти халқ, такмил ва пешбурди он тадбирҳои пурманфиат пиёда мешаванд. Зеро, ҳар як давлат ва ҳар як миллат на танҳо бо сарватҳои зеризаминиву рӯизаминии худ, қудрати ҳарбӣ ва иқтисодии истеҳсолии худ, балки пеш аз ҳама, бо фарҳанг ва маънавияти волои худ муктадир аст. Аз ин ру, акнун саҳифаҳои пештар пурсояи осори пурмаънии алломаҳои гузашта аз қаъри таърих рӯ ба равшанӣ меоранд.

Фанни педагогика ҳам дар заминаи тағйир ёфтани мақсади таълиму тарбия, ки вобаста ба талаботи ҷамъият ва хусусиятҳои пешрафти он ба вучуд омадааст, ба худ мазмун ва моҳияти нав касб намуда, пайваста роҳҳои самарабахши таълиму тарбия, робитаи қисмҳои таркибии педагогика, танзими ҳамкориҳои онро бо дигар илмҳои ҳамравия ҷустуҷӯ менамояд. Иҷрои ҷунин вазифаҳо, пеш аз ҳама ба ривож ва пешрафти назарияи педагогика вобаста аст. Маҳз назария педагогика таҷрибахоеро, ки дар соҳаи таълим ва тарбия мавҷуданд, умумӣ намуда, истиқболӣ ривочи минбаъдаи педагогикаи умумӣ ва роҳҳои амали намудани онро баррасӣ мекунад.

Дар Ҷонуни Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи таълим» гуфта шудааст, ки соҳаи таълим дар тараққиёти иҷтимоии Республикаи Ўзбекистон дар ҷои устувор қарор дорад. Вазифаи таълиму тарбия, қабл аз ҳама, офаридани имкониятҳои ақливу амалӣ барои ҷавонон буда, он бояд ба ошкор сохтани қобилияти эҷодӣ, таъмини ривочи интеллектуалии наврасон, интиҳоб ва мукамал омуختани касби дилхоҳи онҳо нигаронида шавад.

Дар ҷамъияти инсонӣ аз азал саволе ба миён гузошта мешуд: дар боби таълиму тарбия чӣ бояд кард, бо кадом роҳ бояд пеш рафт, ба чӣ бояд эътибор дод, то авлод аз аҷлоди худ хубтар зиндагӣ кунанд ва саодати бештаре дошта бошанд? Ба ин ва дигар саволҳои шабеҳи он ҳамеша фанни педагогика ҷавоб меод ва медиҳад. Манбаъҳо шаҳодат медиҳанд, ки аз замони зуҳури ҷамъияти инсонӣ барои таълими таҷрибаҳо ба насли оянда эҳтиёҷ пайдо гардид. Дар натиҷа нахустин омилҳои таълим ва тарбия падид омаданд. Дар асоси таҷрибаҳо оид ба табиат ва ҳаёти иҷтимоӣ донишҳои муайян рӯз аз рӯз такмил ёфтанд. Мураббӣёне, ки бо қори таълиму тарбия машқул буданд, ба сифати хомиёни касбу ҳунар ҷудо шудан гирифтанд. Фаъолияти онҳо дар соҳаи таълиму тарбия ва таҷрибаҳои андӯхтаи онон ва маврид истифода қарор гирифтани он ҳама, боиси пайдоиши фанни педагогика гардид. Дар ҳамин асно муассисаҳои ибтидоӣ амсоли мактаб ба вучуд омада, тараққи ёфтанд. Ниҳоят, педагогика ба фанне табдил ёфт, ки мақсад ва вазифаҳои таълиму тарбия, мазмун, усул ва шаклҳои ташкилкунандаи онҳоро дар бар мегирад.

Маълум аст, ки тарбия санъати баҚоят нозук ва чараёни басо ноҳамвор буда, ба худ муносибати ҷидди меҳоҳад. Алалхусус, касонеро, ки кори педагогиро барои худ касб интихоб кардаанд, лозим аст ин фанро амиқ ва пухта донанд. Мураббие, ки аз илми педагогика беҳабар аст, боиси ба вучуд овардани камбудиву нуксонҳо дар тарбия ва алюатта дар хулку атвори насли наврас мешаванд. Онҳо наметавонанд истеъдоди шогирдонро инкишоф диҳанд, ба тараққиёти савияи дониши онҳо ҳалал мерасонанд.

Фанни педагогика тақозо мекунад, ки он чи аз ҷиҳати назари ва чи аз бобати амали хеле мукамал омукта шавад. Дарки мақсади таълиму тарбия ва дар заминаи он додани донишҳои нав шартӣ ҳатмӣ ва дурусти тарбия аст. Илова бар ин, маҳз меҳнати бегаразонаи тарбиятгар, меҳнати фидокоронаи у самаранокии тарбияро таъмин хоҳад кард.

Аз ин маълум мешавад, ки педагогика фаннест, ки барои чун инсонии солимфикр ба воя расонидани насли наврас, барои муайян намудани мазмуни таълиму тарбия, қонунҳои умумӣ ва роҳҳои татбиқи онро дар амал меомузад.

Аҳамияти илми педагогикаро дар ҷамъият ба инобат гирифта, давлат ва ҷамъият бояд кафили инкишофи доими ва тақмили мунтазами системаи маориф ва тайёркунии мутахассисон бошанд. Дар ин замина ба ҳамагон маълум аст, ки яке аз панҷ қоидаҳое, ки модели миллии Ёзбекистон ном гирифтааст, гузаронидани ислоҳот дар тамоми ҷабҳаҳои зиндагии мебошад ва он марҳилаи зина ба зина ҷори намудани ислоҳотро пешбинӣ карда, вазиғаҳои зеринро дар бар мегирад:

- истифодаи самараноки иқтидори илму истехсолот барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисос дар таълимгоҳҳои шакл ва ҳелашон гуногун;
- муайян намудани пешомади талаботи умумидавлатӣ, минтақавӣ ба мутахассисони соҳибиктидор аз руи тахассус ва сатҳи касбии онҳо;
- тақмили фаъолияти муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятии тамоили касби;
- тарбияи ҷавонони ватандӯст, некуахлоқ ва бомаърифати ба меҳнат вичдонан муносибат дошта;
- таъмини пурраи муассисаҳои маориф, пеш аз ҳама мактабҳои таълими ҳамагонӣ аз ҷониби давлат, вусъат додани меъёрҳои молиявӣ ва моддию техникӣ ва тақмили механизми онҳо;
- истифодаи васеи имкониятҳои моддӣву молиявӣ ниёзмандони системаи тайёркунии кадрҳо барои мустақкам намудани базаи моддию молиявӣ мактабҳои касбҳои техники ва таълимгоҳҳои оли;
- дар ҷаҳорҷубаи қонунгузори вогузори ҳуқуқи мустақилона муайян сохтани нақшаи таълим, барнома ва дастурҳо, истифодаи усули худидоракуни ба муассисаҳои маориф ва ба мактабҳои оли.

Тарбия ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ.

Таълиму тарбия аз замони пайдоиши ҷамъияти инсонии вучуд дорад. Дар давраи ҷамъияти ибтидоӣ таълиму тарбия кори умум ба шумор мерафт. Дар замони ҷамъияти Қулумдори байни тарбияи фарзандони Қулумдор ва Қулум тафовут пайдо шуд. Агар дар давраҳои аввали тараққиёти ҷамъият, одамони қалонсол бачагонро дар руҳи меҳнатдӯсти тарбия кунанд, дертар

баробари тараққиёти ҷамъият, чунин талқин кардани дониш ва таҷриба ба талаботи ҳаёт ҷавоб дода натавонист. Ва дар натиҷа ба тарбиятдиҳи шахсони донишманду таҷрибанок машқул шуданд. Оҳиста-оҳиста масканҳои илм пайдо гардида, толибилмон бисёр шуданд ва соҳибони касби махсус – педагогҳо ба миён омаданд.

Тарбия, ки аз эҳтиёҷи додани таҷриба ва дониши насли калонсол ба насли хурдсол ба миён омада буд, ҳамқадами доимии ҷамъияти инсонӣ шуд. Тадриҷан силсилаи қонун ва қоидаҳои арзи вучуд карданд, ки доираи таълиму тарбия, хусусиятҳои урфу одатҳои муайян менамуданд, инчунин доираи фаъолияти омӯзгор-тарбиятгар ривож ёфта, талаботи дар назди у гузошташуда рӯз ба рӯз тақмил меёбад.

Аммо таҷрибаҳои, ки дар ҷараёни ҳаёти иҷтимоӣ Қун гардидаанд, мазмун ва моҳияти тарбияро ташкил намоянд ҳам, барои омӯзонидани онҳо ба насли наврас имкон набуд. Фақат қисми муайяни таҷрибаҳои, ки ба туфайли силсилаи таълими халқӣ фароҳам омада буданд, фаро гирифтани мумкин буд. Ин ҷо низ муаммо пеш омад. Оё тамоми шаклҳои ҳама гуна таҷриба мазмуни тарбияро ташкил карда метавонад, таҷрибаҳои марбути тарбияи насли навро ҷи таърифи метавон ҷудо кард, бо ин кор ки бояд машқул шуд?

Табиист, ки на ҳамаи шаклҳои таҷриба мазмуни тарбияро ташкил карда метавонад. Чунки:

- яқум, дар ҳар қадом таҷрибаи собиқ ҷиҳатҳои аз лиҳози ҷисмони, маънавию ахлоқи кӯнашуда, ношоам низ мавҷуд аст;

- дуюм, дар педагогика, хусусан дар тараққиёти педагогикаи халқҳои Шарқ, пахлуҳои басо мураккаб вучуд доранд, ки ҷавонон онҳоро наметавонанд зуд азхуд намоянд. Масалан, омӯхтани фалсафа ё мероси маънавии мутафаккирон бо сабаби пурра баҳраманд набудани мо аз фалсафа, фанҳои табиӣ гуманитари ва манбаҳои динӣ, бо душвори муяссар мегардад;

- сеюм, бино бар нокифоягии асосҳои ҷи усулӣ, ҷи моддӣ барои фаро гирифтани тамоми таҷрибаҳои ҷамъомада имкон нест ва хоказо.

Муҳимтар аз ҳама, мазмуни тарбияро бояд мувофиқи эҳтиёҷоти инкишофи иҷтимоӣ иқтисодии ҷамъият ва ба ҳисоб гирифтани дигаргунӣ, ки минбаъд ба амал омадани мумкин аст, ташаккул дод. Масалан, усулҳои тарбияи ҷамъияти Қулумдориро ба ҷамъияти капиталисти тадбиқ намудан мумкин нест. Қӯшиши ҷори намудани унсурҳои таълиму тарбияи аврупоӣ ба таркиби тарбияи халқҳои Шарқ, қутоҳандеши хоҳад шуд. Роҳи макбули ҳалли муаммои мазкур иборат аз он аст, ки ҳар як халқ барои расидан ба камолот бояд таълиму тарбия ба худ мувофиқро ҷори кунад ва баробари ин бояд ҷабҳаҳои самарабахши таҷрибаҳои ҷамъовардаи умумибашарино интиҳоб ва амали намояд. Мо хоҳем, нахоҳем, ҳар як ҷомеа ба таълиму тарбияи ҳоси худ муҳтоҷ аст ва онро хатман меофарад. Ҷиҳатҳои, ки ба ҷамъият зарар мерасонанд, қабул намекунад, балки барои нест кардани он мубориза мегардад ва роҳи пайдо намудани усулҳои худро меҷӯяд.

Вазифаи педагогикаи халқҳои Шарқ, аз он иборат аст, ки таълиму тарбияро мутобиқи орзуи умедҳои миллат ва халқиятҳои гуногун, ки дар

чамъият икомат доранд, ҳам аз ҷиҳати назари ва ҳам амали хал намояд. Ин имконият медиҳад, ки аз таълимоти алломаҳои олами ислом гирифта то таълимоти олиму фозилони кунуни ҷиҳатҳои ҳамохангро кофта ёбем, зеро холо ба ҳокимияти яккамафкураги хотима гузошта шудааст.

Барои он, ки имрӯз анъанаҳои неки аҷдодӣ аз нав эҳё гарданд ва мустаҳкам дар ҳаёти мо ҷори шаванд, замони истиқлолият шароитҳои басо мусоиде ба вучуд овардааст. Ин бешубҳа, ба дӯши аҳли зиё, илму адабу маърифат вазифаҳои басо бузург ва пурмасъулиятро бор мекунад.

Воқеан, танҳо шахси сохибмаълумот ва сохибтарбия метавонад, ба кадрҳои кимати инсон бирасад, суннатҳои миллиро хифз намояд, худшиносии миллиро баланд бардорад, барои дар ҷамъияти озод зиндагии қардан, худхоҳона мубориза барад, барои он ки давлати сохибистиқлоли мо дар ҳамҷамъияти ҷаҳони ба мавқеи муносиб ва бонуфузе сохиб шавад, саъю кӯшиш намояд.

Хуллас, тарбия ин ҳодисаи иҷтимоӣ буда, ҳуди маъноӣ вожаи педагогика низ аз он дарак медиҳад. “Педагогика” аз калимаи латинӣ “пайдагогос” гирифта шуда, “пайне” - кудак ва “агогеин” - маъноӣ “роҳнамоӣ”-ро ифода менамояд. Дар Юнони қадим дар асрҳои III-I қабл аз замони солшумории мо Қулумон-тарбиятгаронеро, ки ба бача хурок дода, ӯро ба саиру тамошо мебароварданд ва дар огуши табиат бози медоранд, “педагог” меномиданд. Фарзанди Қулумдорро шахси алоҳида раҳнамоӣ қарда ба мактаб бурда меоварданд. Омӯзгоронеро, ки дар мактаб кор мекарданд, “дидаскалон” (дидаидо - ман меомузонам) мегуфтанд. Дар замони феодализм ба воситаи ҳамкории одамони ҳар ду касб қасоне пайдо шуданд, ки махсус бо кори таълиму тарбия машқул мешуданд. Онҳоро “педагог” номиданд ва ин калима холо ҳам нисбат ба қасоне, ки машқули кори таълиму тарбия мебошанд, истифода мегардад.

Бо калимаи қадими ва латинӣ “педагог” (муаллим) номбар шудани қисми назарияи таълими фанни педагогика бесабаб нест. Объекти асосии педагогика асосан хонандагони мактаб мебошанд, маводи он бошад, назария ва амалияи таълим ва тарбияест, ки ба хонандагон дода мешавад.

Соҳаҳои илми педагогика

Дар рафти инкишофи таърихии худ педагогика аз ҷунин соҳаҳо таркиб ёфтааст:

1. **Педагогикаи умумӣ**, ки қонуниятҳои асосии тарбияро тадқиқ мекунад.

2. **Педагогикаи синнусоли**, ки хусусиятҳои тарбияи одамро дар давраҳои гуногуни инкишоф меомузад. Педагогикаи томактаби, педагогикаи мактаби ибтидоӣ, педагогикаи мактаби миёна бомуваффақият инкишоф ёфта истодаанд. Дар шароити васеъ ривҷ ёфтани маълумоти миёнаи касби ва оли қор қарда баромадани педагогикаи маълумоти касбии техника, педагогикаи мактаби оли аҳамияти қалони рӯзафзун пайдо мекунад.

3. **Педагогикаи махсус**, ки дар навбати худ ба як қатор соҳаҳо тақсим мешавад: а) сурдо-педагогика, қонуниятҳои таълим ва тарбияи қару гунгҳоро меомузад; б) тифло-педагогика, қонуниятҳои таълим ва тарбияи нобиноҳо ва

хирачашмонро меомузад; в) олигофрено-педагогика, қонуниятҳои таълим ва тарбияи бачагони камақро тадқиқ мекунад.

4. **Методикаи таълими** фанҳои гуногун – забон, математика, таърих ва ғайра, ки ҳамчун назарияи таълимии ин ё он фан ва тақомули тарбияи хонандагон дар ҷараёни омӯзиши ин фанни амик инкишоф меёбад.

5. **Таърихи педагогика** инкишофи Қояҳои педагоги ва тарбиявии даврҳои гуногуни таърихро меомузад.

6. **Педагогикаи халқи.** Истифода бурдан аз эҷодиёти дахонии халқҳои гуногунмиллат (фолклор) ва аз мероси маънавии мутафаккирони Шарқро дар назар дорад.

7. **Педагогикаи оилави.** Таҷрибаҳои бисёрсолаи тарбияи фарзанд дар оиларо меомузад.

Мафҳумҳои асосии педагогика

Ҷангоми тавсифи фанни педагогика калимаҳои “таълим”, “тарбия” ва “маълумот”-ро истифода намудем. Калимаҳои мазкур бо ҳам вобаста буда, ҳамдигарро тақмил медиҳанд. Ин калимаҳоро чун мафҳумҳои асосии педагогика, ба қалам медиҳем. Ғайр аз ин, калима-истилоҳҳои ба монанди “хонанда”, “муаллим”, “усул”, “интизом”, “ҷомеа”, “ирсият”, “муҳит”, ва ғайра ҳастанд, ки дар хусуси онҳо хангоми бахс аз руи мавзӯҳои дахлдор алоҳида суҳан хоҳем ронд.

Тарбия ҷараёнест, ки аз вақти таваллуди қудак то охири умри у давом мекунад. Аз ин ҷост, ки калимаи “тарбия” дар бисёр мавридҳо мазмуни қорхоро ҳам мефаҳмонад, ки ба ҷараёни таълим ва маълумот дохил мешаванд. Тарбия натиҷаҳои таълим ва маълумотро дар худ акс менамояд.

Таълим ҷараёнест, ки аз тарафи қасони махсус таъйир қарда шуда ба амал меояд, хонандагонро бо дониш, таҷриба ва малақа мусаллаҳ месозад, дониш ва қобилияти онҳоро вусъат дода, қаҳонбиниро ташаққул медиҳад.

Агар тарбия аз вақти таваллуди қудак оғоз ёфта, то охири умри ваи дар оила, мактаб ва бо таъсири аҳли қомеа шакл қираду қамол ёбад, таълим дар доираи маҳдуд (масалан, дар синф, лаборатория ва ҳуҷраҳо-қабинетҳо) таҳти роҳбарии муаллим-тарбиятгар сурат меқирад.

Маълумот маҷмуи дониши дар натиҷаи таълиму тарбия ҳосилшуда ву ба низом даромада, таҷриба, малақа ва қаҳонбинии ташаққулёфта мебошад.

Таълим, тарбия ва маълумот ҷараёни яғонаи ба ҳам муҷтаҳид буда, муаллим-тарбиятгар барои ташаққули онҳо раҳнамои хоҳад қард. Муаллим хангоми дарс дар мактаб хонандагонро аз навигарии олами фан боҳабар намуда, баробари он дар ҳастии онон сифатҳои инсониро низ ташаққул медиҳад ва тарбият менамояд. Барои парвариши фазилатҳои неқи инсонии хонандагон аз қабилӣ боақли, ҳушақлоқи, меҳнатдӯсти қӯшиш қарда бо маънавияти баланди ҳеш ба ҳатти ҳаракати харрӯза ва феълу атвори онҳо ҳамеша таъсир мекунад. Муаллим фазилатҳоеро ба монанди эҳтироми падару модар, қалонсолон, муомилаи боодобонаро ташаққул медиҳад, қамолӣ муҷтасили онҳоро таъмин менамояд.

Таҷрибаи ҳаёти иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки агар инсон таҳсил қунад, омӯзад, дар тақмили ҳеш муҷтазам қор қунад, ҳатман соҳиби маълумот

мегардад, асрори илму олам медонад. Барои соҳиби ҳақиқии камолот шудан лозим аст, ки ба замми донишу маълумот фазилатҳои олии инсонӣ дар замири шахс ҷой пайдо кунад. Шахсеро, ки соҳиби чунин фазилатхост, шахси тарбиядида мешуморанд.

Робита ва ҳамоҳангии педагогика бо фанҳои дигар

Фанни педагогика ба сурати танҳо мукамал шуда наметавонад. Вай низ монанди фанҳои дигар аз дастовардҳои фанҳои иҷтимоӣ баҳраманд гардида, бевосита инкишоф меёбад. Дар замони мо донишхое, ки аз ҷониби ахли илию адаб офарида шудаанд, навигарихое, ки оид ба маълумот медиханд, метавонанд барои фанни педагогика нақши манбаъро бозӣ кунанд. Чун фанҳои дигар педагогика ҳам барои камолоти иҷтимоӣ инсон хизмат менамояд. Ваи ба маълумотҳои оид ба ривчи табиат ва ҷамъият асос меёбад ва ба сифати фанни иҷтимоӣ низ беш аз пеш тараққи мекунад. Аз ин лиҳоз, бо фанҳои фалсафа, таърих, иқтисод, психология, сотсиология, этика ва эстетика робитаи ногустастанӣ дорад.

ӯар як талаба ва мураббӣ бояд таърихи кишвари худро донанд ва ватанпарвар бошад. Аз ҷумла, таърихи таълиму тарбияро надониста, аз таърихи фанни педагогика вокиф нашуда, мураббӣ шудан кори душвор аст. Барои амиктар донишҷӯи назарияи педагогика таърихи пайдоиш ва тараққиёти собики онро омӯхтан шарт аст.

Масалан, таърихи педагогика, бо ҷараёни таълиму тарбияи замони пеш, тадриҷан хусусиятҳои нав пайдо намудани Қояҳои педагоги, ба туфайли тағири шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ мазмуни нав касб кардани моҳият ва услуби кори муассисаҳои тарбиявӣ ва ҳоказо шинос менамояд.

Фалсафа барои фанни педагогика ба сифати асосӣ методологӣ хизмат менамояд. Чунки муваффақиятҳои ҳозираи таълиму тарбия маҳсули муборизаи афкори фалсафӣ ва тараққиёти он ба шумор меравад. Фанни фалсафа педагогикаро бо усулҳои илмӣ мусаллаҳ месозад, дар роҳи коркарди объективӣ қоидаву қонунҳои таълиму тарбия барои ваи ҳамчун манбаъ хизмат мекунад.

Фанҳои этика ва эстетика ба қисми назарияи тарбияи илмӣ педагогика робита доранд. Ин фанҳо дар бобати меъёри хулку одоби хонанда, ҳамчунин фаҳмонидани маъноӣ ҳақиқӣ зебоӣ баҳс ронда, дар шуури онон завқи эстетикӣро нисбати пахлуҳои ҷозибавӣ ва нафосатӣ ҳаёт бедор менамояд. Фанни педагогика бо анатомияю физиологияи бачагон, гигиенаи онҳо низ алоқаи мустақам дорад. Хулоса, фанҳои мазкур ҳамдигарро пурра мекунанд.

Объекти фанни педагогика сол то сол меафзояд, дар натиҷа соҳаҳои он низ ба чанд гурӯҳ тақсим шуда истодааст. Онҳо бахшҳои фанни педагогика ном доранд.

Равшан аст, ки ҷиҳатҳои назари ва амалии таълими хонандагонро, ки аз соҳаҳои гуногуни илм дониш меомӯзанд, фақат фанни педагогика ба танҳои наметавонад муфассал ошкор созад. Бахшҳои фанни педагогика дар ҳалли мусбати ин муаммоҳо омили муҳим ба шумор мераванд.

Холо педагогика ба чанд бахш чудо шудааст. Аз ҷумла педагогикаи умуми, педагогикаи тарбияи томактаби, педагогикаи мадани-равшаннамои, педагогикаи таълими хунару техника, педагогикаи харби ва ҳоказо, ки дар табодули донишҳо бо дигар фанҳои иҷтимоӣ ривоч меёбанд.

УСУЛҶОИ ТАДҶИҶОТИ ИЛМИИ ПЕДАГОГИКА

Ҷар як фан усулҳои тадқиқи илмии худро доро аст, ки ба воситаи ин усулҳо мазмунан бои шуда, хусусиятҳои тоза касб менамояд. Дар зиндаги ва назарияи дарки дунёи объективи масъаласохе, аз кабили ҷиро бояд омӯхт ва ҷи тавр бояд омӯхт, ҷиро бояд тарбия намуд ва ҷи навъ бояд тарбия кард, мавҷуданд, ки онҳо бо якдигар паиванди узви доранд. Байни муаммоҳои ҷи бояд кард ва онро ҷӣ тавр бояд амали намуд, ягонагии узви-диалектики мавҷуд аст.

Педагогика барои гани гардонидан ва нав кардани мазмуни худ ходиса ва ҷараёнҳои педагогиро тавассути усулҳои ба худ хос бо мақсад ва вазифаҳои муайян мувофиқ, меомузад. Ба ин маъни, маҷмуи муносибатҳои тадқиқ ва алокаи дохилии онҳо, усулҳо ва воситаҳоеро дар назар дорем, ки дар бобати тарбия ва таълими насли наврас ба ҷараёни воқеи мувофиқ меоянд.

Илми педагогика ҷунин тарзи омӯзиш ва таҳқиқи ҷараёнҳои таълиму тарбия аст, ки тадқиқи моҳияти масъаласохии зеринро салоҳ медонад:

1. Робитаи умуми, тақвияти ҳамдигарии илм, фарҳанг, ахлоқ, санъат, таълим, тарбия сарфи назар аз макони амал дар ҷараёни умумии таълиму тарбия;

2. Ба миён овардани вазифаҳои таълиму тарбия, шакли усулҳои таълим, ҷиҳати мураккабияти ба амал тадқиқ намудан ва номумкинии сурат гирифтани таълиму тарбия ба андозаи ҳамранг ва якхела;

3. Дар пешрафти бачагон ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои инфиродии онҳо, тақя намудан ба мизонҳои фаъолияти ақлию ахлоқи, ягонагии гуфтор ва амал;

4. Ба ҳисоб гирифтани ва донишҳои таъсири урфу одат, расму русум ба камолоти бачагон;

5. Дониш ва аз нигоҳи тараққиёти фанни педагогика талқин карда тавонишҳои категорияҳои фалсафи ба монанди ходиса ва моҳият, сабаб ва натиҷа, зарурат ва тасодуф, мазмун ва шакл, имконият ва ҳаққоният, таърихият ва мантиқият, умумият ва хусусият.

Усулҳои тадқиқоти илмии педагогика ҳар қадар дуруст интихоб шавад, нав кардан ва тақмил додани мазмуни таълим ва тарбия ҳамон андоза беҳтар мебардад, фанни педагогика низ ривоч меёбад. Бинобарин усулҳои тадқиқоти илмии педагогика муносибати эҷодкоронаро тақозо мекунад. Аз ҷониби дигар, силсилаи усулҳои тадқиқоти илми ханӯз пурра ташаккул наёфтааст.

Усулҳои зерин аз тақриба гузашта ва ба Қояҳои илмию тадқиқоти тақя намуда, эътироф пайдо кардаанд:

- 1) усули мушоҳида;
- 2) усули сӯҳбат;
- 3) усули омӯзиши эҷоди бачагон;
- 4) усули тест, саволномаҳо;

- 5) усули таҳлили ҳуҷҷатҳои мактаб
- 6) усули таҷриба, озмоиш санчиш;
- 7) усули таҳлили маълумоти омери (статистики);
- 8) усули математики ва кибернетики.

Акнун ҳар яке аз ин усулҳои номбаршударо мухтасаран дида мебароем ва бо моҳияти онҳо шинос мешавем.

Усули мушоҳида

Мушоҳида фақат барои мушоҳидаи ходисаҳои одди, чамъовариҳои далелҳои ҷудогона, ба ҳисоб гирифтани ва муайян кардани онҳо набуда, балки барои ба амал беҳтар ва комилтар ҷорӣ намудани чараҳои таълиму тарбия низ истифода мешавад.

Одатан ба воситаи мушоҳидаи табиӣ фанхоро аз бар намудани хонандагон, ба ҳисоб гирифтани тағйироти хулқу атвор, муомилаи онҳо ва пайдо намудани роҳҳои таъсири зарурии таълиму тарбия ба онон муқаррар карда мешавад. Аммо мушоҳидаи илмӣ нафақат фаъолияти табиӣ хонандагон, балки ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ онҳо, қувваи чараҳои фикр ва фаъолиятшонро дар хулосабарори таъин менамояд ва ба таҳлил мегирад. Чунин мушоҳидаҳо дар ниҳояти қор боиси тақмили мазмуни фанни педагогика хоҳанд шуд.

Усули сӯҳбат

Усули сӯҳбатро дар бобати беҳтар намудани чараҳои таълиму тарбия, ё ки муқаррар соختани дурустии фаразу гумонҳои илмӣ истифода мебаранд. Ин усул одатан хангоми қор бо хонандагони мактаб ва ҷамоаи муаллимон, бо падару модарон ва ҷамоаи васеъ ба тарзи якҷа ва гурӯҳ истифода мешавад. Дар ин маврид, қабл аз ташкили сӯҳбат, нақшаи гузаронидани он тартиб дода мешавад, роҳҳои амали гардонидани муайян, натиҷаҳои чамъбасти шуда, хулосаҳо бароварда мешаванд. Сӯҳбатро ташкил намудани муҳаккиқ, онро ба самти зарурӣ раван кардани у, мувофиқи ҳолати руҳии ҳамсӯҳбат риоя намудани оҳанги суҳан аз ҷониби вай бақоят муҳим аст. Барои ин:

- 1) Тартиб додани саволҳо пеш аз сӯҳбат;
- 2) Муқаррар кардани вақт ва ҷои гузаронидани сӯҳбат;
- 3) Огоҳи аз микдори аҳли сӯҳбат ва касбу қори онҳо;
- 4) Ба вучуд овардани шароити мувофиқ ва шароити гуфтугузори озодона;
- 5) Худдори аз маҳмадоноги ва суҳанронии қудакона;
- 6) Фаромӯш кардани қӣ ва ҷикорагии ҳамсӯҳбат;
- 7) Фавран таҳлил намудани натиҷаҳои сӯҳбат, баровардани хулосаҳои зарурӣ, зимни зарурат дохил намудани иловаҳо ва албатта, ба ҳаёти мактаб тадбиқ намудани он аз лиҳози педагоги хеле арзанда аст.

Усули омӯзиши эҷоди бачагон

Дар байни тадқиқотҳои педагоги усуле мавҷуд, ки он бо омӯштани ҳолати табиӣ эҷоди талабагон ва хулосаҳои илмӣ баровардан аз онҳо машқул хоҳад шуд. Ба воситаи ин усул омилҳои фаъолияти фардии ба худ ҳосил хонандагони мактаб таҳлил шуда, хулосаҳои муайяне бароварда мешавад. Мақсад аз ин, ташаккул додани образҳои типӣ ва ҳислатҳои наҷиби ҷавонони Ёзбекистони мустақил аст. Аз ин ҷост, ки навиштаҳои гуногуни дафтариҳои

чавонон, кайдҳои рӯзонашон, хатҳои навишташон, шеърӯ хикояхояшон, нақшаҳои ҳаётишон, иншоҳо ва ҳисоботҳои хаттии гуногунашон барои омуختани маънавияти онҳо ба сифати манбаъ хизмат хоҳанд кард.

Дар натиҷа барои аз байни мактабхонҳо сари вақт муайян кардани чавонони кобилиятноку боистеъдод, намоён гардидани лаёкати онҳо имконияти банақшагири ва фароҳам овардани шароит пайдо мешавад. Манбаи омӯзиши истеъдоди талабагон бисёр буда, онҳоро ин тавр номбар кардан мумкин аст: олимпиадаҳои фанни, озмунҳои мавзуи, намоишҳои дохили мактаб, мусобикаҳо, саёҳатҳо ва мисли инҳо.

Усули тест, саволномаҳо

Мухимтарин усул ин истифода аз тест ва саволномаҳо аст. Саволнома-анкета (калимаи франсави буда, маънои тафтишро дорад) бо мақсади доништан ва аниқ намудани навигарии тахмину фарзияҳои офаридашуда, фаҳмидани фикри яққа ё гурӯҳии хонандагон, таъин кардани рағбати онҳо ба ину он касбу ҳунар, доништани орзуву дархости ояндаи онҳо ва ҳулосаҳои даркори баровардану додани тавсияҳо, гузаронида мешавад. Дар Осиёи Маркази аввалин шуда дар республикаи мо усули тест дар силсилаи таълими мактаб, донишгоҳҳои оли ва миёнаи махсус татбиқ гардид. Мақсад аз санҷиши тести ин аст, ки дониши талабагон дар муддати кӯтоҳ саросар муайян ва арзёби шавад.

Барои ин ниҳоят аниқ ва оқилона сохта шудани саволномаҳои тест, ҳалалнопазирии онҳо ба ҷараёни фикр бояд дар назар дошта шавад. Мақоми саволҳои тест ва сохтани онҳо бо мазмунҳои рангоранг фикри мустақилонаи хонандагонро ривҷ медиҳад, кобилияти воқеъбинона акс намудан ва арзёби кардани ояндаро дар шуури онҳо ривҷ медиҳад.

Усули таҳлили ҳуҷҷатҳои мактаб

Иҷрои қарорҳо ва дастурамалҳои роҳбарияти республикаро оид ба таълими халқ аз руи усуле метавон муайян кард, ки ба таҳлили ҳуҷҷатҳои ҷори така намоянд. Ин усул усули таҳлили ҳуҷҷатҳои мактаби ба шумор меравад.

Ба воситаи таҳлили ҳуҷҷатҳои мактаб ҳам дар бораи аҳли хонандагон ва ҳам дар бораи аҳли муаллимон ва фаъолияти педагогии онҳо маълумотҳо ба даст медароянд.

Умуман, зери таъбири ҳуҷҷатҳои синф, мактаб шумораи хонандагону муаллимон, журналҳои синф, дафтарҳои ёддошт, дафтарҳои фармон, қарори шурои муаллимон, нақшаи маблақи мактаб ва ҳуҷҷатҳои истифодаи он, дафтарҳои гуногуни ашӯҳо фаҳмида мешаванд.

Дар таҳлили ҳуҷҷатҳои мактаб ба чунин масъалаҳо бояд эътибор дода шавад: тавсифи теъдоди умумии хонандагон, афзоиш ё кохиши ин адад ва сабабҳои он, дараҷаи азхудкунии талабагон аз фанҳои алоҳида, тадбирҳои дар рафти соли хониш ба нақша гирифташуда, рағбатнок кардан ва ҷазодиҳии хонандагон, базаи моддии мактаб. Дар натиҷаи амалӣ намудани чунин тадбирҳо ва аз назар гузаронидани ҳисоботҳо, дуруст ё нодурустии онҳоро муайян намуда, бо афзоиши фаъолиятмандии хонандагон муқоиса намудани онҳо мумкин аст. Инчунин умумигардони таҷрибаҳои пешкадами

педагоги, тадбири онҳо ва нисоят, тафтиши фаъолияти муаллимон-тарбиятгарон ва муқаррар намудани ҷораю тадбирҳо имконпазир мегардад.

Усули таҷриба-озмоиш-санҷиш (эксперимент)

Вожаи лотинии “эксперимент” маънои “санҷидан”, “таҷриба кардан”-ро дорад. Корҳои экспериментали-таҷрибавӣ асосан бо мақсади тафтиш ва таъин кардани фарзҳои илмӣ марбут ба ҷараёнҳои таълиму тарбия ёки ҷараёни тадбири корҳои амали сурат мегардад.

Ин ҷо ба аҳамияти дидактики ёки амалии фарзҳои илмӣ эътибор дода мешавад.

Корҳои таҷрибавӣ барои муқаррар намудани алокаи байни таълиму тарбия, тадбири усулҳои нав, дар асоси натиҷаҳо афзудани самаранокии таълиму тарбия сурат мегардад. Ин усул ҳамчунин барои қаблан дида тавонистани рафти ҷараёни таълим ва тарбия, сохт ва натиҷаҳои он имкон хоҳад дод.

Усули эксперимент мувофиқи шароит дар се тарз гузаронида мешавад: 1) эксперименти табиӣ; 2) эксперименти лабораторӣ; 3) таҷрибаи амали.

Эксперименти педагогӣ аз руи муаммоҳои дидактики, тарбиявӣ, мактабшиносии амали мегардад.

Ба гузаронидани корҳои эксперимент-таҷриба талабҳои зерин мавҷуданд:

а) таҳияи нақшаи муайян намудани фарзи дақиқ ва илман асоснокшудаи кор ва натиҷаи ҷашмдошти он;

б) таъин намудани объекти муайян барои кори илмӣ ё фаъолияти педагогӣ;

в) муқаррар кардани вақт ва муддати таҷриба;

г) муҳайё сохтани асбоб ва ускунаҳое, ки барои таҷриба лозиманд;

д) таҳлил, ҳулоса ва додани тавсияҳо аз рӯи натиҷа.

Усули таҳлили маълумоти омили (статистика)

Тадқиқоти педагогӣ бидуни маълумоти омили ва таҳлили онҳо наметавонад комёб бошад. Чунки нафақат соҳаи тадқиқотҳои илмӣ, балки соҳаи таълими халқ аз ҷумла зиёд кардани маблақҳои таъиншуда, пайваста афзудани муассисаҳои таълими халқ, китобҳои дарси ва воситаҳои таълим, асбобҳои аёни, тайёр намудани кадрҳои омӯзгор, сохтмони мактаб, шартномаҳои хочаги ва маблақҳои аз онҳо гирифташаванда низ ба воситаи усули омили (статистика) муқаррар хоҳанд шуд.

Гуфтаи мумкин аст, ки тамоми муассисаҳои таълиму тарбияи республика бо маълумотҳои омили таъмин буда, дорои нақшаҳои пешрафти минбаъда мебошанд.

Пеш аз истиқлол чигилию муҳамаҳои омили, барзиёд ҳамроҳ карда навиштанҳо дар соҳаи таълими халқ низ мавҷуд буд. Сусти назорат дар он замон ба ҳамин натиҷа оварда буд. Ислохотҳои соҳаи таълими халқ ба ин гуна бенизомӣ хотима гузошт. Аз ин мебарояд, ки омилҳои омили дақиқ, ҳаёти бошад, арзиши корҳои иҷрошуда истодаи таълиму тарбия ва тадқиқот баланд мешавад. Пас, омилҳои омилиро ба ҳар шакле, ки дар зиндаги хаст, ифода кардан гавари комёбиҳо хоҳад буд.

Усулҳои математики ва кибернетики

Саноати республика, фан ва техникаи он фавран чори намудани муваффакиятҳои соҳаи математика ва ҳисобу китобро ба хочагии халқ тақозо дорад.

“Кибернетика” вожаи юнони буда, маънои “накшро иҷро мекунам”, “идора менамоям”-ро мефаҳмонад. Кибернетика коидаҳои умумии идоракунии истехсолот, техника, организмҳои зинда, фаъолияти инсонро, инчунин воситаҳои ҷунин идоракуниро қор қарда мебарояд. Мазмуни вай дар баёни ахбор, ба дастур даровардан ва сохтани алгоритмҳо, силсилаи идоракуни, қолиб (модел) барин назарияҳои асоси ба зухур меояд. Татбиқи усули мазкур дар педагогика ҳам тақвият меёбад.

Дар назария ва амалияи таълим ба воситаи математикаи ҳисоббарор ва мошинҳои кибернетика қараёнхое аз қабилӣ тарҷима аз як забон ба забони дигар, таълими дастурӣ ва идора қардани он бо ёрии мошин, таҳкими таълим ба туфайли арзёби, афзудани самаранокии таълим ва тарбия, таълими дифференсиали ва фарди (индивидуали), назорати ҳисоботи мактаб тавассути мошинҳо иҷро мешаванд.

Дуруст аст, ки дар мактабҳо монанди кино, техникаи садо, фото, телетасвир воситаҳои таълими мавҷуданд. Аммо масъалаи истифода аз онҳо, бо баъзе сабабҳо, ҳоло паст аст.

БОБИ II **МАЈСАД ВА ВАЗИФАҶОИ** **ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС**

Барои ҷун инсонҳои солимфиқр тарбия ёфтани насли қавон аҳли республикамон қадом роҳро бояд интихоб намояд ва ба қиҳо эътибор диҳад? Қи қор қардан лозим аст, қи натиҷаҳои хуб ба даст дароянд? Ҷунин саволҳо имрӯзҳо ҳам муҳимтарин муаммоҳои фанни педагогика ба шумор мераванд

Барои таҳкими истиқлолияти Ёзбекистон, тараққиёти минбаъда ва пешомадҳои он, ҳамҷунин барои устувориӣ заминаҳои иҷтимоӣ, иқтисоди, сиёси, ҳуқуқи, маданияу маънави, ба қавонон дар андозаи талаботи қаҳони додани дониш ҷун обу ҳаво зарур аст. Пас яке аз вазифаҳои асоси, тарбияи инсони қомил, ба фидоӣёни бошуури республика табдил додани қар як шаҳрванд, шаҳсҳои қар як миллат, қавм ва фарзандҳои онҳост, қи дар сарзамини Ёзбекистон суқунат доранд. Ҷунқи дар сафи давлатҳои пешқадамтарини қаҳон қой гирифтани Ёзбекистон бе инсони қомил, қавонони уҳдабаро ва фидоӣ, қи бо дониш, қобилият ва истеъдоди худ дар роҳи манфиати қамъият омодаанд, амри маҳол аст.

Аз ин ру, дар Ёзбекистон хангоми гузаронидани ислоҳоти соҳаҳои таълиму тарбия ҳам, маҳз қамин раванд - зина ба зина қори намудани он қабул гардид.

Зинаи якум, давраи гузариш аст, қи таи солҳои 1997-2001, яъне тули қор сол амали гардид. Дар ин давра иқтидори системаи таиёркунии қадрҳо нигоҳ дошта шуд, барои пешрафти ҳуқуқи, меъёри, илмию услуби, молиявию модди шароит ба вучуд омад. Дар ин давра инчунин вазифаҳои аз қабилӣ

татбики Барномаи миллии тайёр намудани кадрҳои педагогие, ки ҷавобгуи талаботи нав бошанд, офаридани меъёрхое оид ба бозомузи ва тахия сохтани барномаҳои нави хониш, бозсозии сохтори мактабҳои таълими ҳамагонӣ, омода сохтани асоси таълими сесола дар мактабҳои миёнаи махсус ва хунаҳои техники, колечҳои касби ва литсеҳои академи, чори намудани тадбирхое, ки барои таълиму тарбияи мустаҳкам асос мегарданд, ҳал карда шуданд.

Зинаи дуҷум, солҳои 2001-2005-умро дар бар мегирад. Ин давра дар микёси васеъ амали гардонидани Барномаи миллии тайёркунии кадрҳоро пешбинӣ намуд. Табиист, ки дар асоси самарабахшии фаъолияти система ва бо назардошти бозори меҳнат, шароитҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба Қояхо ва мазмуни барнома дигаргуниҳо ворид мешаванд.

Зинаи сеҷум, (пас аз соли 2005) чараёни инкишоф ва такмили тайёркунии кадрҳоро дар асоси таҳлили таҷрибаи андухта ҷамъбаст намуда, такмил ва инкишофи онро тибқи тақйири шароити иҷтимоию иқтисодӣ пешбинӣ мекунад.

Дар тарбияи ҷавонон истифода аз мероси маънавии мутафаккирони Шарк нақши муҳим дорад. Ташкили кор дар ин самт дар таълимоти иҷтимоию сиёсӣ ва фалсафии хирадмандоне чун Фороби, Яссавӣ, Накшбанд, Бухори, Беруни, Сино, Хоразми, Фарғони, Фирдавси, Амир Темур, Навои, Бобур ва дигар вакилони аҳли ақлу заковат таъсирнокии тарбияро бештар мукамалтар хоҳад кард.

Ҷазилатҳои инсоние аз кабили поксозии ахлоқ, имон, диёнат, оро номус, меҳру оқибат, хурмати калонсолон, ки барои тараққиёти ҷамъият ва камолоти шахс заруранд, худ аз худ пайдо намешаванд. Дар заминаи ҳамаи инҳо додани таълиму тарбия ба авлоди ҷавон дар оила, дар мактабҳои таълими умумӣ, дар дигар силсилаи таълиму тарбия меистад.

Умуман, барои сазовори руҳи замон, инсонӣ баркамол шудани насли наврас ба қисмҳои таркибии тарбия (ақли, ахлоқи, ҷисмонӣ, меҳнати, тарбияи эстетикӣ ва таълими политехникӣ) ва роҳҳои амали гардонидани он эътибори ҷиддӣ додан лозим аст.

Тарбияи ақли

Тарбияи ақли қисми асосии тарбияи инсонӣ баркамол ба шумор рафта, аз ҷониби хонандагонӣ ҷавон фаро гирифтани силсилаи донишҳои марбут ба табиату ҷамъият ва тафаккури шахс, дар онҳо-хонандагон парваридани ҷаҳонбинӣ илми, ҳислатҳои шуурнокии баланд, хабардор намудани онҳо аз асосҳои фан, афзудани қобилияти тафаккур ва маданияти нутқи онҳоро мадди назар дорад.

Тарбияи ақлиро чунон бояд ташкил намуд, ки хонандагон соҳиби ақлу заковат, ба пурраги идроккунандаи дунёи воқеӣ, шиносандаи худ, эҳсосгари маънаӣ худ дар ҳаёт, бошуурона иҷрокунандаи вазифаҳои худ, бузургдори кадрӣ қиммати инсоният гарданд. Касби илм дар ҳаёти инсон аз бузургтарин ҷазилатҳост.

Барои ривоч ва такмили ақли ҷавонон, вазифаи аввал даъват намудани онҳо ба донишомузист. Аз бар намудани барномаи таълими мактаби барои донишони тараққиёт ва қонуниятҳои ҷамъияти инсонӣ имконият хоҳад дод. Бидуни мусаллаҳ кардани хонандагон бо асосҳои фан ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ онҳо номумкин аст. Тарбияи ақли бе ҷаҳонбинии илмӣ ба ҷуз харза ва сафсата чизе дигаре нест.

Хангоми тарбияи ақлии хонандагон дар навбати аввал дар хусуси ривочи қобилияти фикркуни, ҳиссу идрок, тасаввур. ҳаёл ва хотира, тақомули дунёи маънавии онҳо бояд фикр кард. Чуноне, ки Абулқосим Фирдавси фармудааст:

*Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад,
Зи дониш дили тир барно бувад.*

Алишер Навоӣ дар достони “Фарҳод ва Ширин” ба тӯфайли илм ба ақлу идрок, заковат, ҳунармандӣ, фурутанию ҳоксори, инсонпарвари, иродаву эътиқод соҳиб гаштани Фарҳодро нишон додааст.

Юсуф Ҳос Ҳочиб дар асарҳои худ илмро басо кадр кардааст. У дар хусуси дарки илм ва илмдони, зарурати фаҳмиши он, ҳамбастагии зичи илмдони бо тарбия, маънави ақли илм дар ҷомеа гуфтааст:

*Дошта бошад ҳар ки ақл, илм, зехн,
Ситоиш қун варову марди комил дон.
Фаровон бошад касеро ақлу донишу илм,
Агарчи ҷавону хурд аст, васфаш бихон.*

Дар китобҳои ҳадис зарурати илм барои ҳар як муъмин, мусулмон баён ёфтааст. Ҳадиси пурмаъноӣ “Зи гахвора то гур дониш омуз” далели ин нукта аст. Дониш фақат бо донишони дунё маҳдуд намешавад, балки вай инчунин дар такмили маънавияти шахс низ ба сифати асоси хизмат менамояд. Ҳазрати Муҳаммад алайҳиссалом дар ҳадисҳои худ фармудаанд: “Ба дониш аз роҳи омӯхтани дониш хоҳанд расид”. Гарчи ба Хитой рафта лозим ояд ҳам, илму ҳунар биёмузед... Соҳиби илм гардед. Илм дар биёбон ҳамсафар, муттақо дар зиндаги, аниси дами танҳои, раҳнамои замони ҳуширо, мададгори айёми ноҳуш, зеби миёни мардум, сипари муқобилияти душманон аст”.

Тарбияи ахлоқӣ

Ахлоқ яке аз шаклҳои шуури иҷтимоӣ, маҷмуи қоидаву қонунҳои ҳуқуқ одоб аст, ки муносибати ба худ, ба оилаи худ, ба ёру бародарон, аъзоёни ҷомеа ва табиат доштаи одамонро ба низом мебарорад. Таъсире, ки аз ҷори намудани қонуну қоидаҳои маъмур дар шуури хонандагон, зиндагии онон ба амал меояд, тарбияи ахлоқи номида мешавад.

Ахлоқ дар муносибати инсон ба оила, меҳнат ва ҷамъият падида меояд. Мардуми Осиёи Марказӣ дар боби ахлоқшиносии соҳиби таҷрибаи ниҳоят бой мебошанд.

Афкори ибратомӯзе, ки дар осори мутафаккирон ва хирадмандони классикии мо доир ба ахлоқ ҷой доранд, урфу одатҳои миллие, ки тӯли асрҳо дар ҳаёти ниёгон таркиб ёфтаанд, то ба имрӯз кимати худро гум накардаанд ва он ҳама дар тарбияи ҷавонон аҳамияти бузург доранд.

Имом Ал-Бухори фармуда буд: “Агар оллоҳ таоло чунин ҷаҳор хислат: хубии ахлоқ, покизагии таом, ростӣ ва хиёнат накардан ба амонатро насиби ту гардонида бошад, гарчи аз корҳои дунявӣ бар канор монда боши, зараре надорад”

Пас, асоситарин қисми таркибии тарбияи инсонӣ баркамол - тарбияи ахлоқи, воситаи офарандаи сифатҳои инсонӣ, ташаккулдиҳанда ва ба мукамалӣ моилкунандаи ин сифатҳо аст. Чунон, ки Абдулло Авлони таъкид карда буд, илме вучуд дорад, ки одамонро ба неки даъват мекунад, онҳоро аз бади бармегардонад. Инҳо китобхоеанд, ки хубии хулқу кирдорҳои воло ва парhezро аз бадии хулқу кирдорҳои ношоиста ба воситаи мисолу далелҳо собит месозанд.

Айнан ба ҳамин маъни ахлоқ дар хулқу атвор, эътиқоди имон, рафтору кирдор, ҳаёти харрӯза, фикру мулоҳиза, мушоҳида ва мулоқоти одамон намоён мегардад. Одами хушахлоқ худро эҳтиром мекунад, дар вай интизоми ботинӣ бақувват мешавад. У таъби дили ҳамсӯҳбат гап мезанад, дили касро озор намедихад, бо муомилаи зоҳирӣ таъби вайро мешукуфонад, ба одоби мулоқот риоя менамояд. Фикрҳои боло аз он далелат медиханд, ки зурии ҷамъият дар катори тараққиёти фан ва техника ва боигарии модди ин сарвати маънави, маъноӣ ҳаёт — камолоти ахлоқи ба шумор меравад.

ӯар як хатти ҳаракат дар оила, мактаб ва ҷойҳои ҷамъияти бояд ахлоқан зебо бошад, ба калби одамон роҳат ва фарогат бахшад. Омӯзгорон-тарбиятгарон бошанд аз ин, ки чунин хислатҳоро тарбия мекунанд ва машқули ин гуна касби оличанобанд, боиси ифтихор намоянд. ӯақ бар ҷониби Кошифӣ, ки овардааст:

*Эи толиби хулуду бақои давоми умр,
Боки ба зикри ҳаир бувад номи одами.
Ҳеч аст кадру ҳашимати молу манолу ҷох,
Чун оқибат фаност саранҷоми одами.
Ҳарчанд фикр мекунам аз харчи дар ҷаҳон,
Номи накуст ҳосили аиёми одами.*

Тарбияи ҷисмонӣ

Яке аз қисмҳои тарбияи инсонӣ солимфикр тарбияи ҷисмонӣ ба ҳисоб меравад. Мақсади олии ин навъи тарбия ҳамин аст, ки насли ҷавонро ҷисман солим, тавоно гардонад ва онҳо барои ҳимояи Ватан бо шуҷоату ҷасорат омода бошанд, инчунин аз илмҳои ҳарбӣ ва яроқу аслиҳа истифода бурда тавонанд.

Тарбияи ҷисмонӣ ба талабагон дар мактаб тавассути бозиҳои ҳаракатнок, гимнастика, спорт дода мешавад.

Ба воситаи тарбияи ҷисмони дар бораи анатомия, физиология ва гигиена низоми муайяни илм низ омузонида, таҷриба ва малакаҳо ба вучуд оварда хоҳад шуд.

Тарбияи ҷисмони бо тарбияи ахлоқи вобастагии узви дошта, онҳо ҳамдигарро тақвият мебахшанд. Марди асил, ҷисман обутобёфта дар соҳаи меҳнат ҳам худро метавонад нишон диҳад. Дар чунин одамон фазилатҳои ахлоқии аз қабилҳои ҳақиқаткори, қаноат, бурдборӣ ва бавиҷдони, адолатпешаги, диёнатноки, байнсофи ва баръакс дар одамони тарсову танбал бадандеши, очизи, маккори, ҳасуд, адоват, душманиро разолат, дуруяги, хиёнаткорӣ ноинсофи барин иллатхоро дучор омадан мумкин аст.

Тафовути байни марду номардро Алишер Навоӣ чунин ба қалам додааст: “Мард хурӯсест, ки “бо тоҷи лаъл” бонг мезанад” Номард мокиён, лаққи ва беҳудагӯй аст. Мисли он, ки хурӯс дар вақти муайян “нидо” мебарорад, мард ҳам дар мавриди муносиб фикри худро арз мекунад.

Мақсади ниҳоии тарбияи ҷисмонӣ ҷисман қавӣ, хушчакчак, меҳнатдӯст, далер, ватанпарвар, хушахлоқ, маънан базеб шудани ҷавонон аст.

Тарбияи меҳнатӣ

Меҳнат ва тарбияи меҳнатӣ асоси қамолоти инсон, манбаи ҳаёт, маъниро мазмуни умр ба шумор меравад. Мақсад аз тарбияи меҳнат дар навбати аввал ин аст, ки ба моҳияти меҳнат, мазмуни он дақиқ назар афканда, натиҷаи муайян бардошта шавад. Агар қас натиҷаи меҳнати худро бинад ва эҳсос намояд, аз натиҷаҳои он қонеъ гардад, ҳаловат барад, меҳнат аҳамияти тарбияви қасб менамояд.

Меҳнати ҳалол мазмуни зиндагии шахсро таъкил медиҳад. Донишмандон оиди меҳнат бесабаб суҳанҳои ҳикматнок ва зарбулмасалҳои зерини суфтаву равоиро эҷод накардаанд: “Меҳнат — меҳнат роҳат аст”, “Сатҳи оби дарёро абри найсон афзояд, қадри инсонро меҳнат”, “Ҷар қас қи қор қунад, ҳуҷро меҳурад”, “Аз меҳнат матарс, аз миннат тарс”, “ӯсуни одам дар меҳнат аст”, “Зар дар оташ санҷида мешавад, одам дар меҳнат”, “Меҳнати ҳалол одати ҳубест, қи туро саодат бахшад”.

Ҳикмати алломи бузург Баҳоуддин Нақшбанд “Дил ба ёру даст ба қор” дар рӯзгори мо низ қадру қимати худро гум накардааст. ӯ хангоми қабули толибилмон ба мадраса мепурсидааст, қи “ту ягон қасб дори?”. Қаси беҳунарро ба хондан қабул намекардааст. Ба фикри аллома “Агар қас ҳунарманд бошад, у дониши худро ба ҳақиқат мебахшад, аз ҳисоби меҳнати худ рӯз меғузаронад, фараз қардем, ягон қасбу қоре надошта бошад, донишашро сарфи зистан менамояд, меҳнати ҳалолро фаромуш мекунад”.

Дар қараёни меҳнат дар одамон эҳсоси дӯсти, бародари, ҳамҷаҳати ва тамоми сифатҳои тарбияви таъкил ва қамол меёбад. Аз ҳама муҳимаш меҳнат қасро аз муҳтоҷию мустаманди, бекорҳуҷаги, иллати қалб, вайронии ахлоқи ниғаҳ меҳорад. Инсон таваққути меҳнат худро мешиносад, ба қадру қимати худ меқасад, чунин қаси меҳнатдӯсти меҳнатқаринро ҳалқу ватан азизу муқаррам меҳорад. Симои дураҳшону нурқолои қаси меҳнатдӯст дар қалби писару духтарон, наберагон, ёру дӯстон, ҳамқасбону шогирдон ҳамеша ҷо меғирад.

Ачдоди мо дар тарбияи ҷавонон ба ҷалб кардани тавачҷӯҳи онҳо ба меҳнат эътибор дода, шавку хаваси онҳоро ба касбу ҳунар бедор мекарданд. Лаёкат ва қобилияти меҳнатиро ривоч медоданд.

Барои ба амал баровардани ҳамин гуна вазифаҳо падару модарон, устоз ва мураббихо, оммаи васеъ бояд меҳнати худро дарег надоранд, алалхусус дар хонандагони мактаб муносибати ба меҳнат ва аҳли меҳнат доштаи онҳоро дуруст ташаккул диҳанд, ба идроки дурусти вазифашиносии онҳо сахм гузоранд. Ҷамин нуқта низ ба Қоят муҳим аст, ки шавку хавас ва имконияти хонандагонро сари вақт пай бурда, ба онҳо маслиҳат дода, бо роҳи ба маҳфилҳо ҷалб намудани мактабҷагон онҳоро омодаи ҳаёт созанд.

Тарбияи эстетикӣ

Эстетика аз калимаи латинии “эстетид” буда, маънои “зебоиро ҳис мекунам”-ро дорад. Тасаввури тарбияи ақли, ахлоқи, ҷисмони ва меҳнатӣ бе эстетика номумкин аст.

Мақсад ва вазифаи тарбияи эстетикӣ дар хонандагон бедор кардани идроки зебоӣҳои табиату ҷамъият, дуруст пай бурдану фаҳмонидани он, дар ин замина барангехтани завқу шавқи саршор, арзёби кардани ҷунин зебоӣ ва дар ҳамин асно ба дида тавонистани ҷиҳатҳои зебоии рӯзгори шахсии худ, боз ҳам назаррабову фараҳманд кардани ҷунин ҳаёт омузонидан аст. Тарбияи эстетикӣ барои пайдо кунонидани кифоаи хушхулқи, ташаккули меъёрҳои мусбии хулқу аҷвор, ривоч додани қобилияти эҷодии хонандагон, таъсири қалон мерасонад. Дарҳои мусика, расм, суруд, адабиёт ва дигар фанҳое, ки дар мактабҳо таълим дода мешаванд, воситаи тарбияи эстетикӣ ба шумор мераванд.

Тарбияи эстетикӣ ҳамсафари кудаки навзодест, ки уро аз гахвора то поёни умраш мушойинат мекунад. Аз ин сабаб он нафакат дар мактаб, балки дар тадбирҳои берун аз синфу мактаб, анҷуманҳо ба ҷунин қувваи таъсиррасонии тарбия молик аст, ки дар насли наврас ҳисси зебоӣпарастиву нафосатҷуиро бармеангезад.

Мардуми донишманди мо тавассути мақол ва ҳикматҳои халқии “Сафед беиллат набошад ҳам, поқу халол бошад”, “Покизагиву покнинатии мо гарави сикатмандии туст”, “Саломат бошам гуи, озода бош”, “Саломатии ман-сарвати ман”, “Либоси хуб ороиши ҷон” ҷавононро ба дида тавонистани зебоӣҳои табиату ҷамъият, кадр кардани онҳо тарбия намудаанд.

Тарбияи эстетикӣ фақат донишгари моҳияти ашӯву ходисаҳоро, ҷиҳатҳои зебоии онҳоро не, балки эҳсос намудани зебоиву фараҳмандии ботиниро ҳам тақозо дорад, ба соҳиби хулқи зебо, ахлоқи ҳамида ва рафтори писандида гардидани инсон мусоидат намуда, онро арзёби мекунад.

Зебоии инсон дар ақл, вазифашиносии имон, инсоф, хоксори, лутфи сухан, лафзи халол, меҳнатдӯсти, меҳру шафқат, хушандомиву мулоимати, поқи, неқуи ва дигар ҷиҳатҳо намоён мегардад.

Маорифпарвар Аҳмади Дониш, ки фарзанди баруманди асри XIX буд, ба фарзандони худ насихат карда “на сурат, яъне намуди зохирии худ, балки афъолу саъю эҳтимоли худро ислоҳ кунед” гуфта буд. Яъне маслиҳат дода

буд, ки нури дидагонаш сират, яъне ахлоки ботинии худро зери назорати катъи гиранд.

ӯамин тавр, намуди берунии инсон, тархи рӯй, шакл, кадду комати ӯ чи андоза зебову назаррабо набошад ҳам, агар чунин кас бадахлоку зишт бошад, у ба дили мардум роҳ ёфта наметавонад.

Хулоса, ки тарбияи эстететики барои тарғиб намудани сифатҳои зебои инсон, фахмонида додани ҷиҳатҳои нафиси табиат ва ҷамъият хизмат хоҳад кард.

БОБИ Ш

ТАРБИЯ ВА РИВОҶИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДА

Аз исми шахс аъзои муайяни ҷамъият фаҳмида мешавад. Одам бинобар тараққиёти руҳи, доро будани хусусият ва сифатҳои худ аз махлуқоти дигар фарқ мекунад.

ӯар як фарзанди одам чун шахс ба тарзи гуногун намоён мешавад. Вай аз ҷиҳати феълӣ атвор, рағбат ва қобилият, дараҷаи ривочи ақл, эҳтиёҷ ва муносибат ба фаъолияти меҳнати хусусиятҳо дорад. Инҳо хусусиятҳои хоси шахс буда, дар натиҷаи ривоч ёфта ба зинаи муайян расидани аломатҳои руҳии мазкур уро инсонӣ мукамал, инсонӣ комил шуморидан мумкин аст.

Муносибати шахс ба воқеияти иҷтимоӣ, ба меҳнат, ба одамон, ба ҷамъият гуногун мебошад. Дараҷаи фаъолиятмандии одамон дар ҷамъият гуногун мебошад. Дараҷаи фаъолияти маданияи вай, фазилатҳои ахлоқу одоби у низ ба ҳар ранг аст. Барои соҳиби номи шахс шудан ҷиҳаи лозиманд?

Камолоти шахсияти хонанда

Муслиҳиддин Саъди яке аз шоирони бузург инсониятро як узви бутун, одамони алоҳидаро узвҳои ҷудоғонаи он шуморидааст. Ба фикри у, чунон ки агар дар як узви одам дард пайдо шавад, узвҳои дигари он ҳам осоиши худро гум мекунад, одамон ҳам бояд аз азобу машаққати якдигар мутаассир шуда, худро дар осоиш нашуморанд ва дар ҳаққи якдигар Қамхорӣ кунанд:

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавхаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвхоро намонад қарор.
Ту ки аз меҳнати дигарон бегами,
Нашояд ки номат ниханд одами.*

Саъди аз ҳамин нуктаи назар дар назди тарбия ва тарбиятгар мақсаде пеш мегузошт, ки насли наврас бояд чун инсон ва инсонпарвар тарбия ёбад. Ваи мувофиқи талаботи замон сифатҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои рафтори инсонпарвариро, ки идеали тарбияи у буданд, муқаррар кардааст.

Аз гуфтаҳои Саъди ба нақши бузурги тарбия дар ташаккули шахсияти инсон чунин хулосаи муҳим бармеояд, модоме, ки инсон танҳо дар натиҷаи тарбия ба хусусиятҳои инсонӣ соҳиб мешудааст, пас тарбия ҳам танҳо ба инсон хос будааст ва модоме, ки тарбия танҳо ба инсон хос будааст, ваи ҳодисаи иҷтимоӣ буда, бояд бошуурона ҳосил шавад.

Одам, то он ки ба сифати мавҷудоти иҷтимоӣ номи шахсро бигирад, барои у ҳаёти иҷтимоӣ иқтисоди ва тарбия лозим аст. Ба ин вачх фанни педагогика бояд ривочи кудакро чун шахс, қонуниятҳои камолоти ҳамаҷонибаи он, омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба вай таъсиркунанда, даврони марбути инкишофро таъин намояд. Дар ин асос лозим аст. ки фанни педагогика зинаҳои таълим, тарбия ва фаъолиятмандии кудак, худтарбияро муайян созад.

Камолот чӣ маънӣ дорад?

Инсон мавҷудоти зиндаи биолог аст. Аз ин рӯ, барои ривочи вай қонунҳои табиат, қонуниятҳои биологӣ ва иқтисодиёти иҷтимоӣ узван таъсир мекунад, инсонро ба камол мерасонанд. Инсон дар давоми фаъолияти зиндагии тадриҷан тағйир меёбад, шакл мегирад ва тараққи мекунад. Дар айёми тифли. наврасӣ ва ҷавонӣ ривоч ёфта ба Қоят қувватнок хоҳад буд. Дар асоси ин омил ва омилҳои боло ба мафҳуми камолот чунин таъриф додан мумкин аст: афзоиши вазн, камолоти устухону мушакҳо, аъзоҳои таносул, фаъолияти асаб ва ташаккули ақлу заковати кудакро камолот меноманд.

Қувваи таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва биологӣ ба камолоти инсон ва ҳулки он ҳамеша як хел нахоҳад буд. Чунки ба ҳулк, муносибатҳо, алоқаҳои вай, синну сол, дониш, одатҳо, таҷрибаҳо ва ниҳоят, вазъият низ таъсир мекунад. Масалан, ба ҳолати таъсири якхела ҳар кудак ҳар хел муносибат менамояд, ин дар айни ҳол ба ҷигунагии эҳтиёҷи кудак низ вобаста аст. Мутаассифона, тарбиятгарон дар натиҷаи ба ҳисоб нагирифтани ҳамин гуна ҷиҳатҳои муҳим ба хатоҳо роҳ медиҳанд.

Барои дуруст баҳо додан ва донишмандӣ ривочи ҳолати шахс уро дар доираи муносибатҳои гуногун гузоштан ва дар ҳамин ҳол ба мушоҳида гирифтани лозим аст.

Хуш, махсусияти кудакон, гуногун шудани ҷараёни руҳии онҳо, фарқҳои назари онҳоро ба ҳулку атвор қадом омил муайян менамояд? Омилҳои биологӣ, ё омилҳои иҷтимоӣ ва ё омилҳои таълиму тарбия? Дар таърихи тараққиёти инсоният барои ҷавоб додан ба ин саволҳо ва саволҳои дигар, ки ба фаъолияти шахс алоқа доранд, ва ҳалли назарию амалии онҳо бисёр кӯшишҳо шудаанд.

Педагогика муқаррар мекунад, ки камолоти инсон ҷараёни мураккаб ва зиддиятнок аст. Барои он, ки инсон ба камолот расад, ирсият (омилҳои биологӣ), муҳити иҷтимоӣ, таълим ва тарбияе, ки мувофиқи мақсад амали мегардад ва ниҳоят, фаъолияти шахси аҳамияти муҳим дорад.

Омилҳои таъсирбахши камолоти шахс

Шахс дар қадом ҷамъияте ҳаёт ба сар барад, мувофиқи қонунҳои ҷорӣ он ба камол мерасад. Аз сарватҳои моддӣ ва маънавӣ ҳамон ҷамъият баҳраманд мегардад. Дар офаридани боигарӣҳои моддӣ ва маънавӣ он ширкат мебарзад. Агар сатҳи моддӣ ва маънавӣ ҷамъияти мазкур баланд бошад, вай ба шахс ба ҳамин дараҷа таъсир мебахшад ва ё баръакс. Аз ҷониби дигар шахс дар давоми фаъолияти худ ба тӯфайли меҳнат дар ҷараёни офаридани сарвати моддӣ маънави шуур, ҳаёт, шароити зиндагии худро низ беҳтар менамояд. Чунин фаъолиятҳои иҷтимоӣ дар навбати худ

боиси такомули навъҳои меҳнат хоҳанд гардид. Техника ва технология (автоматика, телемеханика, механикони, технология, электриконида, газ гузаронида ва ғайра) ру ба мукаммали меорад. Окибат онҳо ҳам, дар навбати худ, боиси ақлан ва ҷисман дигар шудани инсон мешаванд.

Одам ҷӣ қадаре, ки ҳасти воқеиро бештар донад, дараҷаи шуурнокии вай ба ҳамон андоза боло меравад, доираи фикркуни васеъ мешавад, соҳиби масъала ва малақаҳои нав мегардад. Аз ин мебарояд, ки қамолоти шахс ба ривочи ҷамъият низ саҳт вобаста аст.

Таъсири ирсият ба қамолоти инсон

Таҳти мафҳуми ирсият хусусиятҳо ва монандиҳои биологие фаҳмида мешаванд, ки аз падару модар ва умуман аҷдоди наздик, яъне аз насл ба насл ба қудак мегузаранд.

Мувофиқи фикри ҷараёни преформизм, ки дар фалсафаи асри XVI ба вучуд омада буд, фарзанди одам аз рӯзи пайдоиши худ дар батни модар, ба ҳама хусусиятҳои инсони оянда молик мешавад, қамолот бошад, аз афзоиши ҷунин хусусиятҳо иборат аст.

Ҷараёни дигаре, ки ба таъсири омили биологи дар ривочи шахсият ва тарбияи инсон аз ҳад зиёд баҳо дода, омӯзиши шахсро алоқамандона ба насл талқин мекард, ҷараёни бихевиоризм ба шумор меравад. Назар ба таълимоти ин ҷараён ҳамаи хусусиятҳои шахс, аз он ҷумла қобилияти шуур ва ақли низ аз насл ба насл сироят мекунад, гуё ҷиҳатҳои анатомие аз қабилӣ ҷашм, дандон ва панҷаҳо ҳам табиатан муқаррар қарда хоҳанд шуд.

Пири педагогикаи прогматизми амриқои Ҷон Дюи тараққиёти шахсро аз назари биологи асоснок намуд. Ё мегӯяд: “Тарбияи ҳақиқӣ ҷизе нест, ки аз берун ворид шавад, вай хусусият ва қобилиятеро, ки бо одам ба дунё омадааст, раванқ мебахшад”.

Ба фикри олимони биогенетика ривочи руҳии қудак тарзе сурат мегирад, ки дар аввалҳои асри XX дар асоси қонуни биологи қашф қарда буданд. Яъне, ҳар як организм дар тараққиёти эмбрионии худ ҳамаи зинаҳои пештар аз худро тақрор менамояд, организмӣ фарди аз ҳуҷайраи тухми то расидан ба ҳолати муқаммал як қатор шаклҳои аз сар гузаронидаашро ба он тарзе, ки аҷдодаш паси сар қардааст, ба тариқи муҳтасар, муъҷаз тақрор мекунад.

Рухшиносон ривочи ахлоқии қудакро ҳам ба ирсият вобаста менамояд. Баъзе аз онҳо ҷунин ба қалам медиҳанд, ки дар тараққиёти руҳии бача тағйироти аппарати эндокринӣ соҳти бадан ва мисли инҳо аҳамияти қалон дорад.

Биогенетикҳо далел меоранд, ки сурати қашиди қудак ба суратқашии одамони ибтидоӣ монанд мебошад. Дар асл сабаби монанди дигар аст: одами ибтидоӣ расмқаширо наметавонист. Агар одами қалонсол ҳеч гоҳ сурат нақашида бошад, аввалин сурати қашиди у монанди сурате хоҳад буд, ки қудак ё одами ибтидоӣ қашидаст.

“Бачае, ки гапзаниро ёд гирифтааст, ба дараҷаи одами ибтидоӣ меистад, ки нав суҳан қарданро омӯхтааст”, гуфтаи ҳам қандон боварибахш нест. Одами ибтидоӣ дар ҷараёни меҳнат нутқи худро офарида рафтаи гирифт. Аммо бача аз муҳите, ки зиндаги дорад, забони тайёро ба ҳамон сурат аз бар менамояд.

Вай ба туфайли нутк ва дониш тафаккури замони зиндагонии худро сохиб мегардад. У аз аввали рӯзҳои ҳаёти худ зери таъсири муҳите, ки уро ихота кардааст, ба воя мерасад, камол меёбад.

Дар байни баъзе педагог ва рухшиносон нисбат ба қудак назари дигаре ҳам мавҷуд аст. Назар ба фикри онҳо, камолоти инсон ба ду омил — ба ирсият ва муҳити иҷтимоӣ вобаста аст.

Ирсият ҳаст ва омилҳои биологиро рад намекунем. Лекин чунин ҳисоб кардан ҳам дуруст нест, ки ирсият гуё тамоми тағйирнопазир бошад. Агар ба дастовардҳои фанни антропология таъя намоем, маълум мешавад, ки дар натиҷаи таракқиёти таърихӣ иҷтимоӣ аломатҳои анатоми-физиологии одам (устухони сар, даст, по қобилиятҳои ақлии вай) метавонанд тағйир ёбанд. Чунин дигаргунӣ аз авлод ба авлод гузашта, мустақкам шуда рафтад мегиранд.

Пас, зеро мафҳуми таъсири насл ба камолоти шахсияти қудак тақдирӣ аломатҳои биологиро бояд фаҳмид, ки монандии бо падару модар, авлоду аҷдодро ифода менамоянд. Ёр як қудак ба сифати мероси падару модар бо намуни биологии монанд ба волидайн (сохти бадан ва муносибии он, мӯй, чашм, ранги пусти, қаду комат) ба дунё меояд. Инҳо хусусиятҳои ҳисмонӣ ба шумор мераванд. Дар баробари ҳамин намуни фаъолияти асаби оли (холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик) низ модарзоди мегузарад, ки ин хусусияти физиологии ҳисоб меёбад.

Қудак бо якҷанд хусусият ва инстинктҳои модарзод таваллуд меёбад. Мо онҳоро рефлексҳои бешарт меҳисобем. Масалан, шикамаш гурусна монад, гиря мекунад, равшанӣро ҳис менамояд, ба тарафе, ки овоз баромадааст, менигарад, ба гармию сарди муносибати худро маълум месозад ва хоказо. Масалан, қобилияти меҳнати ақли ё ҳисмонӣ, ривчи тафаккур ва нутқ ва мисли инҳо. Аммо инҳо ҳама имконияти модарзод буда, фарзанди инсон барои ривчи онҳо бояд дар муҳити инсонӣ зиста, бо онҳо дар робита бошад, ба меҳнати иҷтимоӣ ширкат варзад. Ба монанди ҳамин барои сабзиш ва ба камол расидани ақле, ки бо роҳи ирсият гузаштааст, мавҷудияти фаъолияти ақл ва шарту шароит лозим аст. Чи тавре, ки дар урфият мегуянд: “Ҳеч кас аз паси худ чизе нашуд, ҳеч оҳан ханчари тезе нашуд”.

Таъсири муҳит ба камолоти қудак

Тахти истилоҳи муҳит маҷмуи воқеаҳои беруни фаҳмида мешавад, ки ба инсон таъсир мекунад. Ба ин муҳити табиӣ (ҷуғрофи), муҳити иҷтимоӣ, муҳити оилаӣ (микромуҳит) ва дигарҳо дохил мешаванд, ки ба ривчи қудакон таъсири алоҳида доранд.

Агар қудак дар шароити мусоид ба лаёқати модарзодӣ сабзида, бо фаъолияти зарур машқул гардад, лаёқат барвақтар намоён шуда, ривч меёбад, дар сурати вучуд надоштани чунин муҳит баръакс ҳавфи нест шудан ё дар ҳолати “пинак” боки мондани он ба миён меояд.

Қудак баробари таваллуд шудан, ба шароити ҳаёти иҷтимоӣ, шаклҳои тайёри шуури иҷтимоӣ рубару мешавад. У зеро таъсири шароити меҳнат қалон мешавад, инкишоф меёбад. Дар натиҷаи мулоқоти байниҳамдигарии одамон нутқи қудак шакл мегирад, таракқӣ мекунад. Пас, метавон гуфт, ки

сабзиш ва ба камол расидани аломатҳои ирсии кудак ба шароити зист ва тарбия вобаста аст. Дар ин хусус таърих мисолҳои фаровонеро медонад. Навои аз модар шоир, Эйнштейн физик, Улугбек ситорашинос, Сино табиб таваллуд наёфтааст. Барои ривочи мугҷаи қобилияти онон ва ба истеъдод табдил ёфтани онҳо муҳити иҷтимоӣ ва таълиму тарбия нақши муҳим бозидааст.

Абунасири Фороби ба масъалаи таъсири муҳит ба тарбия аҳамияти калон медод. У муҳитро тарбиятгари асосӣ, таъсири онро муҳимтарин омили инкишофу тақомули одам мешуморид. Ба фикри Фороби, дар табиати инсон чунин қуввае ҳаст, ки мутобики шароит тағйир ёфта ба симои ахлоқии у табдил меёбад. Одам покаҳлок, ё бадаҳлок тавлид намешавад ва у зотан наққор ё баққирдор набуда, балки ботадрич дар натиҷаи таъсири омилҳои муайяни ахлоқӣ дорои хулқу ахлоқи хос мегардад.

Табиист, ки агар муҳити хубу вазъияти солимӣ иҷтимоӣю психологӣ ва ахлоқӣ муҳаё бошад, он ба таълим ва тарбияи шахс таъсири хуб мерасонад. Дар чунин муҳит ҳар гуна рафторҳои ношоиста, беадолатӣ, бадаҳлоқӣ ва ғайра маҳкум ва фазилатҳои ахлоқии хуби инсон таърифу тавсиф карда мешавад.

Фарзанди инсон агар на дар муҳити иҷтимоӣю инсонӣ, балки дар муҳити дигар, гуем ки, дар муҳити ҳайвонот афтода монад, дар вай нумӯи биологӣ баъзе аломатҳои ирсӣ боки мемонад, аммо фикр, фаъолият ва хатти ҳаракати инсонӣ намешавад. Масалан, Маугли.

Таъсири таълим ва тарбия ба камолот

Таъсири ҷамъият ба шуури бачагон асосан ба воситаи таълим ва тарбия сурат мегирад. Бача аз хурди бо одамони атроф мулоқот намуда, дониш, таҷриба ва малакахоро азхуд мекунад. Вай аввал дар шароити оила, пас дар муассисаҳои томактабӣ, баъдтар дар мактаб таълиму тарбия мегирад.

Муҳит, меҳнат ва забон, ки бачаро ихота кардааст, оқибат ба воситаи тарбия табдил меёбанд. Ба ин вачҳ, дар камолоти инсон ба афзалияти таълим ва тарбия имкон додан лозим аст. Чунки:

1. Дар ҷараёни таълим ва тарбия одам чизхоеро азхуд менамояд, ки онҳоро сабзиши организм ва таъсири стихиявӣю муҳит дода наметавонад. Масалан, бача забони модарӣю худро бо таъсири муҳите, ки уро ихота кардааст, метавонад омузад. Аммо хондан ва навиштанро маҳз ба туфайли таълим ёд мегирад. Меҳнати маҳсус, техника, дониш, таҷриба ва малакахоро фақат дар ҷараёни таълим соҳиб мешавад.

2. Туфайли таълиму тарбия ислоҳи баъзе камбудихоӣю модарзодӣю низ мумкин аст. Одамон баъзан сарфи назар аз иллатҳои модарзод, бо одамони солим, одамоне, ки аз нуқсонҳои модарзод фориғанд, баробар дар фаъолият шуда метавонанд. Чунончи, баъзе кудакон қур, қар, бо забони лакнатдор ва хоказо таваллуд меёбанд, аммо тавассути ёрии таълиму тарбияи маҳсус ақли онҳо пурра таракӣю мекунад.

3. Тавассути таълиму тарбия баъзе нуқсонхоеро, ки тахти таъсири муҳит пайдо шудаанд (қартабозӣ, авбошӣ, сигорқашӣ ва Қайра), бартараф кардан мумкин аст.

4. Зимни таълиму тарбия дар бача факат дониш, малака ва таҷриба не, балки чахонбинии илми низ ташаккул ёфта, тадричан камол меёбад. Дониш барои чисман ва маънан сабзидани вай ёри мерасонад.

Пас, вазифаи асосӣ ва муҳим аз он иборат аст, ки қобилият ва истеъдоди бачагон сари вақт муайян шуда, барои камолоти онҳо шароит муҳайё гардад.

Аҳамияти фаъолияти шахси барои камолоти инсон

Камолоти инсонро факат пайваста бо ирсият, мухити иҷтимоӣ ва таълиму тарбия омехта ва талкин намудан ҳам, комилан ба ҳақиқат рост намеояд. Чунки дар ҳаёти иҷтимоӣ ҳуди шахс низ фаъол иштирок мекунад.

Мухити иҷтимоӣ, таълиму тарбия маҳз ба туфайли иштироки фаъоли шахс боиси бедор шудани истеъдоди модарзод мегардад, истеъдод ва қобилиятҳои уро месабзонад. Агар кас кори худро дӯст дорад, истеъдоди вай дар ин соҳа зудтар ва зуртар ба зухур меояд.

Чунин ҳолатҳо низ ба назар мерасанд, ки шахс гоҳо ба соҳае рағбат зоҳир менамояду қобилияти вай дар соҳаи дигар намоён мегардад. Ингуна ходисаҳо аксаран вақте ба вуқӯ меоянд, ки қобилияти шахс комилан падида наомада ва ба пурраги шакл нагирифта бошад.

Барои зуҳури қобилият ва истеъдод ба зами рағбати инсон ба фаъолияти муайян, барои тақмили худ кор кардани вай низ аҳамияти муҳим касб менамояд. Одамони боистеъдод барои пурра намоён кардани истеъдоди хеш бояд нисбати худ мунтазам кор кунанд, меҳнат намоянд.

Барои мисол, суҳанронии нотики машҳури Юнон — устоди нутқ Демосфен дар байни ҷомеа аввал муваффақият пайдо накард, уро ҳатто масҳара мекунанд. Забони Демосфен лакнат дошта, овозаш паст буд, кутоҳ-кутоҳ нафас мегирифт, ҳамеша як китфи худро парронда меистод. Вай бо маслиҳати хунарпеша барои тақомули нутқи худ шуруъ кард ва ҷиҳати рафъи нуксонҳои худ ироданоки ва катъият нишон дод: дар даҳони худ сангча гузошта, талаффузи калимаҳоро машқ кард, дар соҳили баҳр пеши садои мавҷҳои пуртуғён суҳан ронд, ба тепаҳо баромада бо овози баланд шеърҳо кироат намуд, ру ба руи оина истода ҳаракатҳои руяшро ба тартиби муайян даровард, дар шифти хона шамшерашро овехта монд, ки хангоми аз руи одат боло кардани китфонаш шамшер халида озораш меод. Демосфен ҳафтаҳо аз хона набаромада маҳорати нотикиро омӯхт, барои он ки аз хона берун набарояд, нисфи муи сарашро тарошида партофт.

Ингуна мисолҳои бисёр овардан мумкин аст. Дар ҳаёт ҳолатҳои ҳам дучор мешаванд, ки дар баъзе касон сарфи назар аз мавҷудияти мухити кулай, нишонаҳои истеъдоди модарзод ва қобилият дида намешавад, аммо дар натиҷаи кори ҷидди ва мустақилона, гайрат ва катъияти онҳо ба сифати соҳибони қобилияти бузург фаъолият мекунанд.

Саргузашти шахсони бузург собит менамояд, ки дар фаъолияти эҷодии онҳо чизи асосӣ пайгирона кор карда тавонистан, моҳову солхову даҳсолаҳо саъю чадал ва мубориза намудан барои расидан ба мақсад, бурдборона ҷустани роҳҳои ноил гардидан ба он аст.

Аз ин ҷост, ки ҳар як мураббӣ дар давраи фаъолияти педагогии худ баробари таълиму тарбияи хонандагон бояд ҳамвора хислатхоеро аз кабили мақсадгузори дар назди худ ва саъю кӯшиш барои муваффақ шудан ба он, ҷустуҷӯи таҳаммул, меҳнат кардан, ироданоки ва катъияпешагири дар онҳо тарбия намояд.

Табиист, ки барои комёб шудани хонандагон ба бахти худ дониш, малака ва таҷрибаҳои дар мактаб гирифта басанда нест. Дар роҳи расидан ба мамақсади оли монда нашуда кор кардан, бо одамон мулоқот намудан, бештар бо мутолиаи китоб машқул шудани онҳо шарт аст.

Ҷар як бачаро тарбия кардан мумкин аст, хуб хондани вай низ аз имкон берун нест. Вазифаи аввалиндараҷаи муаллим ин аст, ки ҳар хонандаро бодиккат ҳаматарафа омузад, шавку хаваси ба кадом соҳа доштаи уро муқаррар созад, сипас, мувофиқи ҳамин шавку хавас ба майли вай ҷораву тадбирҳо бубинад, умуман, фаъолияте, ки аз лиҳози педагоги дуруст ташкил меёбад, дар бобати ривочи тарбияи ақли, ахлоқи, эстетикӣ, ҷисмонӣ шахсияти кудак таъсири мусбат хоҳад расонид.

Тавсифи давраҳои ҷавонии бачагон

Барои дуруст тарбия намудан ва самарабахш таълим додани бачагон тағйироти ривоч ва хусусиятҳои ба давраи ҷавонӣ хоси онҳоро доништан ва ба ҳисоб гирифтани шарт аст. Чунки сабзиш, инкишоф, тараққиёти руҳии бачагон дар давраҳои гуногуни ҷавонӣ ҳар хел хоҳад буд. Агар мураббӣ тарбияи ҳамҷонибаи бачаро мақсади худ қарор дода бошад, дар ин ҳол лозим аст, ки бачаро ҳам ҳамаҷониба омузад, донанд. Ҷамҷунин усулҳои таъсири педагогии бамуддаоро низ бояд соҳиб шаванд, синну соли бачагон, хусусиятҳои фардӣ онҳоро дар ҳолати сабзиши доими, раванг, тағйирот аз назар гузаронанд ва фикру андеша намояд.

Аз руи тавсияҳои фанҳои тиб, анатомияи бачагон, физиология, психология, педагогика гурӯҳбандии овони ҷавонии бачагон ба сурати зер қабул шудааст:

1. Давраи кудакӣ — туфулият (аз таваллуд то яксолаги);
2. Давраи ясли — аз яксолаги то сесолаги;
3. Синни тарбияи томактаби — аз 3-солаги то 6-7 солаги;
4. Хонандагони хурдсоли синни хурди мактаби — аз синни 6-7 то 11-12 солаги;
5. Хонандагони синни миёнаи мактаби — аз 12 солаги то 15-16 солаги;
6. Хонандагони калонсоли синни мактаби — аз синни 16 то 18 солаги.

Хусусиятҳои анатоми, физиологӣ ва руҳӣ, ки марбути синни муайянд, хусусиятҳои ҷавонӣ номида мешаванд. Ҷи тавре ки, дар боло таъкид қардем, барои фарқ кардани хусусиятҳо ва давраҳои ҷавонии як давра аз хусусиятҳои ҷавонии давраи дуюм илоҷ, ҷора нест.

Умуман, дар хусуси тамоми марҳилаи синни хонандагон, дигаргунҳои тараққиёти ҷисмонӣ руҳӣ, хусусиятҳои ҳосаи онон маълумоти қофи доштани мураббӣ шарт аст. Ҷунин маълумотҳо барои ҳалли мусбати масъалаҳои ҷудоғона, ҳамҷунин дар бобати сохтани нақшаи муассири педагогӣ ба хонандагон барои муаллим заруранд.

Пас, мақсади асосии педагогҳо дар калби шогирдон коштани тухми неки, фазилятҳои инсонист. Ва бояд кӯшиш намуд, ки насли ҷавон худро ҳамчун аъзои асли ва даркори чамъият ҳисобида, дар иҷрои ҳар як амр ба манфиати модар-Ватан эҳсосоти инсонӣ зохир намоянд. Чуноне, ки Рудаки фармудааст:

*Ин чахонро нигар бо чашми хирад,
На бад-он чаши, ки андар у нигари.
ӯамчу дарёст в-аз накукори,
Киштие соз, то бад-он гузари.*

БОБИ IV

МУАЛЛИМ - УСТОДИ ТАРБИЯ ВА ТАЪЛИМ

Муаллим! Чи сухани азиз, арҷманд ва муқаддасест!

Дар замири ин ҳафт ҳарф чи қадар маъно маҳфуз аст. Муаллим – бахшандаи нури донишу маърифат, меҳру оқибат, илму заковат аст. Муаллим офарандаи инсон аст.

*Муаллим устоди аввалин аст,
Сафобахшанда дар руи замин аст.
Дихад илму адаб бар насли наврас,
Бузургии муаллим дар ҳамин аст.*

Иҷрои вазифаҳои соҳаи маорифи халқ ба муаллимон вобаста аст. Ташаккули фаъолияти гуногуни хонандагон ҳамчун инсонии донишманд, баодоб, боэтикод, меҳнатдӯст, ба зиммаи муаллим вогузор мешавад. Беҳуда нагуфтаанд:

*Агар ҳаёт зар бошад, заргар муаллим,
Агар ҳаёт баҳр бошад, гавҳар муаллим.*

Мутафаккири бузург - Абуали ибни Сино дар рисолаи “Тадбири манзил” фармудааст: “Омӯзгор ва мураббӣ ё хирадманд бошад ва ба роҳи тазҳиби ахлоқ ва парваришу тарбияти бача ошно ва бино буда, бовикору сангин, бомуруввату покдоман ва назиф бошад ва роҳи муоширатро бидонад” .

Муаллими касби бисёр бошараф, аммо мураккаб аст. Барои муаллими нағз шудан факат касби педагогиро фаро гирифтани кифоя нест. Чунки дар назарияи педагогӣ дар хусуси таълим ва тарбияи бачагон қоидаву қонунҳои умумӣ, Қояҳои усули умумишуда баён мешаванд. Ба эътибор гирифтани хусусиятҳои ҷавони ва фардии хонандагон таъкид меёбад. ӯаёти мактаб, ҷараёни амалии педагогӣ басо гуногун аст. Вазъиятҳои дучор меоянд, ки ба назарияи педагогӣ мувофиқ нестанд. Ин аз муаллим дониши васеъ, тайёрии пухтаи амали, маҳорати баланди педагогӣ ва эҷодкориро талаб мекунад.

Бинобар ин, муаллиме, ки дар мактабҳои таълими умумии Ёзбекистони соҳибистиклол кор мекунад, бояд:

- дар фаъолияти педагогӣ қобилиятнок, эҷодкор, тадбиркор бошад;

- донандаи арзишҳои милли ва умуминсонӣ, илмҳои дунявӣ, вокиф аз илмҳои динӣ, маънан баркамол бошад;

- донишҳои марбути ихтисос, дониш ва маҳоратҳои доир ба педагогика, психология ва илмҳои назариявиро мукамал фаро гирифта бошад.

- касби муаллими, бачагонро дӯст дорад, барои ривҷи ба ва одами хуб шудани ҳар як хонанда аз тахти дил бовар кунад, барои ҳамчун шахс ривҷ ёфта, чун инсон ба камол расидани он мусоидат кунад;

- озодона ва эҷодкорона фикр кунад, серталаб, адолатпеша, баодоб бошад.

Фаъолияти педагоги

Фаъолияти педагоги заҳмати пайвастаи шахсонӣ барои таълиму тарбия махсус тайёр шуда аст, ки ба омода сохтани ҷавонон ба ҳаёт ва меҳнат дар назди халқ масъул ва ҷавобгаранд. Фаъолияти меҳнатии муаллимони мактаб барои ташаккули шахсияти инсон нигаронида шудааст. ӯар як бача дорои хулқу аҷиб, характери худ аст. Дар тарбияи бачагон омӯхтан ва ба ҳисоб гирифтани ҳамин хусусиятҳои ба худ хоси онҳо ниҳоят мушкил ва мураккаб мебошад. Барои ин, аз усулҳои махсус истифода бурда мешавад, ки муносибатҳои мураккаби байни одамонро дар худ акс менамоянд. Ҷавононе, ки ба фаъолияти педагоги тайёри мебинанд чунин хусусиятҳоро бояд донанд. Ин хусусияти ихтисосии педагогӣ дар профессиограмма ифода меёбад.

Профессиограмма 1) хусусиятҳои шахси муаллим; 2) талабахот ба омодагии руҳию педагогии муаллим; 3) ҳаҷм ва мазмуни омодагии махсус; 4) мазмуни усули омодагии доир ба ихтисосро дар бар мегирад.

Ҷобилият ва маҳорати педагоги

ӯар як муаллим барои он ки бомуваффақият кор кунад, бояд маҳорати педагогиро донанд. Соҳиби маҳорати педагоги бо андак меҳнат натиҷаҳои зиёд ба даст мебарорад. Эҷодкори ҳамсафари доимии вай хоҳад буд. Дар қори педагоги танҳо он кас маҳорати педагогиро аз бар менамояд, ки соҳиби қобилият ва истеъдод бошад.

Ҷобилият дар ҷараёни фаъолият пайдо мешавад ва раванг меёбад. Қобилият аз малака ва уҳдабарои фарқ мекунад. Агар малака ва уҳдабарои натиҷаи машқ ва таълим ҳисобида шавад, барои ривҷ ёфтани қобилият боз истеъдод, хоҳиш ва зехн, яъне мавҷудияти хусусиятҳои анатомию физиологӣ дар силсилаи асаби инсон зарур аст. Дар ҳамин заминаи табиӣ хусусияти руҳӣ, ки қобилият меноманд тараққи мекунад. Барои бомуваффақият сурат гирифтани фаъолияти педагоги мавҷудияти чунин навъҳои қобилият дар муаллим ва ба воситаи тарбия омода будани онҳо лозим аст:

1. Ҷобилияти доништан. Ин қобилиятест, ки ба соҳаҳои дахлдори фан (математика, физика, биология, адабиёт ва ғайра) оид аст. Муаллиме, ки соҳиби чунин қобилият аст, фанро нафақат дар ҳаҷми курси таълим, балки ҳеле васеъ ва амиктар медонад, кашфиётҳои дахлдори фанни ҳудро пайваста мушоҳида менамояд, маводро саропо медонад, ба вай бо шавқи тамоми муносибат мекунад, қорҳои оддии тадқиқоти мебарад.

2. Ҷобилияти фаҳмонидан. Ин қобилиятест, ки маводи хонишро ба тарзи фаҳмо баён намуда, шавқи ҳаваси хонандагонро ба фикрронии мустақил

равона месозад. Лозим аст, ки муаллим дар ҳолатҳои ногузир маводи хониширо тағйир диҳад, мавзӯҳои душворро ба тарзи раво, матни мураккабро ба шакли оддӣ, мафҳумро ба намуди рушану амиқ ба хонандагон манзур карда тавонад.

3. *Ҷобилияти мушоҳидакорӣ.* Ҷобилияти ба дунёи дохилии хонанда, тарбиягиранда дохил шуда тавоништан, шахсияти хонанда, ҳолати руҳии муваққатии уро ба ҳуби муоина кардан қобилияти мушоҳидакори ба шумор меравад. Ин гуна муаллим дигаргуниҳои ба чашм ноаёнӣ руҳияи хонандаро ҳам фавран дарк мекунад. Хонандагон дар ҳаққи чунин муаллим одатан мегуянд: “Нигоҳ накардаги барин менамояду ҳама чизро мебинад”, “Дилтанги ва ё нотайёрии хонандаро ба дарс аз чашмонаш мефаҳмад”.

4. *Ҷобилияти нутқ.* Бо ёрии нутқ ва имою ишора фикр ва ҳиссиёти худро равшан ва дақиқ ифода карда тавоништан қобилияти нутқ номида мешавад. Ин барои касби муаллими бақоят муҳим аст. Зеро нутқи муаллим дар дарс ҳамеша ба хонандагон нигаронида мешавад. Вай хоҳ хангоми фаҳмонидани мавзӯи нав, хоҳ дар вақти таҳлили ҷавоби хонанда ё танқиди он ҳамеша аз ҷиҳати зури дохили, бовариноки, шавқмандӣ ба сухани гуфта истодаи худ бояд эътибор диҳад. Ифодаи фикр бояд ҳамеша дақиқ, содда ва фаҳмо бошад. Нутқи муаллим бояд аниқ, ҷоннок, баҳаяҷон бошад, дар он ҳаҷоҳи услубӣ, нуксонҳои грамматикӣю фонетикӣ набояд ҷо дошта бошад.

5. *Ҷобилияти ташкилотчиӣ.* Ин хели қобилият, яқум, муттаҳид намудани ҷамоаи хонандагон, руҳбаланд кардани оноро дар иҷрои вазифаҳои муҳим, дуҷум, дуруст ташкил кардани кори худро аз ҷониби онҳо мадди назар дорад. Вақте ки ташкили дурусти кори худ меҷумем, дуруст ба нақша гирифтани кор ва назорат карда тавонистани иҷрои онро ифода менамояд. Дар муаллимони ботаҷриба ҳосияти ба худ ҳоси дарки вақт-корро мувофиқи вақт дуруст тақсим кардан, иҷро намудани он дар муҳлати худ ҳосил мегардад.

Ғоҳ дар давоми дарс ба тарзи ғайриҷашмдошт ҳолати сарфи зиёди вақт рӯй мегиҳад. Аммо муаллими ботаҷриба хангоми зарурат метавонад нақшаи дарсро тағйир диҳад.

6. *Ҷобилияти обрӯафзоӣ.* Таъсири бевоситаи ҳиссию иродави расонидан ба хонандагон ва дар ин асос ҳосил намудани обрӯ қобилияти обрӯафзоӣ ҳисоб меёбад. Обрӯ нафақат дар ин замина, балки ба туфайли мавзӯи дарсро ҳуб доништанӣ муаллим, самимият, меҳрӯбонӣ, назокатмандии вай ва ғайра низ ба даст мебарояд. Ин қобилият ба маҷмуи сифатҳои шахсияти муаллим, ҷунончи, сифатҳои иродаи у (далери, пурбардори, катъият, серталаби ва амсоли инҳо), инчунин ба ҳисси масъулияти таълиму тарбияи хонандагон, бовариӣ ҳаққонияти худ, расонида тавонистани чунин ҳаққоният ба хонандагон ва мисли инҳо низ вобаста аст.

7. *Ҷобилияти муомилаи дуруст.* - наздик шуда тавоништан ба бачагон, ташкили муносибатҳои самарабахш аз нуктаи назари педагогӣ бо онҳо шаҳодати мавҷудияти назокати педагогист.

8. *Ҷобилияти пешбинӣ.* Ин қобилият дар дида тавонистани оқибати кори худ, тасаввур карда тавонистани ҷи гуна шахс шудани хонанда дар оянда, аз

аввал гуфта тавонистани зарурати такмили кадоме аз фазилатҳои тарбиятгиранда ифода меёбад. Ин қобилият ба хушбинии (оптимизми) педагоги ва кудрати тарбия вобаста аст.

9. *Ҷобилияти тақсими диққат.* Чунин қобилият ривоч додани тамоми хусусиятҳои диққат-ҳаҷм, қувват, тағйирпазири, идорапазири, сафарбарноки ва назари инхоро фаро мегирад. Бомахорат тақсим карда тавонистани диққат дар чараёни фаъолият барои муаллим аҳамияти алоҳида касб менамояд. Муаллими қобилиятнок, ботаҷриба мазмун ва шакли баёни дарс, фикри худро (ё хонандаро) бо диққат муоина мекунад, яққоя ҷамоаи хонандагонро мушоҳида карда меистад, аломатҳои мондашави, безътибори, нофаҳмиро хушёрона ба эътибор мегирад, ҳолатҳои беинтизомиро аз назар дур намекунад, ниҳоят, рафтору ҳаракати худро низ зери назарат мегирад.

Муаллим ба зами қобилиятҳои мазкур ба чандин сифатҳои мусбат мисли тасавури аниқи мақсад, катъият, меҳнатдӯсти, фурутани ва ғайра низ бояд соҳиб бошад. Агар чунин хусусиятҳо дар вай набошанд, аз дараҷаи педагоги миёнаҳол боло баромада наметавонад.

Сифатҳои касбии муаллим

Дарки эътиқод, одоб, вазифаи инсондӯсти сифатҳои асосии муаллим ба шумор меравад. Лозим аст, ки муаллими мактаб намунаи шахси дорои фазилатҳои умумиинсонӣ бошад.

Мухаббат ба бачагон муҳимтарин фазилати муаллим, ин меҳру мухаббатест, ки серталаби ва катъият бо адолатпешаги дар он омезиш ёфтааст. Шахсе, ки дорои ин хусусиятҳост, вақт ва неруи зиёди худро сарфи бачагон хоҳад кард. Вай тайёр аст, ки аснои зарурат, ҳавас ва хоҳиши худро қурбон намуда, барои манфиати бачагон, эҳтиёҷи худро маҳдуд созад. Чизи рағбатовар боиси ҳусни тавачҷух мебошад.

Дарки фаъолияти иҷтимоӣ ва вазифаи инсондӯсти сифати ҳоси муаллим аст, чунки педагоги ҳақиқӣ ба маънои пурраи сухан, ҷамоатчи ҳисоб ёфта, ба бачагон дар амал ҳолати фаъолиятмандии иҷтимоиро нишон медиҳад.

Фазилати муаллим — бо одамон зуд ҳамроҳи гирифтани, ба мағзи ҷомеа даромада тавоништан, дӯсти ва дилкаши буда, инҳо ҳама ифодаи маданияти баланди муомила дар у ба шумор мераванд. Зеро лозим меояд, ки муаллим ҳамеша бо одамон дар робита бошад ва бо онҳо кор кунад. Муваффақияти кори муаллимро дар фаъолияти харрӯза қобилияти алоқа карда тавоништан бо калонсолон ва бачагон, бо гурӯҳҳо ва шахсони алоҳида таъмин менамояд.

Муаллим он вақт нисбат ба одамон меҳрубон ва босаховат шуда метавонад, ки дорои одоб ва маданияти баланд бошад. Ин гуна омӯзгорро ҳама ҳурмат хоҳанд кард. Барои ин дилкушо, босубот ботамкин ва пурбардор будани вай зарур аст. Лозим аст, ки дар ҳама шароит худро нигоҳ дошта тавонад. Муаллим дар баробари серталаби нисбат ба бачагон ба шахси худ, бояд аз дидгоҳи танқид назар карда тавонад, чунки пеш аз гуфтани сухане фикр бояд кард, сухан аз андеша карда гуфтани пуртаъсиру судмандтар мегардад. Аз андеша бомағз гардад сухан.

Одоби муаллим хусусияти касбӣ ахлокиест, ки категорияҳои ахлоқ, коӣда ва меъёрҳои умумибашариро бо хусусиятҳои ҳоси таълиму тарбия

мувофиқ месозад ва дар муносибати педагог бо хонандагон, ҷомеаи муаллимон, падару модарон ва вакилони ахли ҷамъият падид меояд.

Педагог бояд меъёрҳои этикаро аз бар намояд, дар таҷриба бисанҷад, бо ҷаҳонбинии ва таҷрибаи ахлоқии худ муқоиса намояд. Дар натиҷаи фикру эҳсос ва озмоиш дар зиндагии, қоидаҳои этикаи педагогӣ ба эътиқоди муаллим, бо саъю ҷаҳал ба сифати ахлоқии шахсии вай таъдил меёбад.

Мафҳумҳои асосии назокати педагогӣ ба категорияи ахлоқии умуминсонӣ созор меояд ва онҳоро ба тарзи марбут бо фаъолияти муаллим як дараҷа аниқ менамояд. Дар назокати педагогӣ хислатҳои инсондӯсти, адолатпешагии, бавиҷдонӣ, ҳалолқорӣ, наққорӣ ва ғайра пайваста бо фаъолияти омӯзгори таҳлил меёбад.

Назокати педагогӣ мафҳуми неқиро дар вобастагии бо фаъолияти муаллим таъин менамояд. Дар он ягонагии маънавияти муаллим ва ҷомеаи хонандагон, ягонагии мақсади муаллим ва хонанда, ягонагии саъю кӯшиш барои самаранокии таълим тарбия акс меёбад. Фазилаҳои хуб, наққорӣ, неқият, хайрхоҳ, меҳрубон будани ҳар ду тарафро тақозо менамояд. Барои он ки неқӣ қарор бигирад, бо бади муросо қардан нашояд. Бо хоҳиши неқ ягонагии ҳушмуомилагии, ҳушхуӣ, ҳушрафтори вочиб аст.

Яке аз аломатҳои, ки ахлоқии шахсро муайян месозад, масъулият ба шумор меравад. Масъулияти муаллим, дар ҳолате, ки маъмури мафҳуми масъулиятро батамом нигоҳ медорад, фаъолияти муаллим ва вазифаҳои аниқӣ ҷараёни таълим ва тарбияро низ фаро мегирад. Муаллим бояд ба хонанда маълумоти назарии амик диҳад, уро ба ҳаёт ва меҳнат тайёр намояд. Дар баробари ин, лозим аст, ки хоҳиш ва қобилиятҳои баҷаро хис намуда, бо муносибати фарди сифатҳои мусбати ахлоқии уро эҳтиётқорона тақмил диҳад.

Муаллим дар синф ба сифати вақили ҷомеа бо ҷомеаи хонандагон ба таъҳои қор мебарад. Дар ин шароит масъулияти муаллими ҳулки уро ба тартиб мебарорад, қувваи раҳнамо, мезони асосӣ дараҷаи таъсирбахшии вай ба хонандагон ҳисоб меёбад.

Муаллиме, ки соҳиби одоби педагогист, дар байни талабагон обрӯ пайдо мекунад. Омӯзгор ҳар қадар зиёд обрӯ пайдо намояд, таълим ва тарбия моҳиятан ба ҳамон андоза бомуваффақият сурат мегирад.

Муаллим, гуфтан мумкин аст, ҳар рӯз бо хонандагон вомерӯрад, бо онҳо саволу ҷавоб қарда, қорҳои нағзашонро меписандад, донишашонро арзёби мекунад, агар рафтори ношоиста содир намоянд, танбешашон медихад. Дар фикру мулоҳизаҳои муаллим аломатҳои нисби, субъективи маъҷуд буда метавонад. Мумкин аст, ки ба ҳамаи хонандагон ягона муносибати дуруст қарда натавонад. Лекин ҳама бояд боварии қомил дошта бошанд, ки вай нисбат ба ҷомеаи хонандагон ниъти пок ва ҳолисона дошта, барои неқирасони ҳаракат менамояд ва шахси адолатхоҳ аст.

Фаъолияти педагогӣ моҳиятан ҳосияти эҷодӣ дорад. Маълум аст, ки фақат ҳангоми қарор гирифтани муаммо дар назди инсон барои эҷодқорӣ эҳтиёҷ пайдо мешавад. Фаъолияти муаллими дорӣ ҷунин ҳосият аст. Моҳияти асосии эҷодқорӣ педагогӣ бо мақсад ва ҳосияти фаъолияти педагогӣ вобаста

мебошад. Фаъолияти педагоги чараёни халли чандин масъалаҳои педагогии тобеи мақсади умумист, аз кабили ташаккули шахсияти инсон, чаконбини, эътикод, шуур, хулку атвори вай. Фаъолияти эҷодкории муаллим дар пайдо кардани усулҳо ва ҷустуҷури роҳи таълим тавонистани роҳҳои халли ин масъалаҳо ифода меёбад.

Манбаи эҷодкории педагоги таҷрибаи педагогист. Таҷрибаи педагоги аз вазиятҳои муаммои саршор аст. Тахти мафҳуми таҷрибаи пешкадами педагоги муносибати эҷодкоронаи муаллим нисбат ба вазифаи худ, бо роҳи ҷустуҷуи дарёфтҳои истифода намудани роҳи вазиятҳои нав ва самарабахш дар таълиму тарбияи хонандагон фаҳмида мешавад.

Таҷрибаи педагогии пешкадам ҳам он шакл, усул, услуб ва вазиятҳои қориест, ки муаллим дар қори таълиму тарбия ба қор мебарад. Тавассути онҳо дар қори таълиму тарбия ба натиҷаҳои бисёр баланд метавон ноил шуд.

Омухтани таҷрибаҳои пешкадами педагоги, халли ҳодиса ва қонуниятҳои нави педагоги ва дар асоси онҳо ба чараёни таълим тағйироти сифатии нав дохил намуда, барои раҳнамои қардан ба фаъолияти азҳудқунии хонандагону моделонидани нави тозаи чараёни таълим сабаб мешавад.

Муаллиме, ки эҷодқорона фаъолият нишон медиҳад, на фақат бо тарбия ва таълими муваффақиятноки баҷагон, боз омухтани таҷрибаҳои муаллимони пешкадам ба қори тадқиқоти низ соҳиб мешавад.

Тараққиёти ҳозираи фан ва техника аз муаллим талаб менамояд, ки эҷодқор бошад, доир ба муаммоҳои муҳими илму фан озодона мулоҳиза ронад, аз қомебиҳои фан ҳабардор буданро ба зиммаи хонандагон воғузур қунад, ниҳоят, хонандагонро ба тадқиқот, фаъолияти эҷоди омузонидани тавонад. Бинобар ин, муаллим бояд даставвал малақаҳои тадқиқоти илмиро аз бар намояд. Муаллим дар давоми иҷрои тадқиқоти илми омилқор қамъ ва таҳлил менамояд, дар асоси онҳо ҳулосаҳои лозима мебарорад. Вай дар чараёни истифодаи ҳулосаҳои фан дар фаъолияти амали бисёр фазилятҳои муҳимро қасб менамояд, ки барои муаллими қамони ҳозира заруранд.

БОБИ V

НИЗОМИ ТАЪЛИМИ ХАЛҚ ДАР ЁЗБЕКИСТОН

Соҳтори қамъи муассисаҳои таълиму тарбияро, ки ба тараққиёти дохили ва қоричии мамлақати муайяне таъсир мерасонад ва дар асоси қоидаҳои муайяне ташқил ёфтааст, низоми маорифи халқ меноманд.

Низоми маорифи халқи Ёзбекистон аз соҳаҳои устувори инқишофдиҳандаи ҳаёти иҷтимои, иқтисоди ва маданияи республика ба шумор меравад. Мақсади вай ташқил додани шахқони озоди барқамолест, ки дар соҳаи ақлу қавват ва илм, қуввату иқтидор дар назди қамъият, оила ва давлат масъулияти ҳудро дарқ намояд.

Низоми таълими халқ дар асоси Қонституцияи Республикаи Ёзбекистон ва қонунҳои оид ба асосҳои мустақилии давлати Республикаи Ёзбекистон ташқил ва назорат қарда мешавад. қунон ки дар моддаҳои 18 ва 41 Қонституция таъқид ёфтааст, ҳамаи шахрвандоне, ки дар сарқамини

республика истикомат мекунад, сарфи назар аз чинс, ирк, миллат, забон, дин. баромади иҷтимоӣ, эътиқод, мавқеи шахси ва иҷтимоӣ худ барои гирифтани таълим ҳуқуқ доранд. ӯамчунин бепул гирифтани таълими умумии шахрванд дар кафолати давлат аст. Ин ҳуқуқ дар заминаи бепул гирифтани илм дар ҳама соҳа, амали гардонидани таълими миёнаи умумии ҳатмии ҷавонон, дар робита ба меҳнати ғоидабахш ривоч додани таълим шарҳу тавзеҳ меёбад. Ба ҳонандагон ва талабагон стипендияи давлати ва имтиёзҳо таъин мешавад.

Аз табaddулоти октябр то кунун дар низоми таълими халқии кишвар бисёр дигаргунӣҳо руи доданд, аз ҷумла, соли 1929 хати араби ба хати лотинӣ, соли 1941 хати лотинӣ ба хати кириллӣ иваз карда шуд. Навъҳои гуногуни таълими миёна, миёнаи махсус ва оли таъсис ёфтанд. Таълими мактабҳои хунару техника афзуд ва гайра.

1 сентябри соли 1991 республика мустақил эълон карда шуд. Ба ин муносибат дар навбати аввал дар асоси таҷрибаҳои ҷаҳони дар соҳаи таълими халқ масъалаи ислоҳот ба миён гузошта шуд. Ниҳоят қонун “Дар бораи таълим” 2 июли соли 1997 қабул шуд, ки ба ҷиддан нав кардани низоми таълим сабаб гардид.

Стандарти давлатии таълими миёнаи умумӣ Қоидаҳои умумӣ

Стандарти давлатии таълими (СДТ) таҳсилоти миёнаи умумӣ дараҷаи маҷбуриву минималиеро, ки барои таърифи умумтаълими ва савияи ҳонандагон лозим аст, муайян менамояд. СДТ мазмун, шакл, восита, усул ва тартиби баҳогузорию сифати донишно муайян месозад.

Тавассути СДТ дар муассисаҳои маориф шартҳои дараҷаи барқарорӣ таълим иҷро мегардад. Он аз руи моҳияти худ барои офариниши дастурҳои ҳониш, китобҳои дарси, дастуруламалҳо, низомҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёри, ҷун асос хизмат мекунад.

СДТ таҳсили миёнаи умумӣ аз руи сохтор ва мазмуни худ манфиати давлат, ҳудуд, мувозинати мактабро акс менамояд, инчунин устувории шахси ҳонанда, кӯшиш қобилият ва шавқмандии уро муайян менамояд. Иҷрои СДТ ба ҳамаи муассисаҳои таълим сарфи назар аз шакли мулкдори ва ҷавобгарии идоравӣ, ки дар ҳудуди Республикаи Ўзбекистон ғайриқилият доранд, ҳатмӣ аст.

Барои ташаккули СДТ ҳуҷҷатҳои зерин ҷун асос қабул гардидаанд:

Қонунҳои Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи таълим”, “Оиди дастури миллии таъёр кардани кадрҳо”:

Қарорнома, қарорнома ва асарҳои Президенти Республикаи Ўзбекистон дар боби ислоҳи соҳаи таълиму тарбия ва таъёр кардани кадрҳо:

Қарорҳои Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи ҷори ва қорқарди СДТ барои соҳаи таълими пайдарпай” (5-уми январӣ соли 1998) ва “Дар бораи ташкили таълими миёнаи умумӣ дар Республикаи Ўзбекистон” (13-уми маии соли 1998).

Дар ҳолати ба ҳисоб гирифтани фарқ аз қонунҳои қабулшудаи пешина ҷунин қоидаҳои нави низоми таълими халқӣ ҷори ва иҷрои ҳатмии он қайд

карда шуд. Дар асоси Конституцияи Ўзбекистон ва қарорҳои давлати коидаҳои мазкур қори карда шуд:

1. Инсонпарвари ва демократи будани таълиму тарбия. Моҳияти ин нукта аз он иборат аст, ки таълим ва тарбияе, ки дар тамоми муассисаҳои ба низоми таълими халқи дохилшаванда дода мешавад, камолоти модди ва маънавии одамон, рушди ақлу заковати онон, дурахши фаъолияти инсон ва ниҳоят, худшиноси, муборизаи ҳаққу ҳуқуқи худ, ватанпарвари ҳақиқи шуда ба камол расидани онҳоро мадди назар дорад.

2. Пайваста ва пайгирона будани таълиму тарбия. Таълим ва тарбияе, ки дар муассисаҳои таълими халқ дар Ўзбекистон қорист бо ҳам алоқаманд мебошанд. Ҷар як зинаи таълим дар асоси нақша ва барномаҳо бо зинаи пасояндаи таълим мувофиқ қунонида шудааст, бинобар ин, зинаҳои баъдӣ ба сифати давоми зинаҳои пешин фаъолият хоҳанд кард. Ин, дар навбати худ, барои гузаштан аз як мактаб ба мактаби дигар, аз як донишкадаи оли ба дигар донишкадаи оли имконият ба вучуд меорад. Таълим бошад дар асоси нақша ва барномаи хониш муназзам ва пайгирона фаъолият менамояд.

3. Илмӣ ва дунявияти низоми таълими давлати. Дар ҳамаи муассисаҳои таълими республика донишҳои дунявии дода мешаванд. Ин донишҳо асосҳои илми дошта, ба туфайли навтарин қомёбиҳои илму техника ва ақлу заковати инсоният ҳамеша такомул меёбанд. Онҳо барои бевосита донишҷӯи дунёи воқеи ва ҳулосаҳои лозима баровардани хонандагон, муайян кардани мавқеъ ва вазифаҳои худ дар ҷамъият, аз худ намудани ягон қасбу пеша нигаронида шудааст.

4. Устувории умумиинсонӣ ва миллию маънави дар таълим. Донише, ки ба воситаи тамоми масканҳои низоми таълим дода мешавад, ба омилҳои модди ва маънавие таъя дорад, ки дар таҷрибаҳои халқ, аҷдод дар давоми ҳазорсолаҳо шакл гирифта, камол ёфтааст, ҳамаҷунин вай ба асарҳои бебаҳое таъя менамояд, ки симоҳои бузург ба мо мерос мондаанд. Ин дониш барои намоён сохтани худ моро бо Қояҳои воқеи умумиинсонӣ мусаллаҳ менамояд ва дар ин бобат арзишҳои пешқадами умумиинсониро қадр мекунад.

5. Муҳаиё намудани имконият барои таълимгирии ҳамагон мувофиқи қоидаи стандарти давлатии таълим. Қуноне, ки дар қоидаи 4-уми қонуни нав таъкид шудааст, дар Республикаи Ўзбекистон сарфи назар аз барномаи иҷтимоӣ, чинс, забон, синну сол, қавм, миллат, эътиқод ва муносибат нисбат ба дин, аҳолии иҷтимоӣ, навъи машқулият, қои истиқомат, вақти зиндагони дар ҳудуди республика барои таълим гирифтани ба ҳама ҳуқуқи баробар қаролат дода мешавад.

Шартҳои қабул ба муассисаҳои таълим бо қоидахое, ки аз қониби идораҳои давлати тасдиқ қардидааст, муқаррар мешавад. Ба қадару қодарон қаролат дода мешавад, ки қарзандонашонро ба қадом мактаб ва қабоне, ки хоҳанд, ба таҳсил диҳанд. Низоми таълим дар Ўзбекистон мувофиқи таълими стандарти қаҳони ташқил меёбад.

6. Ҷатмӣ будани таълими умумӣ (дар ҳаҷми нух синф). Қоли 1930 ба таълими ибтидоӣ, қоли 1949 ба таълими ҳафтсола, қоли 1958 ба таълими

хаштсола, соли 1970 ба таълими ҳатмии умумӣ асос гузошта шуд. Аз соли 1984 сар карда таълими ҳатмии ёздахсола ҷорӣ гардид.

Ба шарофати истиқлолият дар ин масъала низ дигаргуни ба вуқӯъ омад. Ҷонуни нав ба ҷои таълими ҳатмии ёздахсола таълими ҳатмии нухсолоро тасдиқ намуд.

Таълими умумӣ маҷбури ба шумор рафта, ба таълимгирандагон ҳуқуқ медиҳад, ки хонданро дар муассисаҳои таълими миёна ва ҳар гуна донишгоҳҳои миёнаи махсус давом бидиҳанд.

7. Муносибати ягона ва табақаи дар интихоби барномаи таълим, тарбия ва маънавия ҷисмони. Низоми таълими халқ нақша ва дастуруламалҳои ягона ва табақаии Вазорати маорифи халқи республикаро тасдиқ менамояд, ки мувофиқи тараққиёти ҳозира ва ояндаи давлат дар асоси ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои ҷавон ва фардии хонандагони тамоми муассисаҳои мактаби мураттаб шудаанд. Аз болои иҷрои онҳо назорат мекунад, алоқамандии фанхоро ба ҳисоб гирифта, соатҳои таълимиро муайян менамояд, таълифи китобҳои дарсии ба онҳо мувофиқ ва нашри ин китобхоро таъмин месозад.

8. Хавасмандгардонии донишманди ва истеъдод. Дар муассисаҳои таълим ва тарбия хавасманд гардонидани хонандагоне, ки соҳиби дониш ва истеъдоданд, дар назар дошта шудааст. Мувофиқи таҷрибаи республика хавасманд сохтани хонандагони донишманд дар шакли додани стипендия, ҳаргуна тақдирномаҳои тавсифи, ёрии модди сурат мегирад. Дар ҳузури мактабҳои оли барои талабагони соҳибистеъдод доир ба фанҳои математика, физика, биология ва ғайра шуъбаҳои ғоибона мавҷуданд.

9. Муҳайё намудани шароит дар муассисаҳои илми барои омӯхтани забонҳои хориҷи, таърихи дин ва маданияти ҷаҳони. Дар асоси низоми таълими халқ ва қонуни нав ба мақсади ташаккули дониш ва истеъдод, сифатҳои ватанпарварии хонандагон ва ба камол расонидани онҳо барои амалан омӯхтани забонҳои хориҷи шароит ба вуҷуд оварда шуд, мактаб, литсей ва гимназияҳои таъсис ёфтанд, ки ҷиҳати амик омӯхтани забонҳои хориҷи имконият хоҳанд дод. Дар роҳи тарбия намудани хонандагоне, ки таърихи Ватани худро амик медонанд ва аз таърихи маданияти ҷаҳони воқифанд, тамоми шароити имкониятҳо омода карда мешаванд. Доир ба таърихи маданият ва дин дар нақшаҳои мактаб фанҳои нав дохил карда шуданд.

10. Озодии муассисаҳои таълим аз таъсири партияҳои сиёси ва ҳаракатҳои иҷтимоию сиёси. Ба мақсади донишҳои дунявӣ додан ба насли наврас, комилан тайёр намудани онон ба ҳаёт ва зиндаги, вайрон накардани фикр ва роҳ надодан ба гурӯҳбози ҷунин қарор карда шуд, ки муассисаҳои таълиму тарбия аз партияҳои сиёси ва ҳаракатҳои (наҳзатҳои) иҷтимоию сиёси озоданд.

11. Эҳтироми тарбиятгарон ва таълимгирандагон. Ба низоми таълим масъулияти таълими хонандагон ба дараҷаи талаби давлат аз ҷониби омӯзгорон, гузаронидани дарсҳои маҷбури аз руи нақша ва дастурҳои таълим, ҳурмат намудани кадрҳои киматиҳои инсонии тарбиятгарон ва

таълимгирандагон (озодии вичдон, озодии ахбор, муайё кардани шароит барои ифодаи биниш ва эътиқоди худ) вогузор мешавад.

Ба таълимгирандагон низ гирифтани таълим мувофиқи Стандартҳои давлати, хусусиятҳои ҷавон ва фарди, мувофиқ истеъдод ва рағбати онҳо тавсия карда шуд. Риояи масъулияти низом ва қонунҳои дохилии муассисаҳои таълим ба тарзи равшан муқаррар гардид.

12. Эҳтироми шахсияти муаллим ва мавқеи иҷтимоии он. Ҷонуни нав аз қонуни пешина фарқ карда, зарурати эҳтироми шахсияти муаллим ва мавқеи иҷтимоии онро таъин намуд. Химояи шаъни муаллим-тарбиятгар, роҳи васеъ кушодан ба ташаббуси онҳо дар интихоби шаклу усул ва воситаҳои таълим, муқофотонидани муаллими шухратманд бо ордену медалҳои давлат, интихоби онҳо ба органҳои намоёндагии деҳот, ноҳия, шаҳр, вилоят ва республика чун вазифаи умумихалқи доништа шуд.

Дар баробари ин ба зиммаи онҳо риояи қоидаҳои ахлоқу одоб, ҳурмат кардани кадрӣ кимати шахсияти қудак, ҳонанда, дар руҳи эҳтиром муносибат намудан ба кадрӣҳои умумиинсонӣ гузошта шудааст.

13. Баробарҳуқуқи муассисаҳои таълим дар асоси қонунҳои ҷори ба тамоми шаклҳои мулкдорӣ, мустақилияти онҳо. Муассисаи таълим шахси юридикӣ мустақил ба шумор рафта, мувофиқи тартибе, ки дар қонунҳо муқаррар шудааст, барпо хоҳад шуд. Муассисаи таълимӣ, ки дар тасарруфи давлат нест, ҳангоми гузаштан аз руҳияи давлати ҳуқуқи шахси юридикӣ ба даст мебарорад.

Додани мақоми муайяне ба муассисаҳои таълим (гимназия, литсей, дорулфунун, академия) дар асоси аттестацияи идораҳои дахлдори роҳбарикунанда ба амал меояд.

Муассисаҳои таълим барои бастанӣ шартнома дар байни ҳамдигар, дохил шудан ба таркиби комплексҳои таълиму тарбия, иттифоқу иттиҳодияҳо сохобҳуқуқ мебошанд. Вазифа, ҳуқуқ ва маҷбурияти муассисаҳо, ки ба чунин иттиҳодияҳо дохил мешаванд, дар низомномаи онҳо таъин карда мешавад.

Барномаи милли бар он аст, ки дар таъмини меъёрҳои ҳуқуқи, ташкили, шароитҳои маънавию маърифати баҳри интихоби бошуурона ва барномаҳои касбӣ таълимиро азҳуд намудани онҳо кӯмак бирасонад. Он барои тарбияи писарон ва духтарони мо, ҳамчун шахсиятҳо, ки маъсулияти ҳудро дар назди ҷамъият, давлат ва оила амикан идрок месозанд.

Офаридани барномаҳои умумитаълими, дар зинаҳои тарбияи томактаби, ибтидоӣ, маълумоти ҳамагонӣ ва маълумоти беруназсинфи ба мақсад мувофиқ мебуд. Ба фикри мо агар тартиби зерин ҳамчун асос қабул гардад, натиҷаҳои хуб дастрас хоҳад шуд.

Таълими томактаби. Он аз сесолагии қудак ибтидо гирифта, то 6-7-солагии идома меёбад ва дар оила, дар қудакистон, новобаста аз шакли молиқият, дар дигар муассисаҳо ҷори карда мешавад.

Таълими ибтидоӣ. Он синфҳои 1-4-ро дар бар гирифта, аз 6-7-солагии қудак сар мешавад.

Таълими ҳамағони. Толибилмон дар синфҳои 5-9 таълим ва тарбия мегиранд. Бояд қайд кард, ки мактаби таълими ҳамағони барои ҳама хатмист ва дар он бояд ба фарзандон асосҳои дониши умумӣ омузонида, ҷаҳонбинии онҳо ташаккул дода шавад.

Таълими миёнаи махсус ва касбҳои техники. Литсеи ва колечҳои академию касби, ки таҳсил дар онҳо аз се сол кам намешавад.

Таълими олии махсус. Он чун коида аз синни 18-19-солаги сар мешавад ва на камтар аз чор сол давом мекунад.

Таълими олии махсус ба ду марҳила – *бакалавр* ва *магистратура* ҷудо мешавад.

Бакалавр – яке аз самтҳои дарёфти асосҳои таълими олии аст. Таҳсил дар бакалавр на камтар аз чор сол идома меёбад ва бо дарёфти дипломи маълумоти олии ва соҳиб шудан ба ихтисосе анҷом мегирад.

Магистратура – маълумоти олии махсус оид ба ихтисоси муайяне буда, дар пояи дараҷаи бакалавр муддати ду сол идома меёбад. Аттестатсияи давлатии баҳогузори ва химояи рисолаи магистри анҷоми хониш ба ҳисоб меравад

Аспирантура – дар пояи анҷоми таҳсили магистри сар шуда, муддати таҳсил се сол аст.

Мақсади аспирантура ташаккул додани кадрҳои илми ва илмию педагогист, ки оид ба таҳассусҳои муайяне маълумоти олии доранд. Таҳсил дар аспирантура бо имтиҳоноти академӣ ва баҳодихи, ҳамчунин дифои рисолаи номзадӣ барои дараҷаи илми ба охир мерасад. Бинобар натиҷа доир ба таҳассуси интиҳобгардида дараҷаи илмии “номзоди илм” дода мешавад.

Докторантура – се сол давом меёбад ва дар пояи дараҷаи илмии номзоди илм шуруъ шуда, бо дифои диссертатсия анҷом мепазирад. Баъд аз химояи диссертатсия дараҷаи илмии “доктори илм” дода мешавад. Ба тарзи дигар гуем, дар ин соҳа низоми пешина нигоҳ дошта мешавад.

БОБИ VI НАЗАРИЯИ ТАЪЛИМ

Фанни дидактика ва вазифаҳои он

Дидактика фаннест, ки қонуниятҳои умумии таълимро меомузад. Он калимаи юнони буда, аз калимаҳои “дидаико” - таълим ва “дидаскол” - омузанда пайдо шудааст. Дар тарҷума “дидактика” назарияи таълимро мефаҳмонад. Назарияи таълим мафҳуми ҷараён ва моҳияти таълим, қонунҳо, услубҳои таълим ва шаклҳои ташкили онро дар бар мегирад. Дидактика назди худ вазифа мегузорад, ки қонуниятҳои умумии таълимро, ки барои тарбияи ҳамаҷонибаи хонандагон мувофиқ бошад, омузонад. Вазифаи асосии таълим мусаллаҳ сохтани насли ҷавон бо низоми донишҳои илми, маҳорат ва малака аст.

Аз ин мебарояд, ки дидактика ба саволҳои “ба чи бояд омӯхт”, “чиро бояд омӯхт” ва “чи тавр бояд омӯхт”-и педагогика ҷавоб меҷуяд. Дидактикаи умумии дар навбати худ, бо усулҳои марбути фанҳои алоҳида вобастагии кави дорад. Ба маълумоти ин усулҳо таъя намуда, қонуниятҳои умумии таълимро

хал менамояд ва дар баробари ҳамин барои усули таълими ҳар як фанни омӯзиш ба сифати асос хизмат менамояд.

Дар сабақҳои фаровони алломаҳои ниёгон дар бобати воситаи омӯзиши илмҳои аз қабилоти тиббиёт, математика, мусика, адабиёт, ҳақиқатшиносӣ, риёзиёт фикру Қояҳои муҳими тарбияи наслҳо пеш ронда шудаанд. Дар асарҳои “Қобуснома”-и Қайқовус, “Саодатнома”-и Носири Қусрав, “Қутадуғу билик”-и Юсуф Қос Қочиб, “Қибат-ул-қайқойк”-и Ақмади Юғнақи, “Мақбул-ул-қулуб”-и Алишер Навои бисёр фикрҳои пешқадами педагоғи низ талқин ёфтаанд.

Дар рисолаи “Тақсилоти саодат” Қороби қайқид меқунад, қи таълим бояд аз омӯхтани масъалаҳои содда ибтидо ёфта, бо азқудқунии муаммоҳои метафизики анҷом пазираанд.

Дидактика, қи дар қараёни педагоғии мероси маънавии Шарқу Қарб маққеи марқазии дорад, қамвора ривоч меёбад. Дар равнақи дидактика педагоғи Қех Ян Амос Қоменскии низ қиссаи сазовор гузоштааст. Асари у “Дидактикаи бузург” дар тақмили таълим таъсири бениқоят қалон расонида қамқун қитоби саримизии муаллимон қарор қирифтааст.

Таққил ва тараққийоти дидактика дар Ёзбекистон бо номи педагоғҳо ва олимони номдоре ба монанди Абдулло Авлоии, ўамза Қақимзода Ниёзи, Муқаммадрасул Расули, Қори Ниёзи, О. Шароқиддинов алоқаманд аст.

Таълим санъат аст. Ваи санъати муракқаб, нозуқ, серсоқа ва ба қуд ҳосе мебошад, зеро дар он ду қас – муаллим ва қонанда иштирок меқунанд. Натичаи таълим дар сифати доииш, дарақай доииши қонанда инъикос меёбад.

Таълим фаъолияти муаллим – таълимдиқи ва фаъолияти қонанда – омӯзишро дарбар меқирад. Он қараёни доиишдиқи ва азқудқунии доиишу мақорату малақаҳо мебошад.

Азқудқунии қуллаҳои илм аз таълими қондан, навиштан, қисобқунии, андозақунии ба қонандақони синқи якум оғоз меёбад. ўар қи насли нав ба қайёт қадам монда тақрибаи наслҳои пешгузаштаро меомузад ва танҳо дар ин асос дар илм, техника ва қайоти қамъияти роқҳои нав меқуяд. Бо доиишҳо мусаллақ намудани насли наврас вазиқай муқимтарини таълим мебошад.

ўамин тавр, масъалаҳои назариявии мундариқай маълумот ва таълим, шакл ва методҳои онро дидактика меомузад, қи ваи қи қисми педагоғика аст.

Қараёни таълим

Дар фанни педагоғика таълим қун фаъолияти⁴ идрок (доиистан) ба қандин маънои асоси соқиб аст, яъне, дар қонандақон қосил қуноиидани доииш, малақа ва одатҳо; тақакқул додани қақонбини, афқору эътиқод; ба дарақай муайян муваффақ шудан бар ин, қи қонандақон соқибилм, бомаданият ва қобилиятнок шаванд.

Таълим фаъолиятест, қи қиқатҳои муайяни тақрибаи инсоният, яъне мувофиқи талаботи имрӯзай тараққийоти иқтимои ба дарақай бояду шояд илм омӯхтан ва тарбият ёфтани қонандақонро таъмин менамояд.

Мазмуни чараёни таълимро дониш, махорат ва малака ташкил медиҳад. Пас, хонандагон ба туфайли хондан ба илм мусаллаҳ хоханд шуд. Барои ин факат худ илм кофи нест. Онро тарзе бояд истифода кард, ки дар зиндаги натиҷаҳои пурбаракат бахшад. Дар ин бобат пайдо кунондани махорат ва малака ба хонанда зарур аст.

Махорат мачмуи ҳаракатхоест, ки дар натиҷаи машқ ҳосил мешавад. Кобилият ва махорат ба воситаи машқ ва такрор ба малака табдил меёбад.

Дар асоси дониш махорат ва малака ба вучуд меояд. Агар илм бебаҳс вучуд дошта натавонад, махорат дар меҳнат, дар тағйир додани дунё зарур аст. Бинобар ин, ташкил намудани баҳсу мунозира, озмунҳо ва мушоираҳо дар мактабу донишгоҳҳо миёни хонандагони хушзехну зирак ғоидаовар аст.

Дониш — асоси методологии чараёни таълим

Хонандае, ки ба чараёни дониш гирифта чалб шудааст, дар чараёни таълим аз донишгари нодуруст ва ноаниқ рӯз то рӯз роҳи пурратар ва дақиқтару аниқтар донишгари тай менамояд. Дар асоси мушоҳида, тасаввур, тафаккури мучаррад ғайр ҳамаҷумла карда шуда, дар натиҷа ҳуҷҷаҳои илми, назарияҳо, қонунҳо ва категорияҳо офарида мешаванд.

Дониш маҳсули предметҳо ва ҳодисаҳои воқеият, қонунҳои табиат ва ҷамъиятро маърифат кардани одамон мебошад. Дар донишҳо таҷрибаи ҷаҳонишиносии инсоният, тасаввурот ва фаҳмишҳои у дар бораи ҳодисаҳои муҳит ҷамъбасти карда шудааст. Донишҳо дар шакли ғайр ҳамаҷумла, принсипҳо, қонунҳо вучуд доранд.

Дониш гирифта ба ду баҳш – назария ва амалия ҷудо мешавад. Назария фикрест, ки дониши нав, аз худ намудани ягон чизи навро ифода менамояд. Ваи дар ҳар ҳол шакл зоҳир мегардад: аксиома, теорема, қонун, формула, график, рақам ва ғайра. Дар назария Қоя шакл мегирад.

Амалиёт мезонест, ки ҳаққонияти донишхоро нишон медиҳад. Мушоҳида, таҷриба, тағйир додан, офаридан ба шаклҳои амалиёти бачагон дохил мешавад.

Амалиёт дар соҳаи донишгари чараёни мураккаби ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳақиқӣ барои одамон силоҳи асосӣ ба шумор меравад. Чунончи, мушоҳидаи моҳро бигирем. Ба ёрии мушоҳидаи зинда ва тафаккури мучаррад мо ба моҳ дастгоҳҳо мефирестем, маводи тавассути дастгоҳи илми гирифташударо дар лабораторияҳо месанҷем. Маҳз ҳамин аст амалиёт.

Вазиғаи донишгари фақат бо ошқор кардани моҳияти ҳодисаҳо, қонунияти ривочи онҳо маҳдуд намешавад, балки нишон додани сабабҳои дараҷаи зуҳури ягон қонуниятро низ дар бар мегирад.

Омили илми унсурӣ донишгари буда, мушоҳида дар асоси таҷриба ба даст медарояд. Донише, ки ба омили илми асос наёфтааст, барои фаъолияти амали аҳамияте надорад. Бинобар ин, мақсади асосии дониши илми ва фан, ёфтаи, ошқор сохтани моҳияти алоқаву вобастагҳои умумиест, ки дар заминаи илмҳо қарор гирифтаанд.

Барои самаранокии зиёди азхудкунии дониш зарурати муқоиса, таҳлил ва ҷамъбасти намудани чизи даркшударо фаҳмондан ниҳоят муҳим аст. Муаллим

хар кадар тез ба хонандагон ин корро ёд диҳад, идроки маводи таълим ҳамон кадар пурра, чуқур ва бисёртарафа мешавад. Дар натиҷаи чамъбасткуни ва фаҳмида гирифтани дониш мафҳумҳо ҳосил мешаванд. Мафҳум шакли тафаккурест, ки бо ёрии он нишонаҳои муҳимми предмету ходисаҳо чамъбаст мешаванд.

Хиссиёт манбаи тамоми донишҳои марбути инсонанд. Лекин дар бобати илмро аз худ кардан, масалан, дар бобати фаъолияти олим ва хонанда бо вучуди мавҷудияти умуми дар байн буда, онҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Олимон оламро фаҳмида ҳақиқатҳои наvero кашф мекунанд, ки пештар дар илм номаълум буд. Онҳо қонуниятҳои навро маълум менамоянд ба туфаили ин барои ривоч ёфтани фан имкониятҳои нав ба нав ба вучуд меоранд. Хонандагон бошанд дар ҷараёни таълим оламро фаҳмида чизи наvero аз худ менамояд, ки то ҳол номаълум буд. Он аз тарафи ягон фан кашф карда шудааст ва дар амалиёти иҷтимоию таърихии одамон аз санҷиш гузаштааст. Муаллим барои омузонидани ин қонуниятҳо, хонандагонро бо роҳу воситаҳои сабук мусаллаҳ намуда тез азхуд карданро мефаҳмонанд.

Маҳорат — қобилияти дар асоси таҷрибаи ҳосилшуда ичро намудани ягон амал

Маҳорат бо малака алоқаи зич дорад. Малака – амалиётест, ки андозаи баланди азхудкуниро ифода мекунад. Одаме, ки ин ё он малакаро ҳосил кардааст, гуё ба таври автомати қор мекунад ва дар рафти қори у назорати шуурро паи бурдан ниҳоят душвор аст. Бинобар ин малакаю маҳорат дар ҳаёти инсон аҳамияти қалон дорад.

Дидактика на танҳо азхудкуни ва татбиқи дониш, балки инчунин маҳорати донишҳосилкуниро вазифаҳои таълим мешуморад. Аз ин ру, ташаккули ансамбли томи маҳоратҳои интеллектуали: маҳорати диққати худро ба чизи асоси қалб кардан, ходисаҳоро муқоиса ва таҳлил кардан, онҳоро чамъбаст намудан, қори худро бо намунааш муқоиса кардан, санҷидан ва баҳо додан ба сифати қори худ ва диғар хонандагон аҳамияти қалон пайдо мекунад. Хонандагон бидуни ин маҳоратҳо ба азхудкунии донишҳо ноил намешаванд.

Маҳорату малақаҳои ба таври стихияви пайдошуда ноустуворанд. Роҳи бовариноқи ташаккули малақа ва маҳоратро таълими идорашаванда мебошад. Малақаю маҳоратҳои бо ин роҳ ҳосилшуда бо шуурноқи, мувофиқӣ, бовариноқи натиҷаҳо, қобилияти қоричроқуни дар шароити тақриёбанда фарқ мекунанд. Дар ин ҳол хондан осон ва шавқовар мешавад.

Ташаккули маҳорату малақаҳо дар ҷараёни машқҳо ба амал бароварда мешавад. Машқ — тақроран иҷро кардани амалҳои мунтазам ба мақсади азхудкуни ё баланд бардоштани сифати он аст. Самараноқи машқҳо дар ташаккули малақаю маҳоратҳо аз бисёр ҷиҳат ба методикаи ташкили онҳо вобаста аст.

Хусусияти дугарафаи ҷараёни таълим

Ҷараёни таълим ду фаъолият — фаъолияти муаллим ва хонандаро дар бар мегирад. Фаъолияти муаллим аз баёни маводи таълим, шавқманд кардани хонандагон ба фан, роҳбари кардан ба машқулиятҳои мустақилона. тафтиши

дониш ва малака, бедорсозии майл ба хониш, хавасмандгардони, холисона баҳо додан ба дараҷаи дониши онҳо иборат аст.

Фаъолияти муаллим тарафи зохирии ҷараёни таълимро ташкил менамояд, ҷунки вай таълим медиҳад, меомузнад. Фаъолияти хонанда ҷиҳати ботинии ҷараёни таълимро фаро мегирад, зеро у донишро, ки муаллим медиҳад, аз худ мекунад, мефаҳмад, қабул мекунад.

Тарафи дуҷуми ҷараёни хониш аз фаъолияти хонанда иборат буда, у маводи фанро, ки таълим дода мешавад, аз бар мекунад. Таълим аз дониш фарқ мекунад ва дар тахти роҳбарии муаллим ба амал меояд. Мақсад ва вазифаи асосии таълим аз он иборат аст, ки насли ҷавонро бо донишҳои илми, одат ва малакаҳо мусаллаҳ намояд. Соҳиб шудан ба дониши илми дарки алоқаи байни фанҳои муайян, эзоҳ дода тавоништан, мустақилона ҷамъбасти намудани онҳо ва ҳулоса бароварда тавоништанро дар бар мегирад. Дар асоси ин хонанда соҳиби мушоҳидакори, тафаккур, хотира барин қобилиятҳо мешавад.

Аз ин мебарояд, ки тамоми дастовардҳои илмии инсониятро доништан лозим аст. Дар ҷараёни таълим муҳимтарин ва заруртарин ҷиҳатҳои фан омӯхта мешавад. Ин аст, ки муаллим бо роҳи аз содда ба мураккаб, аз умуми ба хусуси рафтани ба хонандагон дониш меомузад, онҳоро ба ин роҳ ҳидоят менамояд, дар бобати ҳулоса бароварда тавоништан аз ҷиҳатҳои омӯхташон, ба ҳаёт ва истехсолот татбиқ карда тавоништани ин донишҳо ёд медиҳад. Муаллим фанни худро ҳар қадар бо усули содда фаҳмонад, зарур аст, ки дақиқ ва илми бошад.

Муаллим дар ҷараёни донишдиҳи зимнан имконияти хонандагонро меомузад, душворихоро муайян менамояд ва онҳоро бартараф мекунад. Муаллими эҷодкор хоҳ дар мавод, хоҳ дар усули ба худ ҳосил педагогӣ ташаккул меёбад.

Марҳилаҳои фаъолияти доништан дар ҷараёни таълим

Муаллим хонандагони мактабро барои идроки фаъоли донишҳои нав ва дар ҳаёт татбиқ карда тавоништани онҳо омода месозад. Ин ҳодисаи тасодуфи нест ва мантиқи ҷараёни таълим ҳаминро тақозо дорад. Азҳудқунии ҷараёни дарсҳои муаллим аз ҷониби хонандагон аз марҳилаҳои идрок қардани донишҳо, фаҳмидан, мустақам намудан ва дар амал истифода қардани онҳо иборат хоҳад буд.

Донишхоро аз худ намудан аз эҳсос ва идроки ашӯ ва рӯйдодҳои ҳаёти воқеӣ шуруӯ мешавад. Дар бобати фаро гирифтани дониш аҳамияти ин марҳилаҳо ниҳоят бузург аст.

Идрок акси ҳасти дар шуури инсон аст (мо дарахт, одам, ҳайвон ва мисли онҳоро идрок қарда метавонем). Идрок ҷараёни мақсади муайян нест, ки мувофиқи дараҷаи дониши хонандагон ва таҷрибаи амалии онҳо бояд воқеӣ гардад. Муаллим зимни идрок ва ё ба роҳ мондани мушоҳидаи бевосита сарҷашмаҳои онро бо диққат интиҳоб мекунад.

Марҳилаи дуҷуми фаъолияти доништани хонандагон фаҳмидан ва умуми қардани донишхост. Дар ҷараёни ҳосил шудани мафҳумҳо маҷсалаҳои фикр қардан, аз қабилӣ индуксия ва дедуксия мавқеи бузургро ишғол менамояд.

Индуксия рохи фикрронии аз ҳолати хусуси ба ҳолати умуми, дедуксия бошад, аз ҳолати умуми ба ҳолати хусуси рафтан аст.

Мархилаи сеюми фаъолияти донишдони хонандагон иборат аз мустаҳкам намудани истифода бурдани донишхост. Моҳияти мустаҳкамсози пухта кардани алокамандии муваккати дар вақти идроки маводи нав ҳосилшуда аст. Дар чараёни мазкур алокамандии ҳақиқии сусти ноустувор мустаҳкам шуда рафтан мегиранд.

Барои афзудани фаъолиятмандии хонандагон дар мавриди аввалини мустаҳкам намудани мавод, танҳо гузоштани саволҳо оиди он каноат ҳосил кардан мумкин нест. Барои ин аз мустақилона корбарии хонанда бо китобу китобҳои дарси, иҷрои машқҳои гуногуну машқулотҳои амали, аёнӣ, кор кардан бо компютер, низ истифода кардан мумкин аст. Мустаҳкам кардани маводи минбаъда дар рафти иҷрои вазифаи ҳақиқии ҳақиқии мекунад. Такрори мавод дар ҳар як дарси нав, дар охири мавзӯ ё бахш гузаронидани такрори ҷамъбасти-усулҳои зарури мустаҳкамсози ба шумор меравад.

Яке аз воситаҳои бомуваффақият аз худ кардани дониш, одат ва малака, дар амал ғайри истифода бурдани донишҳои аввал фарогирифташуда мебошад. Дар вақти вазифаҳои амали ба донишҳои аҳтимоли пайдо мешавад, ин ҳол барои аз худ кардани донишҳои нав тақдир мерасонад.

Усули нави таълим, назорат кардани чараёни таълим, ва ё идора кардани таҷрибаҳои пешқадам, ташкил ва таҳлил намудани чараёни таълим, муносибати нисбатан тару тоза ба ин соҳаҳо - ин ҳама роҳҳои таълими педагогӣ ё худ технологияи таълим меноманд.

Ба назари мо, ҳама технологияи педагогӣ ном бурдани ягон усули нави таълим ва ё шаклҳои он аҳтимоли бемаврид бошанд. Мафҳуми технологияи педагогӣ бобати ташкил додан, идора кардан, арзёбии (баҳогузори) ва таҳлил намудани тамоми ҷиҳат ва ё ягон соҳаи муайяни чараёни таълим истифода бурдан аини муддаост, ки ин ҳама бо назардошти фаро гирифтани тамоми марҳилаҳои муносибати нав ба илму амал, техникаву технологияҳои информациони бояд ба кор бурда шавад.

Технологияи таълим ҳақиқии дорад, ки тибқи он барои бурдани кори таълиму тарбия, ривҷ додани шуури таълимгирандагон, маҷмуи маҳорати санҷаткори, маҳоратноки ва тарзу усулҳои гуногун истифода мешаванд.

Технологияи нави педагогӣ танҳо фикру мулоҳизаҳои гуфташударо намефаҳмонад. Он ба вучуд овардани маҷмуи таълиму тарзу усули нави замонавиро (ноанъанавиро), аз ҷиҳати дидактики таъмин намудани кори ҳақиқии тарбияро мефаҳмонад. Дар аини ҳол усули нав ва самаранокии чараёни таълимро, асл ва моҳияти онро дар назар дорад, ки ба истифодаи пурсамарои воситаҳои ҳақиқии асос ёфта, дидактикиҳои сифатии дар ин чараён дар хонандагон содиршавандаро пеши ҷаҳл меоварад.

Баробари мафҳуми технология, мафҳуми ҳақиқии технология ҳам вучуд дошта, ин ҳама байни ҳақиқии узван алокаманд мебошанд. Ҳақиқии технология шакли ҳақиқии технология буда, дар он рафти коркарди ашё ба қайд гирифта шудааст, амалиёт (операсияҳо) ва қисмҳои таркибии он нишон дода мешавад. Дар он аз ҷумла мавод (материалҳо) таҷҳизоти истехсолот,

режимҳои технологи кардани чизу чора лозим аст, сохибтахассусии (квалификация) хидматгузор ва монанди инҳо хатман кайд карда шаванд.

Технологияи педагогӣ ба концепсияи педагогикаи илми таъҷиб мекунад. Барои расидан ба мақсад ба асосҳои дидактики, руҳи, иҷтимоӣ, педагогӣ ва фалсафи истинод менамояд. Педтехнология системаи худро дорост. Дар ин маврид пайдараҳамӣ муназзамӣ, алокамандии байниҳамдигар, яқлухтии ягона нигоҳ дошта мешавад.

Хулоса, технологияи педагогӣ, ин бешубҳа, муносибати ба худ хоси инновациони нисбати таълим мебошад. Он дар педагогика ифодаи тарзи фикрронии иҷтимоӣ муҳандиси, тасвири шуури (фаҳмиши) илмии техникавиест, ки дар соҳаи таълим чараҳои хонишро ба стандарт андохта муайян мекунад.

Мазмуни таълим

Мазмуни таълим аз мақсади он ба вучуд меояд. Таҳти мафҳуми таълим доираи аниқ муайяншудаи дониши лозими гирифта ва ба система дохил кардашуда, малака ва маҳорат фаҳмида мешавад, ки хонандагон бояд дар чараҳои хониш соҳиби онҳо гарданд.

Мазмуни таълиме, ки дар мактабҳо дода мешавад, дорои хусусиятҳои таърихи ва синфист. Дар ҳама давраҳои тараққиёти таърихӣ ҷамъият мазмун ва ҳаҷми таълим, ки дар мактаб ба ҷавонон дода мешавад, бо талабҳо ва эҳтиёҷоти иқтисодии ҳамон соҳти иҷтимоӣ ва дараҷаи тараққиёти фану техника таъин шуда омадааст.

Дар таърихи педагогика барои интиҳоб ва муайян намудани мазмуни фанҳои омӯзиш дар мактабҳои таълими умумӣ ба ду ҷоида амал кардаанд:

1. Бисёре аз тарафдорони аҳли назарияи “маълумоти шакли” талқин мекарданд, ки фанҳое, ки дар мактаб омӯхта мешаванд, на барои мусаллаҳ кардани ҷавонон бо асосҳои фан ва системаи донишҳои илми, балки дар роҳи сабзиши қобилият тасаввур ва хотираи онҳо бояд хизмат намоянд. Тарафдорони “маълумоти шакли” Қояро пеш ронданд, ки мувофиқи он фанҳои дар мактаб омӯхташаванда мебоист аз фанҳое иборат мешуданд, ки барои қобилияти фикр кардан ва ақдро инкишоф додан хизмат менамоянд-амсоли забонҳо, забонҳои лотинӣ ва юнони, математика ва монанди инҳо.

Дар Россия ин назария дар нақшаи гимназияҳои русӣ акси худро ёфт. Дар гимназияҳо дар қатори забони қадими русӣ, омӯзиши забонҳои қадими Юнон ва Рим, адабиёт ва таърихи дунёи қадим ёд кардани қоидаҳои забон ва матнҳои қадими қариб аз се ду қисми нақшаҳои таълимро ташкил менамуд. Фанҳои табиӣ омӯхта намешуданд, гимназия тамоман аз зиндагии ҷудо шуда монда буд.

2. Дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XX мактабҳое, ки дар асоси “маълумоти шакли” амал мекарданд, талаботи соҳти капиталистии навтараққиро қонеъ қунонида, дар мактаб чараҳои наво — назарияи “маълумоти модди” пайдо шуд. Тарафдорони ин назария ақидаеро пеш ронданд, ки мувофиқи он системаи таълими мактаб бояд маълумотеро фаро бигирад, ки барои ҳаёт зарур, ва судбахши зиндагии инсон бошад.

Педагоги рус К.Д.Ушинский, демократхо Н.Г.Чернишевский ва Н.А.Добролюбов собит намуданд, ки таълими мактаб набояд яктаарафа тибки коидаи таълими маълумоти “шакли” ё “модди” сурат бигирад.

ӯамаи мактабхо аз талабҳои иҷтимоию мухити ҳамон замон ба миён омада буданд ва онҳо дар иҷрои мақсадҳои иқтисодию маънавии он айём хизмат мекарданд.

Мазмуни таълими мактабҳои хозиразамон иборат аз он аст, ки ҷавонони соҳиби ғазилатҳои умуминсонӣ, касони баймон ва эътиқодмандро тарбия намуда ба камол расонад. Инчунин талаб пеш омадааст, ки ба ҷавонон на донишҳои хушки илми омузонда шаванд, балки фанҳои таълим дода шаванд, ки барои зиндагии зарур буда, ҳунармандӣ, асосҳои таълим, дастурҳои одоби ахлоқро фаро гиранд. Аз ин рӯ, дар мактабҳо омузондани фанҳои “Одобнома” ва “Таърихи маданияти ислом” айни муддаост. Табиист, ки халли мусбати чунин масъалаҳо дар мактаб ба ҷамъият, қори таълиму тарбия ғоидаи бузург хоҳад овард.

Хулоса, мазмуни таълим дар нақшаи хониш, барнома ва китобҳои дарси ифодаи ҳудро меёбад.

Нақшаи таълим

Нақшаи таълим ҳуҷҷати давлатӣ аст. Вай ҳуҷҷатест, ки бояд дар тамоми мактабҳои таълими умумӣ хатман амал намояд. Дар он фанҳои, ки дар синфҳои алоҳида омузонидан лозим аст ва соатҳои муайяншуда барои таълими ин фанҳо акс меёбанд.

Нақшаи ягонаи таълими мактаб аз ҷониби Вазорати маорифи халқи тасдиқ карда мешавад.

Нақшаи таълим ҳуҷҷати давлатиест, ки дар он фанҳои омӯзиш, соатҳои таълими онҳо ва сохтори хониши солна муқаррар карда шудааст. Дар сохтани нақшаи таълим омилҳои зерин ба асос гирифта мешаванд:

1. Нақшаи таълим ба мақсад ва вазифаҳои таълиму тарбия асос меёбад. Мақсади додани дониши илми, омузонидани татбиқи илмҳои омӯхташуда ба ҳаёт аст.

2. Ягонагии мактабҳо ба қоидаҳои ҳуд асос меёбад (яъне алоқии байни ҳамдигарии мактаби ибтидоӣ-синфҳои I-IV, мактаби миёнаи нопурра-синфҳои V-IX, литсеҳои академики ва коллеҷҳо).

3. Дар мактабҳои миёнаи нопурра ва миёна ба хонандагон дониши расо, пурра дода мешавад.

4. Ҳаҷми фанҳо, таълим дар синфҳои алоҳида ва соатҳои омӯзиши онҳо мувофиқи синну сол ва савияи дониши бачагон сабт меёбад. Ҳаҷми фан, душворию осони ва аҳамияти дидактикии он низ ба эътибор гирифта мешавад. Фанҳои, ки ба нақшаи таълим дохил карда шудаанд, дар навбати аввал барои амали ғаштани мақсад ва вазифаҳои тарбияи умуминсонӣ ниғаронида шудаанд. Дар он илмият ва Қоянокии таълим, дар назар дошта мешавад.

Дар нақшаи таълим фанҳои табиӣ-ҷуғрофияи табиӣ, биология, физика, астрономия, кимё, математика мавқеи марказӣ доранд. Дар қатори фанҳои

ичтимои донишҳои илми матбуот ба таърих, забон-забони модари, забони англиси, забони руси ва дигар забонҳои хориҷи, асосҳои осори бадеи ва санъат, адабиёт, санъати тасвири, мусика ва суруд; асосҳои тарбияи ҷисмонӣ барои таълими меҳнат соатҳои алоҳида ҷудо карда шудааст.

Гайр аз инҳо барои қонеъ намудани шавқу ҳавас ва ривож додани қобилияти хонандагон дар нақшаи таълим доир ба фанҳои алоҳидаи табиӣ, ҳусусан, математика, информатика, физика, баъзе фанҳои гуманитарӣ машқулиятҳои факултативӣ (ихтиёри) сабт ёфтаанд.

Барномаи таълим

Барои таълими ҳар як фан барномаи таълим таҳия мешавад. Барномаи таълим дар асоси нақшаи таълим тартиб меёбад. Барномаи таълим ҳуҷҷати давлатиест, ки ҳаҷми дониши таъиншудаи таълими ҳар як фан, сохт ва тамоюли Қоявию сиёсии онро муқаррар менамояд.

Дар барномаи таълим дониши илми маъруф ба ҳар як фан, ки дар давоми сол ба хонандагон омӯзонанда мешавад, ҳаҷми маҳорат ва малакаи нишон дода хоҳад шуд. Дар барнома мазмуни ҳар қадом фанни таълим аз руи мавзӯҳои муайян пайгирона ифода меёбад.

Дониш, маҳорат ва малакаи, ки омӯхтани талабагон аз мавзӯи муайян лозим аст, муқарраран қаламдод мешавад.

Барномаи таълим дар ҳолати риояи қоидаҳои зерин тартиб дода мешавад:

1. Қоидаи катъияти барнома.

Барномаҳои таълим бояд он дараҷаеро, ки фан, техника, истехсолот, ҳамчунин муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҳар давраи тараққиёти ҷамъият аз сар меғузаронад, инъикос намояд. Ин нуқта чунин маъни надорад, ки онҳо ҳар сол аз дигар таҳрир шаванд, баръақс бояд муваффақ шуд, ки барномаи ҳар як фан дар тури чанд сол ба сурати катъӣ амал намояд. Барномаи катъӣ барои таълими китобҳои дарсии катъӣ дорои аҳамияти қалонест. Чунин китобҳои дарси бояд дарозумр бошанд ва дар ҷараёни таълим солҳои зиёд мавриди истифода қарор бигиранд.

2. Қоидаи илмиёт дар барномаи таълим.

Дар барнома маводи боварибахше дохил карда мешавад, ки ҳастиро аниқ, ҳаққони ақс намояд, дар асоси илми аз тафтиш гузашта бошад.

Монанди он ки донишҳои илми рӯз то рӯз инкишоф меёбанд ва маълумотҳои татбиқи онҳо дар истехсолот боиси дохил намудани тағйирот дар китобҳои дарсии мактаби хоҳад шуд, масъалаҳои ҷудоғонаи қуҳнашуда аз барномаи таълим низ тарқ мешаванд.

3. Дар барномаи таълим барои интиҳоби дурусти мазмуни маводи омӯзиш, ҳостани маводи фан, дуруст мувофиқ ва ҳамоҳанг қардани исботҳо, мисолҳо, натиҷа ва ҳулосаҳои мантиқи дар он эътибори алоҳида дода мешавад. Агар мисолҳои мувофиқ ва аниқ набошанд, фаҳмидани маводи омӯхташаванда аз ҷиҳати назари маҳол аст.

4. Қоидаи ягонагии назария бо амалия. Дар қоидаи ягонагии назария ва амалия дар барнома пеш аз ҳама мавқеи дониши илми дар зиндаги, амалиёти истехсолот нишон дода мешавад. Дониши илми дар алоқкаи мустаҳкамӣ

байни махорат ва малака, ҳамчунин дар истифодаи маълумотҳои назарии ҷараёни таълим дар амалия акси худро меёбад.

5. Коидаи таърихият дар барномаи таълим. Барномаҳои таълим дар ҳолати риоя намудан ба коидаи таърихият тартиб дода мешаванд. Дар ин маврид ҳосияти фанҳо ба эътибор гирифта мешавад. Масалан, агар хангоми таълими фанни таърих воқеаҳои таърихи пайгирона ва ба тарзи хронологи (пай дар пай) ифода ёбанд, дар вақти омӯзиши фанҳои математика, информатика, физика ва як қатор фанҳои дигар ҳодисаи илмии муайяне дар олами фан, пайдоиши коида ва қонунҳо, маълумотҳои марбут ба ояндаи он сабт меёбанд.

6. Маводи таълим дар барнома ба ду тарз — ба тарзи пай дар пай (мунтазам) ва консентрик (марказиятёфта) метавонад ҷойгир шавад. Дар сурати пай дар пай ҷойгир шудан, ҳар як қисми маводи омӯзиш баён ёфта, дар давоми он қисми ояндаи мазмуни мавод ва ҳар қадом қисм дар ҳолати дастрасии он ба хонандагон синфи мазкур ба тарзи пурра тасвир меёбад.

Дар тарзи марказиятёфта, маводи таълими марбут ба ягон фан дар давраҳои минбаъдаи таълим ба сурати мураккабтар такрор меёбад.

Сохти барномаи мактаб ва омӯзишгоҳҳои ҳунару техника аз се қисм иборат шуда, дар қисми якум дар бораи истифодаи дастури мазкур маслиҳату дастурҳо-тавзеҳот; дар қисми дуюм мазмуни маводи таълим ва дар қисми сеюм руихати адабиёт, ки ба тарзи илова омӯхтани хонандагон лозим аст, дарҷ хоҳад ёфт.

Китоби дарси

Китоби дарси қисми зарури ҷараёни таълим аст. Замонҳои зиёде, ки вай муҳимтарин воситаи омӯзиш ба шумор меравад. Китоби дарси “муаллими” дуҷуми хонандагон ҳисоб меёбад.

Мазмуни ҳар як фан дар китоби дарси батафсил баён меёбад. Китоби дарси васоити таълимест, ки асосҳои илмии марбут ба фанҳоро мувофиқи талаби барнома ва дидактика изҳор менамояд.

Дар қатори китобҳои дарси барои баъзе фанҳои таълим васоити таълим низ тартиб дода мешавад. Китобҳои мачмуаи масъалаҳо, машқҳо, хрестоматияҳо, атласҳо, китобҳои лугат ва мисли инҳо аз ҳамин ҷумлаанд.

Аз васоити таълим ғайра бӯрдани хонандагон, мунтазам кор кардан бо маводи хониш, дар бобати боз ҳам мукамалтар мусаллаҳ шудан бо дониши илми, махорат ва малака имкониятҳои васеъ ба вуҷуд меорад.

Хонандагон бо китобҳои дарси ва васоити таълим ҳам дар вақти дарс, ҳам дар шароити хона мустақилона кор мекунанд. Китоби дарси дорои аҳамияти қалони тарбиявист. Кор бо он дар тарбияи ақлии хонандагон, ташаккули ҷаҳонбинӣ, ахлоқу одоб, ривочи тафаккур ва нутқ, мустақилияти онҳо дар кор ёрмандӣ хоҳад кард.

Ислоҳоти мактаб ва бозсозии таълими халқи дар назди таълифгарони китоби дарси ҷандин талаб меғузорад.

1. Дар китобҳои дарсӣ, ки барои ягон фан навишта мешаванд, системаи донишҳои илми ва ҳаҷми онҳо бояд ба талабҳои барнома ва синни хонандагонӣ ҷавони синфҳои алоҳида мусоид бошад.

2. Лозим аст, ки асосҳои назари ва равиши Қоявии донишҳои илмии дар китоби дарси баёншаванда бонизом ва пай дар пай, далелҳои овардашуда боварибахш бошанд, онҳо дуруст таҳлил ва таъриф ёбанд, хулосаҳои дахлдор бароварда шаванд, то ба ин восита дар хонандагон ҷаҳонбинии илми, хубтарин ғазилатҳои инсонӣ парвариш ёбанд.

3. Донишҳои назари бояд бо амалияи истехсолот алоқаманд шуда бошанд.

4. Талаб карда мешавад, ки мувофиқи хосияти маводи китоби дарси коидаю таърифҳо ва далелҳо зикр ёбанд, ҳамчунин китоб бояд нағз ороиш дода шуда, баъзе маводҳо бо расм, чадвал, диаграмма ва дигар мусаввараҳо таъмин шуда бошанд.

5. Китоби дарси бояд бо забони зинда, забоне, ки барои хонандагон ғажмо ва дастрас аст, нависта шавад, дар баробари ҳамин фикрҳое, ки дар он баён мешаванд, бояд аниқ ва мухтасар бошанд.

6. Зоҳир ва ороиши китоби дарси бояд ба диди эстетикӣ бачагони синфе, ки китоб барои онҳо таъин шуд, мувофиқ ояд.

БОБИ VII ҚОНУНИЯТ ВА ҚОИДАҶОИ ТАЪЛИМ

Маълум аст, ки қонуният муносибат ва робитаҳои муҳими устувору зарури байни ягон ҳодиса ва ҷараён ҳисоб меёбад. Эҳтиёҷҳои иҷтимоӣ ва шароити ҳоси ҷараёни хониш, вазифа, мазмун, шаклҳо, усулҳо воситаҳои онро ба тарзи қонуни таъин менамояд. Агар таълим талаби ҷамъиятро ба эътибор нагирад, дар он сурат онро аз дигар сохтан ва такмил додан лозим меояд. Пас, таълим, тарбия ва ривочи умумии хонандагонро яққоя, дар ягонагии ба амал ҷори намудан зарур аст.

Муҳим аст, ки ҳар як муаллим бифаҳмад: ташкили самараноки ҷараёни хониш дар ҳалли масъалаҳои марбут ба шароити нав ба таври эҷоди истифода намудани қонуниятҳои педагогӣ ва қоидаҳои дидактикӣ, истифодаи онҳо ба таври пурра ва дар робитаи байни ҳамдигар ба шумор меравад. Барои интиҳоби тарафҳои муқобили таълим, ягонагии тамоми қонуниятҳо ва қоидаҳои дидактикӣ онро бояд ба эътибор гирифт.

Аз қонунияти таълим дар бобати ташкили самараноки он талабҳои муҳимму муайяне пеш меояд, ки онҳоро қоидаҳои таълим меноманд. Донишҷӯи қоидаҳои таълим барои бовариноктар интиҳоб намудани усулҳои зарури таълим имкон хоҳад дод.

Қоидаҳои таълим қонуни асосӣ ва дастур – раҳнамои ғажолияти омӯзгор ва аз худ намудани донишҳои илми, ҳосил намудани маҳорат ва малақаҳои дахлдорро аз ҷониби хонандагон дар бар мегирад. Дар айни замон қоидаҳои таълим ҳар ду ғажолиятро, яъне ҷандин талабҳоеро ҳам ба таври ҷамбастшуда талқин менамояд, ки дар бобати иҷрои муваффақиятнокии вазифаҳои назди худ гузоштаи муаллим ва хонанда имқоният медиҳанд. Аз ин ҷиҳат қоидаҳои таълим асосӣ дуруст ҳал кардани ҷиҳатҳои назари ва амалии таълим ба шумор меравад.

Дар адабиёти педагогие, ки солҳои охир таълиф ёфтаанд, қоидаҳои дидактики ба тарзи гуногун гурӯҳбанди шудаанд. Дар асоси ин тадқиқотҳо қоидаҳои таълимро ба ин тарз нишон додан мумкин аст:

1. Ҷоидаҳои илмияти таълим. Донишҳои илми инъикоси ҳаққонии воқеат ба шумор мераванд. Донишҳои илми ҳисоб меёбанд, ки қонуниятҳои олами моро ифода карда, махсусияти муҳими дохилии ашёро ҳодисаҳо ва робитаи байни онҳо инъикос менамоянд.

Ҷоидаи илми таълим барои он зарур аст, ки хонандагон қонунияти маводи ҳонишро дар майна акс намоянд, барои фаҳмидан ва азҳуд кардани онҳо шароити дуруст муҳайё карда шавад. Фаҳмидани қоидаҳои назари аломати муҳими эзоҳи илми мавод буда, хусусияти фаъолияти фикркунии хонандаро таъин менамояд. Донишҳои илми дар ҳолати нигоҳ доштани илмият воқеиятҳо ба ҳар дараҷа метавонанд акс намоянд.

Ҷоидаи илми талаб мекунад, ки ба ҳама гурӯҳҳои ҷавон ва хонандаҳои таълимгоҳҳои гуногун маълумотҳои омӯзонида шаванд, ки аз ҷиҳати илми боварнок буда, дар амал санҷида шудаанд.

Дар ҷараёни соҳиб гардидан ба маълумоти илми дар хонандагон ҷаҳонбинии илми, эътиқод шакл мегирад, тафаккур ривҷ меёбад.

Ҷоидаи илмияти дидактики нафақат бо мазмуни таълими мактаб, балки бо усулҳои таълим низ алоқаманд аст. Вай дар ҷараёни таълим тақмил додани усулҳои таълимро, ки аз қомеъҳои фан ва техника ғоида гирифта тавонад, талаб менамоянд.

2. Ҷоидаҳои муназзами ва муназзामी таълим. Таҷрибаи таърихии мактаб дар ҳар давраи тараққиёти иҷтимои нишон медиҳад, ки иҷрои вазифаи таълим бидуни қилсилаи муайян номумкин аст. Низомии фаҳмонидани маводи дониш ба Қояҳои равшану аниқ баёнёфтаи маводи ҳониш ба қадоме аз ин Қояҳо хоҳиши фаҳмонидан доштани муаллим, ба синну соли бачагон, ба ҷи андоза имқоният додани онҳо ҷиҳати донишҳо аз бар кардани хонандагон, ба неқ ё бад доништани муаллим, ба ҳосияти фаъолияти фикрии бачагон дар синну сол ва савияи муайян, ба тарзи фаҳмидани ҷараёни аз худ намудани донишҳои дар дарс додашаванда вобаста аст.

Дидактикаи имрӯза ба қоидаи қлассикии аз ҳусуси ба умуми рафтани дигаргуниҳо ворид кард. Аз синфҳои ибтидои сар карда дар бисёр мавридҳо имқонпазирии рафтани аз ҳолати умуми боз ба ҳолати ҳусуси исбот шуд. Ба ин муносибат ҳеле вақт сарф мешавад. Дар қори ривҷ додани тафаккури хонандагон муваффақиятҳо ба даст хоҳад даромад.

Риояи пайдарҳами дар таълим лозим аст, то ки илмҳои дирӯз омӯхтани мустаҳкам намоянд ва барои илмҳои, ки рӯзи дигар омӯхта мешаванд, замина гузоранд, яъне дар ин маврид алоқамандии фан ва ё маводи нави ифодаёбанда бо дониши илми пеш аз бар намудани хонандагон, дар айни ҳол тавассути аз худ кардани маводи тоза, барои омӯхтани донишҳои оянда ва муҳайё сохтани замина ба марҳилаи нави таълим дар назар дошта мешавад.

Мунтазамии таълим ба пайдарҳамии он алокаманд аст. Хусусияти таълиме, ки ба муназзами асос ёфтааст, чунин аст: дар заминаи дониш ва малакаи қаблан аз бар кардаи талабагон дар онҳо дониш, малака ва махорати нав ҳосил менамояд, алокаи байни онҳоро такмил медиҳад, дар ҷараёни баёни маводи нав, дониш, махорат ва малақаҳои пеш омӯхтаро боз ҳам амик, васеъ ва мустаҳкам мекунад.

Мунтазами ва пайдарҳами дар бобати нишон додани алокаи узвии байни фанҳои омӯхташаванда ба хонандагон низ дорои аҳамияти муҳим аст.

Јоидаи муназзамии таълим барои он хизмат менамояд, ки маводи мавриди баён, мустаҳкам ва он чи ки пеш омӯхта шудааст пурра карда шавад. Вай ҳамчунин кори мустақилона ва мунтазами хонандагон, дониши азхуд карда, махорат ва малақаҳои ҳосилкардаи онҳоро ҳам фаро мегирад.

3. Јоидаи ягонагии таълим ва тарбия. Таълиму тарбия ва ривочи умумии талабагонро дар ягонагии комил, ба тарзи ҷудонопазир амали намудан лозим аст. Дар низоми таълим қоидаи ягонагии таълим ва тарбия қоидаи асоси ва устувор ба шумор меравад. Вай асли моҳияти қонунҳои дидактикии омӯзониданро ифода менамояд. Аз ин ҷост, ки ҳар як фан хатто мавзӯ ва зермавзӯ он дорои хусусияти тарбиявист.

Пас, дар як ҷараёни таълими пурра, ду ходисаи ба ҳам алокаманд – ҷараёни омӯхтани ҳаёт ва ташаккул додани муносибат бо он, ҷудо шуда меистад. Ягонагии ҷудонопазир, ки тамоми ҷараёни педагогии таълим ва тарбияи мактабро таъмин менамояд, ҳамеша вучуд дорад.

Ягонагии ҷудонопазири таълиму тарбия аз бисёр ҷиҳатҳо ба ташкили дурусти ҷараёни таълим ва ғоида гирифта тавониш аз тарзу усулҳои гуногуни таълим вобаста аст. Бахусус, барои таъмини ягонагии таълиму тарбия зарур аст:

а) маводе, ки баён мешавад, ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати Қоя дуруст ташкил ёбад;

б) донишҳои илми пухта ва мустаҳкам дар зиндаги ба амал тадбиқ карда шаванд;

в) дар таълим ба вучуд овардани ҷараёни муаммо, тақвияти эътибор ба таъмини шавкманди, фаъолиятманди ва ташаббускории хонандагон таъмин шавад;

г) дар ҷараёни таълим дар талабагон ҳисси муташаккили, интизомноки, машқулиятҳои саволу ҷавоб, ҳиссиёти ёрирасонӣ тарбия карда шавад.

4. Пайвасти омӯзонидани назария бо амалия дар таълим. Дар дидактика гузаронидани таълим пайвасти бо зиндаги ва амалиёти истехсолот, қоидаи аз ҳама асоси ва бонуфуз аст. Донишҳои илми аз талаби эҳтиёҷи истехсолии одамон пайдо мешаванд. Азбаски донишҳои илми ба ҳамин фаолият хизмат мекунанд, ба ҳаёт вобастаанд, барои ба онҳо соҳиб шудан факат ба омӯхтани мазмун кифоят накарда, тадбиқи онҳоро дар зиндаги низ доништан вочиб аст.

Ин қоида ба қонуни илмияти таълим алокаи мустаҳкам дорад. Модоме ки, хонандагон ба илм мусаллах мешудаанд, илмро аз лихози назари меомухтаанд, пайдоиши илмро аз эҳтиёҷи амали, тарзи тараққи карда истодани қувваҳои истехсолот, илмро ҳамвора ривҷ бахшидани навигарихои соҳаи илму техника ва дар навбати худ ёрмандии илмро барои тақомулоти истехсолот ва бехтар намудани ҳаёт боянд бидонанд. Аз ин рӯ, мақсад ва вазифаҳои тарбияи инсон, ҳам мазмуни таълим, ҳам усулҳои таълим ва шаклҳои ташкилии он ба ягонагии назария ва амалия асос меёбад.

Дар низоми таълими мактаб қоидаи ягонагии назария ва амалия пеш аз ҳама дар ҳолати алокамандии мазмуни фан ва хусусиятҳои ба худ хоси он дар ҷараёни таълим ба амал оварда мешаванд.

Ин ягонагии дар ҳолати амалиёти руҳи, аз қабилӣ пухта аз худ намудани донишҳои илми ва амалӣ намудани онҳо, идроку фаҳми маводи хониш, ҳамчунин ҳифзи он дар хотир, ҷараёни ягонаи комилро ташкил менамояд.

Донишҳои назарие, ки талабагон аз фанҳои математика, физика, биология, кимиё, астрономия ва ғайра аз худ менамоянд, маҳорат ва малакаи онон дар хонаҳо ва лабораторияҳои санҷиши, воситаҳои техникаи замонави, дар заминаҳои таҷрибавӣ ва ҷараёни истехсоли истифода хоҳанд шуд. Чунин машқулотҳои онҳоро барои тадбиқ карда тавонистани илмҳои мураккаби назари дар амал, бо таҷрибаҳои зарури ноғузир мусаллах менамоянд.

Тайёр намудани хонандагон ба фаъолияти амали дар ҷараёни касби донишҳои назарӣ шуруъ мешавад. Дартар, он дар машқулотҳои лабораторӣ ва амали идома меёбад. Дар ин машқулиятҳои хонандагон таҳти роҳбарии муаллим, дар шароити таҷрибаи дуруст ва донишҳои гирифтаҳои месанҷанд, мустаҳкам ва амик менамоянд, барои тадбиқ кардани донишхояшон дар амалия малака пайдо мекунанд.

Таълими истехсолот дар бобати фаъолияти амалии хонандагон марҳилаи муҳим ба шумор меравад. Онҳо дар асоси донишҳои назарии омӯхта доир ба касбҳои, ки интиҳоб кардаанд, маҳорати меҳнат ҳосил менамоянд. Дар айни ҳол ба донишҳои назарии худ равшани ворид месозанд.

Машқулиятҳои амалие, ки хонандагон дар корхона–истехсолот меғузаронанд, дар соҳаи пайваста бо ҳам амали намудани таълим ва меҳнат марҳилаи ҷамъагии ҳисоб меёбад. Дар машқулиятҳои амали ба туфайли иҷрои тамоми корҳо дар хонандагон шавқмандии барои омӯхтани асосҳои фан, қўшиш дар бобати меҳнат беш аз пеш меафзояд, муҳаббат оид ба меҳнат, хурмату эҳтиром ба аҳли меҳнат камол меёбад.

5. Ҷоидаи шуурноки, фаъолнокӣ ва мустақилӣ дар таълим. Ин қоида тарзи ташкил намудани таълимро дар назар дорад, ки дар он хонандагон донишҳои илмиро дар амал бошуурона ва фаъол меомӯзанд. Дар онҳо ташаббускорӣ эҷоди ва дар фаъолияти хониш мустақилият, тафаккур, маданияти нутқ ва ҷаҳонбинии илми, эътиқод, ташкил меёбад.

Ҷоидаи шуурнокии таълим талаб менамояд, ки хонандагон хангоми идроки маводи нав фақат ба ифодаи таърифиҳо, теоремаҳо, шеърҳо ва амсоли инҳоро қонеъ нашуда, балки моҳияту мазмуни бо воқеаҳои ҳаёт ва ҷараёни

алокамандихоро низ фахманд. Дар акси хол сатхият дар хониш авч мегирад, маводи хушк ва сатхи ёдаки мешавад. Хонандагон онро гашта такроран гуфта тавонанд ҳам, моҳияташро намефахманд ва дар фаъолияти амалии худ истифода намебаранд. Аз ин рӯ, танҳо муносибати фаъолонаи хонанда барои афзоиши саъю ҳаракати у дар омӯхтани илмҳо ёрманди хоҳад намуд.

Јоидаи шуурноки ва фаъолнокӣ дар ҷараёни таълим ривочи тафаккур ва нутқро дар хонандагон мадди назар дорад. Тафаккури мустақил ба воситаи усулҳои гуногун ба амал оварда мешавад. Яке аз усулҳое, ки боиси ташаккули тафаккур хоҳад шуд, гузориши халли мустақилона ва вазифаҳои муаммос.

Фаъолиҳои хонандагон дар ҷараёни таълим, қабл аз ҳама, фаъолияти ақли — фаъолияти фикр қардани онҳост. Аз ин ҷост, ки қоидаи бошуурона аз бар намудани таълим, аз як тараф, мустақил, фаъол фикр қардани хонандагонро аз ҷониби дигар, айнан дар давоми ҳамин ҷараён ба воситаи тарбия, мунтазам тақмил додани мустақилии ва фаъолиҳои хонандагон, инчунин фаъолияти мантиқан фикр қардани онҳоро дар назар дорад.

Тавсияҳои ҳуҷҷатҳои доир ба мактаб, истифодаи шаклҳои фаъоли ташкили дарс, яққоя гузаронидани машқулиятҳои лексия ва семинар дар синфҳои боло, экскурсия дар ҷойи истиқомат, дар давоми меҳнати босамар, иҷро намудани супоришҳои мувофиқи ба ҳосияти таълим ва дигарҳо, айнан ба ҳамин мақсад хизмат менамоянд. Ба тӯфайли ривоч додани фаъолнокии хонандагон ва тақмил додани фаъолияти таҳсили онҳо дар таълим ба самаранокии баланд метавон ноил шуд, яъне ҷараёни таълим суръат хоҳад гирифт.

6. Јоидаи аёнӣ дар таълим. Јоидаи аёнӣ таълим яке аз қоидаҳои дидактики буда, сифати ҷараёни таълимро боло мебардорад, донишандузии хонандагонро осон мекунад. Аёнӣ таълим собит менамояд, ки дар ашё ва ҳодисаҳои мавриди омӯзиш таҷрибаи хиссия амалии вобаста ба идоракунии бевосита мавҷуд бошад, онҳо донишро бошуурона меомӯзанд. Ин қоидаи узвҳои хиссиро, дар ҷараёни таълим дар хусуси объекти омӯзиш сафарбар намудани аз қабилҳои узвҳои бинӣ, сома (шунавои), буиш, ҷашидан, ломиса (ба воситаи пушт хис қардан), мушак-ҳаракат талаб менамояд.

Јоидаи аёнӣ барои амали гардидани қоидаю қонун ва талабҳои асосии таълим ба сифати восита хизмат хоҳад қард. Ҷунончи:

1. Дуруст ва самарбахш истифода намудани маводе, ки ба мавзӯи мавриди омӯзиш мувофиқ бошад, завқи хонандагонро барои азхуд қардани он таъмин менамояд.

2. Асбобҳои аёнӣ истифодашаванда равшан, аниқ ва образнок идрок намудани хонандагонро таъмин намоянд ва узвҳои хисси ба объекти мушоҳида ҳар қадар бештар сафарбар шаванд, маводи таҳсил ҳамон андоза зуд, бисёр мувофиқ ва осон омӯхта мешавад, дер муддат дар хотир нақш мебандад. Дар натиҷа пухта омӯхта шудани маводи таълим муяссар хоҳад шуд.

3. Ба воситаи маводи аёнӣ, хонандагон бо ҷизҳо ва воқеаҳои ҳаёти, воқеи, хусусият ва аломатҳои онҳо шинос мешаванд. Дар натиҷаи дарк намудани

образҳои равшани ходисаҳои мавхум, кобилияти ба тарзи мантики фикр кардани онҳо ривоч мегирад. Кор бо нақша, чадвал, диаграмма ва мукоисаву таҳлил, чамъбасту хулосаи хусусиятҳои мавод аҳамияти калон дорад.

4. Аёни сурат гирифтани маводи хониш хонандагонро бо махорат ва малакаҳои мусаллаҳ месозад, ки донишҳои илмии омукташонро дар таҷриба ва истехсолот татбиқ карда метавонанд.

Барои натиҷаи хуб додани аёният дар таълим, чунин ҷиҳатҳои дигари онро ҳам бояд ба ҳисоб гирифт:

Аввал, асбобҳои аёние, ки истифода мешаванд, бояд синну соли хонандагони ҳар синф, ба савияи ба худ хос ва дараҷаи таърии умумии онҳо созгор ва мувофиқ бошанд. Дуюм, асбоби аёни бо мавзӯи дарс ва хизмати ин асбоб барои кушода додани моҳияти дарс мувофиқат кунад. Сеюм, барои он ки асбобҳои аёнии мавриди истифода дар ҷараёни дарс натиҷаҳои дилхоҳ ва самарабахш диҳанд, усулҳои муносиби таълим бояд дуруст интихоб гарданд.

Маводҳоеро, ки дар мактабҳо истифода мешаванд, ба тарзи зер метавон гурӯҳбанди кард.

1. Маводҳои, ки зарф ва ҷизҳоро ба сурати асли, табиӣ нишон медиҳанд: намоиши растаниҳо ва таркиби онҳо, хайвонот, маъданҳо, мачмуи гиёҳҳои хушк, коллексияҳо, ашё, асбобҳо ва модели мошинҳо, ҳамчунин реаксияҳои кимиёвӣ, ҳосил кардани разрядҳои барқи ва монанди инҳо дар шароити синф;

2. Асбобҳои чадвали - графикаи: лоихаҳо, диаграммаҳо, нақшаҳо ва воситаҳои дигари ба инҳо монанд;

3. Асбобҳои тасвири: нақшҳои расмҳо, фотосуратҳо, диафильмҳо, диапозитивҳо ва филмҳои беовоз;

4) Асбобҳои шунавоӣ: грампластинкаҳо, хонишҳои бадеӣ дар лентаҳои магнети сабтёфта, маводҳои марбут ба талаффузи дурусти лугатҳои забонҳои хориҷӣ ва нозири онҳо.

Аёнияти таълим аз масъалаҳои хеле муҳимми мактабҳои замони ҳозира буд ва алҳол низ дар бобати самарабахш истифода бурдан аз он корҳои намоёне анҷом мегиранд.

7. *Ҷоидаи созгории таълим ба хонандагон.* Зери мафҳуми ҷоидаи созгории таълим мувофиқ омадани мазмуну ҳаҷму хусусияти маводи таълим ва ривочи ҷисмонии хонандагони ину он синф ва таърии умумии онҳо, яъне лоик будани он ба савия ва имкониятҳои талабагони ҳар синф фаҳмида мешавад.

Ҷоидаи созгори ду тарафи таълимро ба эътибор мегирад;

1. Мувофиқ омадани хусусият, мазмун ва ҳаҷми маводи таълими ягон синф ба савияи хонандагони он.

2. Ҳаҷми донише, ки барои ҳар синф муқаррар шудааст, бояд ба савияи хонандагон он лоик ва созгор бошад.

Намояндагони пешқадами педагогикаи классики доир ба созгор овардани таълим ба фаҳми хонандагон як қатор ҷоидаҳо пешкаш кардаанд. Яке аз онҳо “ аз осон ба душвор рафтани” аст.

Јоидаи дуоми созгори “аз маълум ба номаълум рафтан” мебошад. Дар бобати амали намудани ин қоида дар зимни дониши илми ва таҷрибаи қаблан мавҷуди хонандагон бо маълумоти нави то ҳол номаълум мусаллаҳ кардани онҳо фаҳмида мешавад.

Јоидаи сеюми созгори “аз содда ба мураккаб рафтан” ба шумор меравад. Ҷама он чизҳое, ки мо фаҳмидем, азбар намудаем, аксаран содда, аммо чизҳои нафаҳмидамон аз бар накардамон чизҳои мураккаб менамояд.

Јоидаи созгори боз ба чандин талабҳо амал намуданро тақозо мекунад. Махсусан барои ташкили имконият донишҳои илмии дарсро нағз омӯхтани хонандагон ба нақшаи пухта ва мустаҳкам амал намудан, аз маводи баёншаванда хулосаҳои равшану мухтасар баровардан; барои баровардани мавод мисолу далелҳо овардан, аз асбобҳои аёни ғоида бурдан, маводи баёншавандаро алокамандона бо зиндаги, таҷрибаҳои шахсии хонандагон таълим додан талаб карда мешавад. ҳамчунин лозим аст, ки усулҳои таълим мувофиқи хусусияти маводи омӯзиш дуруст интихоб шуда бошанд.

8. Јоидаи пухта азхуд намудани дониш, маҳорат ва ихтисос дар таълим. Јоидаи пухта аз худ намудани таълим мусаллаҳ карданро бо талаб ва қоидаҳои муҳими дидактики, яъне аз ҷониби хонандагон муназзам ва бошуурона азхуд кардани дониш, мустаҳкам намудан, дар хотир нигоҳ доштан ва малакаи донишҳои илмии омӯхтаро дар ғаъолияти илмии худ истифода бурда тавонистани онро дар назар дорад.

Пас, аломати хосаи омӯзиши пухта ин аст, ки таълим дар хотир мустаҳкам бимонад. Бо иборати дигар, ин қоида ба ғаъолияти хотираи хонандагон, яъне ба маводи хонишно дар хотир нигоҳ доштан, дар ёд маҳфуз доштан ва дигарбора ба хотир овардан барин ҷараёнҳои хотира вобаста аст. Маводи хонишно дар хотир мустаҳкам нигоҳ доштан ба он вобаста аст, ки маводи таълими дар дарс баёншаванда муназзам ва бошуурона омӯзонда шавад. Дониш, маҳорат ва малакаҳое, ки дар машқулиятҳои аввала ҳосил шудааст, дар бобати аз худ намудани маводи мураккабтар чун зина, замина хизмат хоҳад кард.

Ба ҳамин тарик, ба мустаҳкам ёд гирифтани дониш, маҳорат ва малака вақте ноил шудан мумкин аст, ки аввалан, тамоми қоидаҳои таълим: фаҳмои, муназзामी, пайдарҳами, алокамандии назария бо амалия, аёнӣ, қоидаҳои шуурноки ва ғаъолиҳои хонандагон дар амал иҷро шаванд. Муваффақияти омӯзиши пухта аз бисёр ҷиҳат ба тақрору машқ кардан низ вобаста аст.

Аҳамияти тақрор иборат аз он аст, ки дар ҷараёни он фақат маводи ҳеш омӯхта ёдовар нашуда, балки маълумотҳои нав ба наве, ки ба ин мавод алокаманданд, дода мешаванд, ҷойҳои норавшан ва торики донишҳои азхудшуда равшан ва пурра карда мешаванд.

Тақроре, ки харрӯза гузаронида мешавад, ки бо мақсади алокаманд кардани байни маводи дарси нав бо маводи дарси пешина сурат хоҳад гирифт. Барои муназзामी ва мустаҳкамсози дар охири сол доир ба масъалаҳои асоси тақрори умуми ташкил меёбад.

Хели дигари такрор бозгашти махсус аст. чунин такрор баъди таълими мавзуи калоне ё аз руи маводе, ки дар доираи ягон чоряк омукта шудааст, гузаронида мешавад.

Навъи хеле пахншудаи такрори махсус дар охири сол аз руи соатхое, ки алохида чудо карда шудаанд, сурат мегирад.

9. Јоидаи риояи хусусиятҳои хоси хонандагон дар таълим. Ҷама чихатҳои таълиму тарбия дар ҳолати риояи хусусиятҳои махсуси ҷамоаи умумии хонандагони синф ба роҳ монда мешавад. Аммо ҳар як хонанда ба хусусиятҳои хоси ҷисмони, ахлоқи, руҳи ва ғайра соҳиб аст, ки ин ҳама ба ҷаъолияти таҳсилии он таъсири калон мерасонад.

Аз ин рӯ, дар ҷараёни таълим ба ҳисоб гирифтани хусусияти хонандагони тамоми синф ва инчунин хусусияти хоси ҳар як хонанда аҳамияти муҳими дидактикӣ дорад.

Омухтани имконияти воқеии хонандагон, чихатҳои ривочи онҳо дар шароити имрӯза ҳамин тавр на танҳо хоҳиш, балки талаби маҷбури ба шумор меравад.

Хусусиятҳои барои ҳамаи ҷамоаи хонандагони синф хос, пеш аз ҳама, дар ривочи ҷисмони, ақли ва руҳии хонандагони синфи муайян падида намеояд. Дар бобати бомуваффақият сурат бастанӣ таълим мушоҳида ва омухтани хусусиятҳои ба худ хоси хонандагон ва мувофиқи он хусусият муомила намудан мақоми халқунанда дорад.

Дар дарс пурра ба ҳисоб гирифтани хусусияти махсуси ҳар як хонанда бисёр душвор буда, илочи он на ҳамеша мумкин аст. Педагог қори дар ҷараёни дарс, машқулотҳои амали ва иҷрои вазифаҳои хонаги қардаи хонандагонро мушоҳида менамояд, дониш, қорҳои хатти, материалҳои аёнии сохтаи онҳоро тафтиш менамояд. Дар вақтҳои берун аз дарс муносибати онҳоро бо рафикашон ва дигарон, ҳулку атвор, сифатҳои иродавишонро меомузад, бо онҳо сӯхбат меорад. Дар ҷараёни мушоҳида вай чихатҳои пурқувват ва сусти хонанда, хусусиятҳои махсуси шавқу хавас, тафакқур, нутқ, хотира, диққати вайро мефаҳмад, қобилиятҳои ҳаёти ва меҳнатии хонандагонро меомузад. Сабабҳои қисме аз маводи барномаро сусти аз худ қардани хонандагон ё аз фан ақиб мондани онҳоро муайян менамояд. Муаллим баъд аз омухтани инҳо барои аз таъсири ҳолатҳои ногувор ҳалос қардани онҳо қораҳо меандешад.

Масалан, қобилияти бинӣ ё шунавонии хонанда нағз набошад, уро дар қатори яқум мешинонад. Ин нуқта ба хонандагоне, ки диққаташ қарешон аст, низ даҳл дорад. Гузашта аз ин, онҳоро тез-тез меқурсад, барои такрор намудан ё пурра қардани қавоби рафикашон ва ё баён намудани фикраш дар ин қора водор менамояд.

Дар дарс ва супоридани вазифаҳои хонаги истифода намудани унсурҳои тақсифёфтаи таълим воситаи муҳиммест, дар бобати риояи хусусиятҳои махсуси хонандагон.

Савол ва супоришҳо:

1. Жоидаҳои таълим аз чанд намуд иборатанд?
2. Жоидаи илмияти таълим ба чи асос ёфтааст?
3. Жоидаи ягонаии таълим ва тарбия чи аҳамият дорад?
4. Шуурноки ва мустақилият ба чи лозим аст?
5. Компютерҳо ба қоидаи аиният оё дохил мешаванд?
6. Созгории таълим ба хонандагон лозим ё не?
7. Хусусиятҳои хоси хонандагон дар таълим чи аҳамият дорад?
8. Малака ва маҳорат бо азхудкуни чи вобастаги дорад?

БОБИ VIII

УСУЛҶОИ ТАЪЛИМ

Холо дар низоми таълими мактаб дар бобати усули таълим ҳазинаи пурсарват чамъ омадааст. Агар мо дар таълим усули дуруст интиҳоб намоем дар муддати кӯтоҳ метавонем ба натиҷаи матлуб бирасем. Мафҳуми “усул” дорои маънои васеъ буда, фаъолияти назари ва амалиеро мефаҳмонад, ки ба ноил гаштан ба мақсадҳои таълим, омӯхтани объекти муайян дахл доранд.

Вакте ки усули таълим мегуем, фаъолияти муштараки муаллим ва хонандагон дар ҷараёни таълим фаҳмида мешавад, ки барои ба даст овардани мақсади муайян нигаронида хоҳад шуд. Ба ибораи дигар усулҳои таълим ҳар ду фаъолиятро, яъне роҳҳои хонандагонро бо дониш, маҳорат ва малакаҳо мусаллаҳ намудани муаллим ва тарзҳои дар фаъолияти хонандагон барои омӯхтани ин дониш, маҳорат ва малакаҳои истифодашавандаро фаро мегиранд. Аз ин ҷо, усули таълим барои таъмини фаъолиятмандии ягонаи ҳар ду тараф нигаронида шудааст. Аммо ин ду фаъолият ҳамеша як хел ва дар як равиш шуда наметавонад. Мувофиқи хусусияти маводи омӯзиш дар ҷараёни дарс фаъолияти муаллим ва хонанда метавонад дар равиши гуногун ба амал ояд. Гуногунии фаъолият, ки дар ҷараёни таълим барои иҷрои мақсади муайян нигаронида мешавад, усулҳои нав ба навро ба миён меорад.

Дар низоми таълими мактаб дар катори таълим истилоҳҳои “услуб” ва “восита” низ истифода мешаванд.

Услуб дар таълими мавод дар катори усули асоси, қор фармудани унсурҳои ҷудогона услуби дуҷумро мефаҳмонад. Ҷунончи, дар давоми ифодаи мавзӯи муайян бо усули маърузаи мактаби, саволу ҷавоб ба қор бурда шавад ё ки материалҳои аёни истифода ва шарҳ дода шаванд, равиши усули асоси тағйир меёбад ва нисбат ба ҳамин усул услуб шуда мемонад. ҷунки услубиёти хусуси, усул ва услубҳои хоси ҳудро дорад.

Лекин услубҳои хусусие, ки дар таълими фанҳои алоҳида истифода мешаванд, бо усули умумии таълим алоқаи мустаҳкам доранд.

Усулҳои таълим роҳхоеанд, ки дар ҷараёни таълим мувофиқи хусусияти маводи таълим интиҳоб мешаванд ё ки мумкин аст, ки ин услуб ва воситаҳо дар ҳуд фаро гирифта бошанд. Аммо зарурати истифода бурдан аз ягон усули таълим, услуб ва воситаҳо, пеш аз ҳама, ба хусусияти хоси ину он фан вобаста аст. Масалан монанди он ки фанҳои физика, кимиё, биологияро бидуни машқулиятҳои лаборатории таълим додан ва азхуд қунонидан мумкин нест, ҳамҷунин бе истифодаи машқ, мисол ва масъалаҳо

дар дарсҳои математика, грамматикаи забони модари ноил шудан ба мақсад имкон надорад.

Микёси донишҳои илмие, ки ба хонандагон дода мешавад зарурати васеъ намудани доираи усул ва шаклҳои таълимро тақозо дорад.

Хелҳои хикоя, сӯҳбат, маърӯза, зикри мисолу далелҳо, нишон додани асбобу ускунаву афзор, иҷрои машқҳо, супоришҳои меҳнати, ҳалли таҷрибаҳои лаборатори, ғоида бурдан аз бозихо, усулҳои услуби маводҳои педагогикаи халқӣ, ки ба доништан кӯмак мерасонанд, мунозираҳои таълими, рағбатманд намудан ва танбех дар фаъолияти таълим, ба тарзи муаммо баён кардани маводҳои таълим, сӯҳбатҳои муаммоноқ, истифодаи таҷрибаи таҷкиқот, ғоида бурдан аз малоҳизаҳои киёси, индуктиви ва дедуктиви, кор кардан дар болои китоб, ба кор бурдани усулҳое ба монанди мустақилона истифода намудан аз мошинҳои омузанда, пурсиши даҳони, корҳои ҳатти, корҳои назоратии лаборатори, бо ёрии насбҳои автоматики ғоида бурдан аз усулҳои назоратии барномави ва мисли инҳо барои хонандагон басо фаҳмо ва дастрасанд.

Бо назардошти имкониятҳои мусоиди донишомӯзи ба хонандагон дар низоми таълим усулҳои таълимро ба тарзи зер гурӯҳбанди ва тавсиф намудан мумкин аст:

Усули таълими шифоҳи-даҳони. *Усули таълими шифоҳи ҳамеша фаровон истифода шудааст. Дар илми дидактика ба усули шифоҳи-даҳони хикоя, сӯҳбат ва маърӯзаи мактабии муаллим дохил мешаванд.*

Аз усулҳое, ки бо нутқи муаллим алоқаманд мебошанд, дар синфҳои ибтидоӣ ва болоӣ ба тарзи гуногун истифода бурда мешавад. Дар синфҳои ибтидоӣ хикояи равшан ва таъсирбахши муаллим бартари дошта, сонитар он бо усули сӯҳбат васеътар тақмил дода мешавад. Дар синфҳои боло, хусусан, дар вақти таълими фанҳои таърих, ҷамъиятшиносии, адабиёт, ҷуғрофия мувофиқи имкониятҳои ҳониши талабагонӣ ин синфҳо аз маърӯзаҳои мактаби истифода хоҳад шуд.

Усули баёни шифоҳи ягонагии ҳар ду фаъолият, яъне аз як тараф, маводи таълимро бо маҳорат даҳони ғоида намудани муаллим ва аз ҷониби дигар, ба маводи баёншударо бо диққат гуш карда, шуурона ва мустаҳкам ёд гирифтани талабагон амал менамояд.

Пас, усули ғоидаи шифоҳии мавод дар низоми таълими мактаб усули аз ҳама серистеъмол аст ва дар тамоми синфҳо мувофиқи фанҳои омӯзиш кор фармуда мешавад.

Хикоя. Ин усул дар ҳама марҳилаҳои таълими мактаб истифода хоҳад шуд. Дар синфҳои ибтидоӣ он хеле муҳтасар ва аниқ мегузарад. Дар байни синфҳои боло барои муваффақ гардидан ба баёни маводи ҳаҷман калонтар дар давоми вақте ки таъин шудааст, бештар аз усули хикоя истифода бурда мешавад. Лекин дар ин маврид хикоя монанди маърӯза тамоми дарсро фаро намегирад. Баъди анҷом хикоя бо сӯҳбат ва фаҳмонидан пурра карда хоҳад шуд.

Дар бобати боло бардоштани маданияти нутқ имконияти усули хонандан ва баёни шифоҳии фикр назар ба усулҳои шифоҳии дигар ба маротиб зиёд

аст. Ба ибораи дигар, хикояи муаллим яклухт ё ки ба қисмҳо тақсим шуда, бо роҳи тасвири образнок мухтасар ва пай дар пай баён намудани омил, хотима ва воқеаҳои мавзӯи дарс аст. Ин усул дар синфҳои болои хангоми таълими фанҳои гуманитарӣ, инчунин дар вақти гузаштани маводҳои монанд ба тарҷимаи ҳол, таърифи образҳо, тасвири ҳодисаҳои табиат ва воқеаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба қор бурда мешавад. Усули мазкур бештар дар таълими фанҳои физика, кимиё, забони модарӣ, забони русӣ ва монанди инҳо мувофиқ меояд.

Маърузаи мактабӣ. Яке аз усулҳои таълими шифоҳӣ маърузаи таълим буда, барои ифодаи шифоҳӣ-дахонии маводи таълим истифода мешавад. Маводи ин навъи таълим аз маводи хикоя аз ҷиҳати вусъати ҳаҷм, соҳти мантиқӣ, образҳо, мураккабии исботу ҷамъбастиҳои худ фарқ мекунад. Агар хикоя як қисми дарс ё машқулотро дарбар гирад, маъруза тамоми онро фаро мегирад.

Маъруза асосан дар синфҳои болои мактабҳои таълими миёнаи умумӣ, омӯзишгоҳҳои ҳунару техника, коллеҷ ва донишқадаҳои оли қор бурда мешавад.

Маърузаи мактабӣ дар давоми машқулияти яқсоата бо роҳи ошқор соҳтани моҳияти ҳақиқӣ илмӣ мавзӯҳои омӯзиш, ҷамъбасту ҳулоса қардани онҳо мунтазам баён қардани донишҳои илмист.

Барои дар синф ба вучуд овардани вазъияти муаммовӣ аз усулҳои додани саволҳои, ки фаъолнокии қори фикркунии хонандагонро зиёд мекунад, намоиш додани маводи аёнӣ оид ба мавзӯ, баровардани ҳулосаи умумӣ доир ба мавзӯи гузашта ва ғайра қоида мебаранд. Инҳо ҷиҳатҳои мебошанд, ки маърузаи мактабиро аз маърузаи мактабӣ оли фарқ мекунонд. Маърузаи мактабӣ дар бобати ҳосил намудани маҳорати хонандагони синфҳои X-XI барои фаҳмидани маърузаи донишқадаҳои оли ва мустақилона навишта гирифтани он замина мегузорад.

Хелҳои баёни дахонӣ усули маводи хониш хикоя ва маърузаи мактабӣ дар асоси як қатор қоидаҳои дидактикӣ ва талабҳои зерин ба қор бурда мешаванд.

1. Маводи мавриди баён бояд аз бобати Қоя мазмуннок, илмӣ ва барои алоқаманд қардани назария бо амалия нигаронида шуда бошанд;

2. Тавассути таъини дурусти аҳамияти тарбиявӣ маводи мавриди баён воқитаҳои таъсиррасониро ба хонандагон муайян ва ба амал қори қардан лозим аст;

3. Нутқи муаллим хангоми баён манбаи ягона ба шумор меравад, равони ва фаҳмоии он омил асосист. Бинобар ин ифодаи ин маводи таълим бо ҳиссу эҳтирос дорои аҳамияти қалон аст;

4. Қоида, таъриф ва қонунҳои, ки муаллим дар қараёни баён истифода мебарад, бо тафовути муайяне аз матн қитоб бояд аз қониби хонандагон навишта гирифта шаванд. Инро низ бояд таъқид намуд, ки агар хонандагони синфҳои V-IX барои навиштани баъзе маълумотҳо қалб қарда шаванд, пас, хонандагони синфҳои X-XI барои мустақилона навишта гирифтани матнҳои васеъ одат қунонида мешаванд.

Усули сӯхбат яке аз усулҳои таълими шифохи буда, дар таҷрибаи мактабҳо бештар аз ҳама истифода мегардад ва усули самарбахш махсуб мешавад. Ин усул аксаран усули саволу ҷавоб низ номида мешавад, чунки хангоми истифодаи он дарс асосан ба тариқи саволу ҷавоб сурат мегирад.

Чунин сӯхбатҳое низ вучуд доранд, ки дар ҷараёни онҳо хонандагон донишҳои пештар гирифтаи худро ба хотир меоранд, ба тартиб медароранд, чамъбаст карда хулосаҳо мебароранд, барои татбиқи онҳо ба ҳаёт мисолҳои нав ҷустуҷу мекунанд.

Дар ҷараёни таълим хангоми омӯзиши мавзӯи сӯхбатҳои мукаддимаи, асоси ва чамъбасти низ гузаронида мешаванд.

Бо мақсади боло бардоштани хусусияти тарбиявии таълим сӯхбатҳое ҳам ташкил меёбанд, ки барои шакл гирифтани ҷаҳонбинӣ ва эътиқод хизмат хоҳанд кард. Ба муносибати ҷори гардидани дарси “Одобнома” имконияти истифода аз сӯхбатҳои ахлоқию этики хеле вусъат гирифт.

Дар давоми гузаронидани корҳои лабораторӣ ва амали сӯхбатҳои намоиши-усулие истифода мешаванд, ки барои муайян намудани фикри хонандагон дар хусуси усули ҳалли таҷриба-амали гузаронидашуда, таъин кардани дараҷаи душвории мавҷударо фаҳмиши онҳо, хусусияти ҳаракат ва амалхоеро, ки ба воситаи асбоб, объектҳои меҳнати самарабахш сурат мегиранд, нигаронида мешаванд.

Дар вақти ташкил ва гузаронидани машқулот ба усули сӯхбат муаллим бояд ба нуқтаҳои зерин эътибор бидиҳад:

1. Саволҳои тайёр карда омадаи у бояд ба ҳамаи хонандагон тааллуқ дошта бошанд ва лозим аст, ки онҳо ба миён гузошта шаванд;

2. Яке аз хонандагон барои ҷавоб даъват мешавад;

3. Тамоми хонандагон ҷавоби уро бо диққат гуш мекунанд, онро пурра менамоянд, ислоҳ мекунанд ва барои равшантар гардидани он ёри мерасонанд.

4. Сарфи назар аз он, ки ҷавоби хонанда чи андоза дуруст аст, муаллим бояд онро эзоҳ диҳад, чамъбаст ва арзёби намояд.

Мо аз усулҳои таълим хелҳои усули шифохиро, ки дар мактабҳои таълими умумӣ истифода мешаванд, шарҳ додем. Вазифаи муаллим фақат аз ин иборат нест, ки усулҳои чамъшударо омузад, балки аз он низ иборат аст, ки дар вазъияти муайян аз онҳо оқилона истифода намояд, ҷиҳатҳои барои ин вазъият мувофиқи онро фикр карда ёбад, онро бо усулҳои дигар моҳирона омезиш дода тавонад.

Усули аёнии таълим. Аҳамияти истифода аз усули аёни дар ҷараёни таълим дар он ифода меёбад, ки вай хонандагонро барои ҷиз ва ҳодисаҳои омӯзишро хиссан идрок намудан, барои муояна ва мушоҳида кардан, бовар кардан ба ягонагии унсурҳои мантиқӣ ва назари, ниҳоят, барои донишҳои назариро ба амалия тадбиқ карда тавоништан даъват ва сафарбар менамояд.

Хонандагон ҷизхоеро, ки хиссан идрок кардан мумкин аст, бо ёрии узвҳои хис, яъне он ҳамаи ҷизхоеро, ки дидан мумкин, ба воситаи ҷашм, шунидан

мумкин, тавассути гуш, буидан мумкин бо ёрии бини ва ниҳоят чизхоеро, ки таъм доранд, бо мадади чашидан мефаҳманд, эҳсос менамоянд.

Усули аёни дар таълим ба тарики намоиш-мусаввар ва экскурсия сурат мегирад. Фоида бурдан аз ин усул ба хусусияти маводи асосӣ, мазмун, шакл ва ҳаҷми он вобаста аст. Маводҳое, ки дар мактабҳо намоиш дода мешаванд, аз бобати ҳосият ба ду гурӯҳ чудо хоханд шуд.

1. Ашё ва асбобҳое, ки ба сурати асли нишон дода мешаванд: растаниҳо ва таркиби онҳо, ҳайвонот, маъданҳо, коллексияҳо, асбобу мошинҳо, моделҳо ва ғайра.

2. Маводҳои аёнии тасвири, ки аз бобати мазмун ва соҳти шакл низ ду навъ мешаванд.

а) маводҳое, ки сурати чиз, асбоб, ҳодиса ва воқеаҳо ба тарзи тасвири нишон медиҳанд: расм, сурати фото, диафилм, кинофилм ва мисли инҳо;

б) маводҳои рамзи ва схематики, ки чиз, асбоб, ҳодиса ва воқеаҳо тавассути ягон аломати шартӣ ифода менамоянд: харитаҳои таърихи ва ҷуғрофи, нақшаҳо, чадвалҳо, диаграммаҳо ва назири онҳо.

Ҷар ду навъи маводи тасвири-намоиши маводҳои мусаввар номида мешаванд.

Гуногунии маводи аёни ба ҳар тарз истифода шудани онҳоро талаб менамояд. Масалан:

1. Намоиши ашё ва асбобҳо дар шакли табиӣ метавон дар ду шакл иҷро кард: а) маводи бадеии оид ба мавзӯи омӯзиш дар як вақт бо маводи таълим, ки муаллим баён карда истодааст, нишон дода мешавад; б) шумораи маводи табиӣ намоиш басанда бошад, он ба ҳар талаба дода мешавад.

2. Ҷар як навъи маводҳои аёнии тасвириро ба ду тарз кор фармудан мумкин аст: а) маводи аёниро муаллим намоиш медиҳад; б) маводи аёни ба ҳонандагон паҳн карда мешавад.

Дар таълим маводҳои тасвири-мусавварро фаровон ба кор мебаранд. Барои истифодаи самараноки он риояи қоидаҳои зерин зарур аст: пеш аз машқулот мақсади намоиш муҳтасар шарҳ дода мешаванд; маводҳои намоиши дар вақти муайяни баёни муаллим нишон дода мешаванд ва ё паҳн карда мешаванд, рафти намоишро муаллим шарҳ медиҳад.

Усули экскурсия. Ашё, ҳодиса ва воқеаҳо, ки бо мазмуни дарс алоқаманд мебошанд, ҳамеша дар шароити синф намоиш додан мумкин нест. Аз ин ҷост, ки мувофиқи хусусияти мавзӯ аз усули экскурсия низ фоида мебаранд. Усули экскурсия аз усули таълим, ки дар синф ба амал меояд, тамоман фарқ дорад.

Экскурсия чунин усули таълим ва тарбия аст, ки омӯзиши ҳодиса ва чизҳо тавассути он дар шароити табиӣ (дар завод, фабрика, саҳро, мушоҳидаи табиат) ё дар муассисаҳои махсус (музей, намоишгоҳ ва хоказо) ба тарзи ташкили сурат мегирад.

Усули экскурсия ба воситаи шарҳу баёни муаллим ё ки шахси масъули экскурсия дар бораи объекти мушоҳида воқеъ мешавад. Ҳонандагон дар давоми экскурсия фақат бо муояна ва шунидан қонё нанамуда, балки

маводҳои заруриро ба дафтарҳои худ менависанд, расми онҳоро мекашанд, корҳои ҷену ҳисобро ба амал меоранд.

Хонандагон дар давоми экскурсия бояд саволҳои гуногун тартиб диҳанд, дар асоси он сӯҳбат ороянд, доир ба объект ҳулосаҳои зарур бароранд. Дар хотимаи дарс, хатман дарси ҷамъбасти гузаронида мешавад, ки он дар маводи аз ҷониби хонандагон тайёршуда истифода хоҳад шуд. Онҳо дар бораи таассуроти худ аз экскурсия сӯҳбат хоҳанд кард. Муаллим фикру мулоҳизаҳои умумӣ медиҳад, ҳулоса мебарорад ва машқулотро ҷамъбаст менамояд.

Усулҳои таълими амали. Доираи усули таълими амали хеле васеъ аст. Онҳо машқҳои хатти (халли масъалаҳо, тайёр намудани нақшаҳо); машқҳои таҷрибавии дорой ҳосияти лаборатори (таҷрибаҳои ҷабҳавӣ, корҳои лаборатори, амалиётҳо, воситаҳои техникаи таълим, мошинҳои таълими ва кор кардан ба монанди ин ҷизҳо); усулҳои иҷрои супоришҳои меҳнатиро дарбар мегиранд.

Ба ин усулҳо корҳои хатти дохил мешаванд. Ба воситаи он татбиқи донишҳои назари ба амалия омузонида мешавад.

Кори хатти, эҷодии хонандагон мавқеи алоҳидаро ишғол менамояд. Машқҳои хатти, эҷодиро дар соҳаи ҷанҳои забону адабиёт, таърих, ҷуғрофия низ истифода кардан мумкин аст. Шакли ибтидоии кори хаттии хурд ва муъҷазӣ иншо аз синфҳои поёни шуруъ мешавад.

Яке аз дигар шакли корҳои хаттии эҷодии хонандагон навиштани маърузаҳо доир ба мавзӯҳои гуногун. Мавзуи маъруза ба халли мавзӯ ва муаммои муайяне нигаронида мешавад ва хонандагон дар он мувофиқи маводе, ки хонда омӯхтаанд, фикру ақидаи худро баён менамоянд ва ин фикру ақидашонро ба воситаи мисолу далелҳо ба исбот мерасонанд.

Дар давоми ин ҳама лозим аст, ки хатоҳои содиршудаи имлои арифметики ва графика, хусусан он хатоҳое, ки дар малака ва маҳорати хонандагон ҷо гирифтаниш мумкин аст, муайян ва барои зуд пешгири намудани онҳо ҷораҳо андешида шаванд. Бинобар ин, супоришҳои барои машқ додашударо диққаткорона тафтиш кардан, сабабҳои хатоҳои рӯйдодаро муайян намуда, кори дубораи талабагонро таъмин кардан лозим аст.

Усулҳои лаборатори. Машқҳои лаборатори ба тарзи таҷрибаҳо, корҳои лаборатори, амалияҳо, воситаҳои техникаи таълим ва дигар асбобу ускунаҳои хониши мактаби дар шакли машқулот гузаронида мешавад.

Усулҳои лаборатори дар ҷараёни таълим барои баёни маълумоти нав доир ба ҷизу ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ, ки моро ихота кардаанд, шаклу ҳаҷм, таркибу сохт ва қонуниятҳои тағйири ривҷи онҳо, таҳкими маводи илмӣ омӯхташуда, ҳамчунин мусаллаҳ намудани хонандагон бо маҳорат ва малакаи зарури дорой аҳамияти муҳиманд.

Машқулотҳои лаборатори дар ҳонаи маҳсус ҷиҳозонида шуда ва дар ҳонаҳое, ки аппарат, асбобу ускунаҳо: лупа, микроскоп, қолба, асбобҳои

ченак ва ҳоказо таъминанд, дар замини участкаи мактаб гузаронида мешаванд.

Дар сурати дуруст ташкил ёфтани машқулиятҳои лаборатори шавки мушоҳидаи мустақилонаи хонандагон доир ба чизу ходисаҳои ҳаёти воқеи меафзояд, мустақилият, фаъолиятманди ва ташаббускорию онон кувват мегирад. Дар онҳо таҷрибаҳои амали — маҳорат ва малака ҳосил мешавад, маданияти меҳнат ривоч меёбад.

Фарқи усули лаборатори аз усулҳои дигари таълим ин аст, ки дар вақти истифодаи он ҳар як хонанда чизеро мустақилона, шахсан таҷриба менамояд. Дарс пурра тахти роҳбарии муаллим сурат мегирад.

Усули лаборатори мувофиқи хосияти машқулияти лаборатори ба ҳар ранг ташкил меёбад:

1. Машқулиятҳое, ки бо ҳамаи хонандагон мегузарад.

2. Машқулиятҳои таҷрибие, ки бо ҳар кадоме аз хонандагон алоҳида-алоҳида сурат мегиранд.

Машқулиятҳои умуми дар соҳаи фанҳои физика, химия ва биология ба амал меоянд. Ин гуна таҷрибаҳо одати пеш аз мавзӯи нав сурат гирифта, дар бобати таълими он вазифаи мукаддимию адо мекунанд, барои минбаъд умумиятҳои назари, ҳулоса ва қоидаҳои нав баровардан, ҳукм кардан ва монанди инҳо ба сифати маълумотҳои таҷрибави хизмат хоҳанд кард. Азбаски чунин машқулиятҳо тахти роҳбарии муаллим бо ҳамаи хонандагон сурат мегиранд, машқулиятҳои умумӣ махсуб мешаванд.

Усулҳои тазаккур (репродуктив) ва муаммоиву тадқиқии таълим.
Усулҳои тазаккур ва муаммоиву тадқиқии таълим, пеш аз ҳама, аз руи арзёбии дараҷаи фаъолияти мусбати хонандагон дар бобати донишҷӯи мафҳумҳои ходиса ва қонуниятҳои нав ба гурӯҳҳо тақсим мешавад.

Усулҳои тазаккур-репродуктив дар навбати аввал барои таъмини мустаҳкамтар дар хотир нигоҳ доштани дониш, раҳнамои бо фаъолияти оид ба дониш ҳосил кардани маҳорат ва малакаҳо барои ба зудӣ муайян намудани камбудӣҳо ба кор бурда мешаванд.

Усулҳои тазаккур-репродуктив хусусан хангоми хусусияти ҳосаи ахбори доштани мазмуни маводи таълим, таърифи усулҳои ҳаракати амали, ниҳоят нав будани донишҳое, ки мустақилона кофта ёфтани ва азбар намудани хонандагон лозим аст, номавҷудии дониши тайёр барои ҳалли вазифаи самарабахш истифода мегардад.

Хусусияти тазаккурии тафаккур фаъолона идрок намудани ва дар хотир нигоҳ доштани ахбороти донишҷӯро, ки аз ҷониби муаллим ё ягон манбаи дигар содир мегардад, дар назар дорад. Ба кор бурдани ин усулҳо бидуни ғоида бурдан аз махсусиятҳои маддӣ таълими шифоҳӣ, усулҳои аёнӣ ва амали номукин аст.

Хангоми тартиб додани усули ҳикоя ба тарзи репродуктивӣ муаллим таънифи омилҳо, далелҳо ва мафҳумҳоро дар ҳолати тайёр пешниҳод мекунад, эътибори хонандагонро асосан ба масъалаҳои ҷалб менамояд, ки мустаҳкам азбар карданишон зарур аст.

Маъруза низ айнан ба ҳамин тарз тартиб дода мешавад: муаллим маълумоти муайяни илмиро баён мекунад, чизҳои даркориро дар тахтаи синф навишта ба охир мерасонад, шунавандагон бошанд онҳоро мухтасар навишта мегиранд.

Корҳои амалии дорой хусусияти репродуктиви бо ҳамин фарк мекунад, ки дар давоми ин корҳо хонандагон аз руи намуна донишхоеро, ки пеш ё ки ба наздики омехтаанд, ба кор мебаранд. Машқҳои тазаккур-репродуктив ба туфайли такрори чандкарата аз руи намуна барои мустаҳкам намудани маҳорат ва малақаҳои амали ба хусус таъсири пурсамар хоянд кард.

Дар ин ҷо ҳаминро алоҳида таъкид кардан лозим аст, ки дафъатан методҳои технологияҳои педагогӣ (дар фаҳмиши аввали он) барои фаро гирифтани дараҷаи репродуктиви таълим (аз худ намудани ҳаракат чун асоси намуна) кор карда шуда буд.

Таълими репродуктиви унсурӣ зарурӣ ҳама гуна таълим ба шумор меравад. Он дар доираи як предмети хониш бо назардошти азхудкунони таҷрибаи бани башар баъди дар талабагон “тахкурси”-и дониши муайян ва малақаро ташаккул додан ба методҳои таълими продуктиви (тахсилдор) ва эҷодию тадқиқоти гузашта метавонад.

Усулҳои таълиқи вазъияти муаммовӣ. Зери мафҳуми таълими муаммовӣ вазифаҳои ба тарзи монанд ба таҳқиқоти илми ва падидаҳои муаммохо омӯзонидани маводи таълим фаҳмида мешавад. Дар фаъолияти фикркунии хонандагон муаммохое ба вучуд меоянд, ки онҳоро барои ҳустуҷу ва азбар намудани ҳулосаҳои илми ва мантиқан дуруст шавкманд месозанд. Хонанда ҳаракат менамояд, ки барои ҳалли муаммои пайдошаванда қоидаҳои мавриди омӯзишро дуруст фаҳмад, ёд гирад.

Дар таълими ибтидоӣ вазъиятҳои муаммовӣ метавонанд ҳар хел шаванд. Муаллимони пешқадам хеле вақт боз дар синфҳои ибтидоӣ аз супоришҳо, масъалаҳо, шароити мувофиқи бачагон ва ҳавасманду шавкмандсозандаи онҳо барои донишҷӯи масъалаҳои гуногун, ки фаҳмиши хонандагонро ривҷ хоянд дод, истифода карда истодаанд. Дар ин маврид вазифаи муаммовӣ дар ёфтани ҷавоби ҳастон ё шартӣ масъала ифода меёбад. Чунин ҳастон ва шартҳои масъала ба тарзи дар шуури хонанда ба вучуд овардани саволе ва пайдо шудани ҳаваси ҷавоб гардонидани вай ба ин савол сохта мешавад.

Ҷар як навъи таълим барои хонанда муаммо ҳисоб меёбад, зеро он хонандаро бо ҳизе, ки то ҳол барояш ноошноост, шинос менамояд: зарур аст, ки хонанда маводи навро ҳатман азбар намояд, тамоми талабҳои муаллим ва мактабро иҷро кунад.

Дар фаъолияти фикркунии хонандагон ба вучуд овардани вазъияти муаммовӣ барои пайдо кунонидани ҳавас дар онҳо ҳизати донишҷӯи ҳизе фаросатноки, мустақилият, шавқи хондан, кӯшиши эҷод барин фазилатҳои шахси ёри мерасонанд.

Дар бораи пайдо кунонидани вазъиятҳои муаммовӣ дар шуури хонандагон, фаъолияти фаъолонан дарки дониш, маводи таълимро пухта ёд гирифтани

хонандагон педагогҳои Шарк низ бисёр фикрҳои пуркимат изҳор намудаанд, ки дар курси “Таърихи педагогика” муфассал баён гардидаанд.

Бо мақсади пайдо кунонидани хаваси омӯзиш дар хонандагон дар чараёни ҳалли масъалаҳои рағбатангез ба ҷустуҷӯ дар онҳо падид овардани ҳиссу андешаҳои ақли бояд вазъиятҳои муаммовӣ ба вучуд оварда шавад.

Мавҷудияти вазъиятҳои назорат ва озмунӣ (санчидан-таҷриба намудан) худ аз худ таълимро муаммови нахоҳад кард. Моҳияти қор аз он иборат аст, ки хонанда ба ин вазифаҳо чи андоза хусусиятҳои муаммои бахшида метавонад. Агар вазифа талабҳои зеринро қонеъ кунонида тавонад, моҳияти асосии масъалаи мазкур метавонад ба муаммои дониш табдил ёбад:

1. Дар ҳалли муаммо фикр кардани хонандагон;
2. Пайдо кардани хаваси дониш дар хонандагон;
3. Дар чараёни таълим истинод намудан ба таҷриба ва донишҳои пешини онон.

Ба вучуд овардани ваъияти муаммовӣ дар чараёни таълим, пайдо кунонидани усулҳои ғоидабари аз онҳо махсуси ғанҳоест, ки дар марҳилаҳои ҷудоғонаи силсилаи таълим омӯзонида мешаванд. Вазъияти муаммои дар ҳолати ба ҳисоб гирифтани мазмуни ған, хусусиятҳои ба худ ҳос ва усули таълими он ташкил карда мешавад.

Пушида нест, ки қобилияти ғанмиш, фикр намудан, иҷрои қор вобаста ба хусусиятҳои қисмони ва ақлии хонандағони ҳар синну сол ба тариқи ғуноғун буда метавонад. Ин пуштаро хусусан ханғоми рухан пухта тайёр намудани хонандагон барои ташкили ҳолатҳои муаммои ба ҳисоб гирифтани шарт аст.

Дар ҷунин муомилаю муносибат фаро гирифтани тарзу усули ҳаракати нав ин хоҳад буд, ки дар хонандагон қобилияти ҳалли муаммоҳо ривоч дода шавад, таҷрибаи наверо, ки хануз баохир расонида нашудааст, бо қӯшишоти зарури ибратбахш ба инҳо расонанд. Мазмуни таълими моделҳои ҷустуҷуи хондани хонанда, робитаи онҳо бо табиат ва ҷамъият, мавқеъ ва мақоми тадқиқот бурда тавонистани шахс - ин ҳама қасро суи қорбарии ғаболу эҷоди раҳнамун месозад.

Усулҳои индуктивӣ ва дедуктивии таълим. Ханғоми тайёри дидан ба дарс зарурияти интиҳоби усулҳое, аз қабилҳои индуктивӣ ва дидуктивӣ, низ пеш меояд. Солҳои охир ба таълими дедуктивӣ эътибор қувват гирифт. Бе ташаккул додани усулҳои индуктивии тафаккур ғакат ба туғайли таҷрибаҳое, ки дорои хусусияти умумианд, ноил шудан ба муваффақият амри маҳол аст. Истиғодаи усулҳои индуктивӣ ё дедуктивӣ дар таълим дар он ба зухур меояд, ки хини ошқор сохтани мазмуни муайяни мантиқи-хусусияти мавзуи мавриди омӯзиши қадоме аз усулҳои таълим-усули хусусӣ ё усули аз хусусӣ ба умумӣ рағтан интиҳоб мешавад.

Усулҳои индуктивӣ дар вақти омӯхтани ағзорҳои техники ва иҷрои супоришҳои амали васеъ ба қор бурда хоҳанд шуд. Бисёр масъалаҳои математиқи ва физиқи, дар ҳолатҳое, ки муаллим мехоҳад баъзе формулаҳои умумӣ боиси омӯзиши мустақилонаи хонандагон гарданд, тавассути усули индуктивӣ ҳал мешаванд.

Усули дедуктиви барои зудтар гузаштани мавод кӯмак мекунад, сабаби фаъолтар ривоч ёфтани тафаккур мегардад. Махсусан, дар бобати омӯзиши маводи назари, ҳалли масъаласохе, ки муайян кардани оқибатҳои ҷудогонро аз бисёр ҳолатҳои умуми талаб менамоянд, истифода кардан аз усули дедуктиви судманд аст.

Усулҳои ҳавасмандсозии ва танбехдиҳии хонандагон дар ҷараёни таълим. Зухури захиравии фаъолияти мавҷуди шахс ҳавасмандсозии фаъолияти таълим номида мешавад. Бинобар ин, ҳавасмандсозии, омилҳои фаъолияти хонанда ба ҳисоб меравад. Аммо ҳавасмандсозии вақте дар роҳи мақсади воқеи раҳнамун менамояд, ки ба майли дохилии фаъолияти шахс таъсир намояд. Ба иловаи ин чунин ҳаракати дохили на фақат тахти таъсири ҳавасмандсозии беруна, балки бо таъсири худ ба худ ва пешинаи хонандагон, эҳтиёҷҳои онон ва амсоли инҳо низ ба зухур хоҳад омад.

Яке аз хелҳои ҳавасмандсозии, бо хонандагон дар таълим дучори душвории муайяне шуда, ба вучуд овардани вазъияти муваффақиятнок аст. Чунки шодмонии муваффақиятро ҳис ва душвориҳои хонишро баргараф накарда, дастб шудан ба натиҷаҳои хуб мумкин нест.

Вазъияти ба муваффақият ноил шуданро бо роҳи рағбатманд кардани ҳаракатҳои мобайнии хонанда, яъне ба воситаи ангехтани зури нав ба вай, низ метавон ташкил намуд. Дар бобати ташкили вазъияти муваффақиятнок таъмини муҳити маънави-руҳи хангоми иҷрои ину он супориш мақоми ҳосае дорад. Чунончи, ҳавасмандсозии бо роҳи баҳо, бо роҳи ба вучуд овардани вазъияти муваффақиятнок тавассути супоришҳои интиҳоби дар хондан, иштирок дар тайёр кардани корҳои таҷрибавӣ ва лабораторӣ, ҷихозонидани экран, ҳавасмандсозии тавассути намоиш додани дониш дар байни ҷомеа ва хоказо.

Танбехҳои оид ба таълим аз танбехҳои дахонии хангоми дарс, паст кардани баҳо, сабт дар дафтар, нишон додани хатоҳо ва усулҳои дигар иборат аст.

Қоҳиш баъди истифодаи тамоми навъи ҷазоҳо ба тарзи истисно истифода хоҳад шуд, чунки вай ҷораи охири ноилҷ ба ҳисоб меравад.

Дар мактаб ҷазои ҷисмонӣ додан ба хонандагон, таҳқир кардани онон барои надоништан он маводи дарсро, расидан ба иззати нафси онҳо, дошном доданишон ва таъбирҳои дурушт қатъиян манъ шудааст.

Усулҳои назорат ва худназорат дар таълим. Зарурати назорат дар низоми таълим, пеш аз ҳама, аз эҳтиёҷи қори самараноки силсилаи таълим дар ҷамъаи донишгоҳҳо бармеояд. Назорат яке аз қисми таркибии ҷараёни таълим ба шумор меравад. Чунки ба туфайли назорат мулоқоти байниҳамдағари дар таълим, роҳбарии фаври ба рафти таълим ва сарвакт ислоҳ намудани камбудихо, имкони алоқавӣ ба дарсҳои нав гузоштани вазифаҳои аниқ ба амал меояд.

Нихоят, назорат як қатор вазифаҳои ҳоси ҷараёни таълим ривочи таълиму тарбия барин як қатор вазифаҳои асосиро иҷро менамояд.

Таксими хусусияти назорат ба хелҳои алоҳида иборат аз ин аст, ки дар ҳар хели назорати сони аломатҳои назорати пешин намоён мешаванд. Аз ин ҷост, ки навҳои шифохи, ҳатти, лаборатории назорат ва усулҳои шифохи истифода хоҳанд омад.

Назорати шифохи бо роҳи пурсиши якка ва гурӯҳи амали мешавад. Дар пурсиши якка муаллим дар давоми вақти муайян дараҷаи аз ҷониби хонандагон азҳуд кардани мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳо, ҳамчунин далелхоро муқаррар менамояд. Дар ин навъи назорат маҳорати ҳалли масъалаҳо ва амалияҳои муайян истифода бурда тавонистани хонандагон аз воситаҳои техники тафтиш карда мешаванд.

Дар давоми ҳониш ба воситаи гузарондани диктант, баён ва иншоҳо аз ҷанҳои математика, физика, забони модарӣ ва ҷанҳои дигар назорати ҳатти дониши талабагон сурат мегирад.

Муддати гирифтани қорҳои ҳатти гуногун шуда метавонад. Гӯҳ онҳо қисми қами дарсро ташкил менамоянд, доир ба ягон ҳиссаи мавзӯе, ки пеш омӯхта шудааст, қори ҳатти қутоҳмуддат, гузаронида мешавад, бори дигар ин қор метавонад тамоми як дарсро дар бар бигирад. Барои сарфаи вақт ҳар ду намуди назоратро муттаҳид намуда, дар муддати масъалаҳои муҳими омӯхташударо тафтиш намудан лозим аст.

БОБИ IX

ШАКЛҶОИ ТАШКИЛ НАМУДАНИ ТАЪЛИМ

Дар давраи инқишофи таъриҳии мактаб шаклҳои ташкили таълим яқсон набудааст. Шаклҳои ташкил додани таълим мутобиқи соҳти иҷтимоӣ ва маҷфиатҳои соҳти иҷтимоӣ мазқур ташаккул ёфтаанд.

Педагоги номбардори чех Я.А.Коменский (1592-1670) дар таърих аввалин шуда дар таълими мактаб низоми синф-дарсро ба вучуд овард. Назар ба афқори Я.А.Коменский, оиди ташкил додани таълим ба қандин монеаҳо дучор шуда бошад ҳам, он дар мамлақатҳои Гарб ба зуди паҳн шуд ва ҳамчун шакли яққаву яғонаи ташкил намудани таълим эътироф гардид.

Низоми синф-дарс дар одамони Шарқ, аз қумла дар мактабҳои қуҳнаи муаллимонаи Осиёи Марқазӣ татбиқ карда нашуд. Дар қунин мактабҳо пеш аз табаддулоти октябр низоми таълими ба мактабҳои асрҳои миёна ҳос идома ёфт.

Дар як дарсхона гурӯҳи баҷағони аз 6 то 15-16-сола дар як вақт дарс меҳонданд. Инқунин, савияи дониши таълимғирандагон (20-30 нафар) низ гуногун буд.

Алқол бо тақозои қамон ва эҳтиёҷоте, ки дар назди қорқунони маорифи ҳалқ гузоштааст, ҳелҳои нав ба нави ташкил додани таълими мактаб ба вучуд оварда мешавад.

Синф аз гурӯҳи муайяни хонандағоне тарқиб меёбад, ки синну сол ва дониш яқҳела аст.

Дарс чунин мушкилоти таълимест, ки бо роҳбарии муаллим бо гурӯҳи муайяни хонандагон бурда мешавад.

Дарс-шакли асосии ташкил додани корҳои хониш аст.

Дарс-қисми марказии корҳои хониш аст.

Дар давраи муайяни таърихӣ, ки мактабҳои мо паймудаанд, шаклҳои ташкил додани таълим дигаргун шуд, ривочу инкишоф ёфт. Низоми синф-дарс, ки альфон дар мактабҳо чори карда шудаанд, дар шаклҳои зерин бурда мешаванд:

1. Ҷар як синф бино бар синну сол ва дониши худ ба гурӯҳи доимии бачагони дараҷашон як хел соҳиб мешавад.

2. Машқулотҳои дарс асосан барои 45 дақиқа пешбини шуда, тавассути чадвали катъи бурда мешавад.

3. Дарс бевосита тахти роҳбарии муаллим ба тарзи ҷамоа ва якҷа бурда мешавад.

4. Дарс бо тақозои маводи таълимдодашаванда бо усулҳои гуногун бурда мешавад, чун як қисми низоми таълим, хатман дониши муқаммал медиҳад ва барои аз худ кардани донишҳои навбати созмон дода мешавад.

Дар айни замон дар мактабҳо шаклҳои ташкил додани таълим дар ин тарз бурда мешавад.

1. Машқулотҳое, ки дар шакли синф-дарс бурда мешаванд.

2. Машқулотҳое, ки дар шакли амали ва корҳои таҷрибавӣ бурда мешаванд.

Машқулотҳое, ки дар шакли синф-дарс бурда мешавад, дар худ баёни пайдариҳои маводи харрӯзаӣ таълим, истифодаи усулҳои гуногун, баҳисобгирии мунтазамии дониш, одат ва малакаи хонандагон, ба қори мустақилона омузонидани мактабиёро фаро мегирад.

Машқулотҳое, ки дар шакли амали ва корҳои таҷрибавӣ бурда мешаванд, дар шароити берун аз синф, устохонаи таълими, участкаҳои таҷрибавӣ ва майдонҳои киштзори деҳаҳо, тавассути экскурсияҳо ба вуқӯ мепаиванданд.

Дидактикаи замони ҳозира дар давоми бисёр сол аз ҳисоби қоидаҳои гуногунаи таълим, дастовардҳои илму фан, таҷрибаҳои пешқадам гановатманду бой мегардад. Аммо тамоми ҷиҳатҳои қараёни таълим, мазмун, тарзу усул, восита ва шаклҳои он, муносибати ба ҳамдигар доштаи онҳо бояду шояд, ба таври дилхоҳ қушода дода нашудааст, ҳамаи ин дар амал аз қоидаҳои дидактики истифода бурданро душвор мегардонад. Вазифа ва эҳтиёҷоте, ки дар назди мактабҳо гузошта шудаанд, ҳаминро тақозо дорад, ки сифати таълим ва тарбияи хонандагон беҳтару хубтар гардад.

Муаллим чунин қараёни таълимро бояд дидаю қониста интиҳоб намояд, ки ба шароити муайян ва имқониятҳои худ хеле созгор ояд, муқиду қоидаовар бошад. Ин қор пешии роҳи интиҳоби қур-қуронаи ҷиҳатҳои муқими дарсро мегирад, намегузорад, ки идора қардани қонист, одат ва малақаҳои хонандагон, қараёни назорат қардани он ба қоли худ гузошта шавад.

Талабот ба дарс. Дарс, навъе, ки дар боло гуфта шуд, шакли тағирнопазир, шахшудамондаи ташкил намудани таълим нест. Амалиёти

таълим ва тафаккури педагоги доимо рохҳои такмил додани онро ҷустуҷуд дорад.

Бо назардошти фикру мулоҳизаҳои гуногун дарс бояд ҷавобдеҳи талаботи зерини дидактикаи умумӣ бошад:

1. ӯар як дарс барои ба амал баровардани як мақсад ва пухта ба нақша гирифта шавад.

2. ӯар як дарс тамоили мустаҳками Қоявию сиёси дошта бошад.

3. ӯар як дарс бо ҳаёт, бо амалиёт иртиботе дошта бошад.

4. ӯар як дарс бо истифодаи самаранокии тарзу усулҳои гуногун, воситаҳои хархела бурда шавад.

5. ӯар соат ва дақиқаҳои барои дарс пешбинишударо сарфакорона истифода кардан, аз онҳо бо ҷаҳми кордони ғоида бурдан лозим.

6. Дар ҳар як дарс ғаъолиянокии муштакари муаллим ва хонанда бояд таъмин карда шавад.

7. Дар дарс вобаста ба мазмуни маводи таълим бояд шароити истифодабарии асбобҳои аёни, воситаҳои техники ва компютерҳо фароҳам оварда шавад.

8. Дар баробари бо иштироки тамоми синф бурдани машқулот, бояд хусусияти индивидуалии ҳар як хонанда, афзудани корбарии мустақилонаи ҳар кадоми он ба ҳисоб гирифта шавад.

9. Дар ҳар дарс бо тақозои характери мавзӯ ба мероси бои педагогии халқамон рӯй оварда, имконияти аз ин сарвати маънави истифодабарии ҷустуҷуд карда шавад.

Навъҳои шакли синф-дарс ва сохти онҳо. Машқулооти муташаккиле, ки баёни мазмуни яксоатаи маводи дастур пешбини шудаасту он аз руи мақсад ва талаботи дидактикаи бурда мешавад, навъҳои дарс ном дорад.

Навъҳои дарсе, ки дар низоми таълим хеле бисёр истифода мешаванд инҳоянд:

1. Дарси баёни донишҳои нав.

2. Дарси мустаҳкам кардани маводе, ки гузашта шудааст.

3. Дарси тафтиш ва баҳогузори дониш, малака ва одати хонандагон.

4. Дарсҳои тақрори-ҷамъбастанкунанда ва мукаддимаи.

5. Дарси омехта (якбора истифода бурдани навъҳои дарсе, ки зикр шуданд).

Сохти муайян ва хусусиятҳои ба худ хоси ҳар як навъи дарс вучуд дорад ва ин ҷиҳат ба он мусоидат мекунад, ки муаллим маводи таълимро дуруст ва самаранок шарҳу маънидод кунад, ҷизи гузаштааш дар хотир мустаҳкам бимонад, тақрор ёбад ва маводи таълимдодашуда ҳазм гардида, назорат карда шавад.

Дар навъи муайяни дарс, ки машқулот бурда мешавад, унсурҳои дарсҳои навъи дуом, ҳатто саввум вучуд дошта метавонад. ҷунки, дар мактабҳо яке аз навъҳои бисёр истифодашаванда, ин дарси баёни донишҳои нав мебошад. ҷунин навъи дарс ба қарори зайл сохта мешавад:

а) баён кардани донишҳои нав;

б) мустаҳкам намудани донишҳои нав;

г) машк бар болои донишҳои нав;

д) алокамандона бо донишҳои нав, супориши вазифаи хонаги.

Аз ин бармеояд, ки дарс саропо бо навъи як дарс бурда намешавад, балки дар ин дарс баробари баёни дониши нав, унсурҳое ба монанди мустаҳкам кардани он (унсури дар ин навъи дуҷум гузаронидани саволу ҷавоб), гузаронидани машк бар болои донишҳои нав (унсури дар ин навъи саввум-халли масъала ва мисолҳо, таҳлили грамматика, бурдани қорҳои графика), супориши вазифаи хонаги (унсури дарси дигар фаҳмонида додан, нишон додани роҳу равиш ва хоказо) ҷой доштани мумкин. Вале сарфи назар аз ин мурод аз дарс ба хонандагон додани дониши нав буда, ба ин тамоми усулҳои дидактики тобеъ қунонида мешавад. Аз ин вачх чунин дарсро дарси додани дониши нав гуянд.

Хангоми гирифта бурдани навъи муайяни дарс унсурҳои навъи дигари дарс метавонад ҷой дошта бошад ва дар айни замон метавонад сохтори навъи дарси асосиро созмон диҳад. Пас аз ин бармеояд, ки сохти дарс сохтори ин ё он навъи дарс, қисмҳои ҷудоғонаи онро мефаҳмонад.

Вале ҳар як қисми сохтори навъи дарс, аз ҷумла усули дидактики, сохтори дарс шуда наметавонад. Он дар сурати алокаманд будан бо усули таълим сохти дарсро ташкил карда метавонад. Яъне баробари дигаргуншавии сохтори дарс усули дарсгуи ҳам тағйир меёбад. Пас, аз ҳамин қисми дарс сар карда шакли дарс, усули он дигаргун мешавад, моҳияти нав қасб мекунад, таҷдид меёбад. Бо ин марҳилаи нави дарс шуруъ мешавад.

Маъноии марҳилаи дарс ин аст, ки сохтори дарс аз яке ба дигаре мегузарад ва тавассути ин шакли дарс ва усулҳои он (тарзи таълим) тағйир меёбад.

Масалан, сохтори нави дарси омехта:

1. Пурсидани вазифаи хонаги, тафтиш кардани он.

2. Баён кардани маводи нав.

3. Мустаҳкам кардани маводи нав.

4. Супоридани вазифаҳои хонагиро дарбар мегирад. Дар ин маврид

а) муоинаи вазифаҳои хонаги бо роҳи сӯҳбат (саволу ҷавоб), халли мисол ва масъалаҳо бурда шудани мумкин. Ин қисми 1-уми сохтори дарс, марҳилаи якуми дарс мебошад;

б) муаллим хангоми баёни маводи нав аз усулҳои ба монанди фаҳмонидан, хико, маърузаи мактаб, сӯҳбат ғоида бурда метавонад. Ин қисми дуҷуми сохтори дарс, марҳилаи дуҷуми дарс мебошад;

в) дар ҷараёни мустаҳкам намудани маводи нав аз усули сӯҳбат, машк қунонидан, бо китоб қор бурдан истифода қардан мумкин. Ин қисми саввуми сохтори дарс марҳилаи саввуми дарс аст;

г) хангоми супоридани вазифаҳои хонаги аз усули фаҳмонида додан. сӯҳбат истифода қардан мумкин. Ин қисми чаҳорумин сохтори дарс марҳилаи чаҳорумини дарс мебошад.

Навҳои дарсе, ки аз хусуси онҳо дар боло суҳан рафт, ҳама мисли он ки сохтори худро дорад, ба марҳилаҳои муайян низ ҷудо мешавад.

Дар синфҳои ибтидоӣ ва V-IX бештар навъҳои дарси омехта, мустақкам намудану дониш додан, тафтиши одату малакаи истифода мешавад. Дар синфҳои болоӣ бошад, бештар аз навъи дарси баёни донишҳои нав, такрориву чамъбасткунанда истифода мебаранд. Одатан, хангоми гузаштани дарси такрору чамъбасткунанда зарур аст, ки барои тайёри дидани хонандагон вақт чудо карда шавад, аз руи маводи машқулотӣ пешина саволҳо гузошта шавад, рӯйхати адабиёти истифодашаванда пешниҳод гардад.

Дарс-лексия

Дарс-лексия бо усули фаҳмонидан ва намоиши факту далелҳо, воқеаҳо ходисаҳо гузаронида мешавад, ки ба мазмуни дарс алоқадор бошад. Зимни нақл кардани мазмуни лексия вобаста ба мавзӯ аз портрет, расмҳо, кинофилмҳо, пластинка, гуфторҳо ва экспонатҳои музей истифода бурдан мумкин аст. Лексия аз рӯи нақша таҳия мешавад.

Пас аз нақл дар муддати 35-37 дақиқа дар назди хонандагон муаммоҳо гузошта, ҳалли онро талаб карда мешавад. Ин намуди кор асосан барои синфҳои болоӣ пешбинӣ шудааст.

Дарс-семинар

Мақсади ин намуди дарс ба хонандагон дониши чуқур дода, аз адабиётҳои иловагӣ истифода бурданро омӯзонидан, нутқи шифоҳии хонандагонро инкишоф додан аст. Ин намуди дарс ҳам дар синфҳои болоӣ гузаронида мешавад. Семинаро ҳуди муаллим бо сухани мукаддимаӣ оқоз мекунад. Мавзӯ, мақсад ва аҳамияти семинаро мефаҳмонад. Баъд шогирдон ба муҳокимаи нақшаи семинар шурӯъ мекунанд.

Ба семинаро 2-3 ҳафта тайёри дида мешавад. Микдори чунин машқулотҳо ба мазмуни мавзӯ ва ба вақте вобастагӣ дорад, ки барои гузаштани он вақти муайян чудо кардаанд. Хонандагон дар машқулотҳо ахборот медиҳанд; ба ахборот ба ашёи гуногуни аёнӣ илова мекунанд. Дар муҳокимаи масъала тамоми хонандагон иштирок мекунанд. Барои ба семинар тайёрии пухта дидан муаллим аёни як вазифаро ба ҳама ва ё чанд нафар хонанда доданад, пеш аз саршавии машқулот маърузаҷиро таъин карданад мумкин.

Дарс-мувоҳиса

Ин кор бо мақсади раванги фаъолияти эҷодии хонандагон гузаронида мешавад. Мувоҳиса асосан дар синфҳои болоӣ гузаронида шуда, дар атрофи барномаи таълим сурат мегирад. Ин шакли дарс ба ташаккули малакаи пеш бурдани бахсу мунозира дар хонандагон кӯмак мерасонад.

Дарс-конференсия

Бо мақсади ривож додани фаъолияти эҷодкорӣ шогирдон ва инкишофи нутқи ҳатти ва дахонӣ онҳо дарс-конференция ташкил карда мешавад. Барои тайёри ба конференция хонандагон чанд ҳафта вақт дода мешавад. Мавзӯ ва ҳаҷми маъруза муайян карда мешавад.

Саҳнаро бо портрет, расмҳои гуногун, шохбаитҳо, ҳаритаҳо намоишгоҳи асарҳо ва кори эҷодии хонандагон оро додан мумкин.

Дарс-клуби хозирҷавобон (КВН)

Ин навъи дарс барои мустхакам намудани дониш, кувваи хофиза ва инкишофи нутки шифоҳии шогирдон мусоидат мекунад. Дарсро худи хонандагон мегузаронанд. Онҳо ба гурӯҳҳо таксим шуда, ҳар кадом як қисми асосии мавзуро тайёр мекунад. Дар асоси он саволу ҷавобҳо мегузаронанд. Дарс шакли баҳсу мунозираро мегирад.

Хулоса, демократикунонии фаъолияти муаллимон ва хонандагон пеш аз ҳама ба такмили машқулиятҳои тарбияви, ки асосан дар чараёни дарс ба амал бароварда мешавад, дахлдор аст.

Ташаккули машқулотҳои шакли синф-дарс

Муваффақияти ҳар як дарс аз бисёр ҷиҳат ба дуруст ташкил кардани машқулот вобаста аст. Дар мактабҳо даври саршавии дарсро чун дақиқаҳои ташкили дарс ба забон мегиранд. Дуруст аст, ки як қисми хурди ташкили дарс ҳам вучуд дошта бошад. Вале ин ҳол набояд ба ягон марҳилаи шакли дарс ва ё сохтори он дохил шавад. Дар дақиқаҳои ташкили мушоҳидаи тайёрии синф муҳим аст.

Муаллимони пуртаҷриба фурсатро аз даст навода, кори худро фавран сар мекунад. Дар айни ҳол дар назди муаллим ду вазифа гузошта мешавад: ба худ ҷалб намудани диққати хонандагони тамоми синф ва таъмин намудани ин, ки ҳамаи хонандагони синф ба зудӣ ба машқулот фаъол дохил шаванд.

Мақсади асоси аз ташкил додани дарс ва гирифта бурдани он, таъмин намудани самаранокии чараёни таълим мебошад. Барои ин:

а) баробари таъкид кардани мақсад мавзӯи таълимӣ, хонандагон бояд ба идроки фаъоли маводи хониш сафарбар шаванд. Яъне маводеро, ки муаллим баён кардааст, ба он мусоидат кунад, ки хонандагон бобати он мустақил фикр ронанд, ба дидаю доништа азхуд намудани он кӯшиш ба кор баранд;

б) дар давоми вақти ҷудокардашуда муаллим баробари баёни паидарпаи муназзам шавад ва хатман ба он дастёб шавад, ки оиди мавзӯ низ ба таври мустақил кор бурда тавонанд. Таъмини ин ҷиҳати масъала хеле муҳим аст.

Муаллим дар рафти баёни маводи дарс ба хонандагон бояд саволхое гузорад, ки дар он вазъияти аниқ фикр кардан ба вучуд ояд ва хонандагон бо роҳи пурсучу фикррони ва ҷустуҷӯи маводи таълимдодашударо пухта азхуд мекардаги шаванд. Дар ин маврид ҷамоаи синф ва хусусиятҳои ба худ хоси ҳар як хонанда бояд ба ҳисоб гирифта шавад;

в) дар ҳоли ҳозир ба ҳолатҳои вақти зиёдро сарф карда муайян намудани дониши хонандагон ва баҳогузориҳои он хотима дода мешавад, ба ҳодисаҳои маҳдуд кардани баёни донишҳо ва мустаҳкам гардони мавзӯи дарсҳои гузашта аз ҷониби хонандагон роҳ дода намешавад. Дар чараёни донишҳо фаъолиятмандии хонандагон (машқҳои даҳони ва хатти, корҳои лабораторию таҷрибави, корҳои эҷодии мустақилона) бояд ба кор андохта шавад. Ин дар навбати худ ба он хидмат мекунад, ки хонандагон донишҳои пеш азхудкардашонро ба кор андозанд ва барои арзёбии дуруст имконияти калон ба вучуд оранд;

г) бобати ба таври мустақил фикр рондани мантикии хонандагон, тарбия намудани суботкориву ироданоки, инчунин инкишоф додани маданияти нутк (хусни одоб), бо одат ва малақаҳои дахлдор мусаллах намудани онҳо кори

мустақилона бояд дар маркази диққат бошад, чараёни дарсро мувофиқи хамин мақсад созмон додан дар мадди назар бошад;

д) дар чараёни дарс алокамандии маводи таълими ҷориро бо фанҳои дигар нишон додан низ аҳамияти ҷудоғона дорад.

Семинар ва машқулотҳои шакли қорҳои амалию таҷрибаи. Машқулотҳои семинари чунин шакли тахсилу тадрис аст, ки хонандагон тавассути он ҷиҳатҳои муҳими мавзӯро ба нияти амик омӯхтани мустақилӣ ба қор мебаранд, минбаъд бо иштироки шарикдарсон ҷамоа шуда онро муҳокима менамоянд.

Ҷабл аз омӯхта шудани мавзӯ муаллим барои хонандагон саволнома ва супоришҳо тартиб медиҳад. Дар машқулотҳои муқаддимаи у хонандагонро муҳтасар бо мазмуни мавод, характери қори иҷрошаванда шинос мекунад, барояшон аз руи мавзӯи ҳар як семинар супориш медиҳад ва барои тайёри дидан рӯйхати адабиётро пешниҳод мекунад. Дар ин маврид тамоми хонандагонро лозим аст, ки минимуми маводи иҷбории дар барнома-дастур пешбинишударо қор қарда бароянд.

Машқулотҳои семинар бо роҳбарии муаллим гузаронида мешавад, у қори хонандагонро ба роҳи рост хидоят мекунад, саволномаҳои мавзӯро ҷамъбаст менамояд, иловаҳои зарури, дигаргунӣҳо дохил менамояд, маводро ба низом мебарорад. Ба хонандагоне, ки маъруза қарда, дар муҳокимаи он иштирок қардаанд, баҳо гузошта мешавад.

Афзалияти ин усул дар он зоҳир мегардад, ки баробари ба даср ҷалб қардани эътибори хонандагон мароқи онҳо ба дарс меафзояд, малакаи бар болои худ қор қардан пайдо мешавад, тарзи фикру мулоҳизарони омӯзонидани мешавад, фаъолиятмандиашон дар дарс назаррас мегардад ва қобилияташон тақмил меёбад.

Машқулотҳои таҷрибаи амали навъи машқулотҳои хориҷи низоми синф-дарс буда, он дар хонаи махсуси ҷиҳозонидашуда ва ё дар участкаи таҷрибаи ҷудоғона, инчунин дар объекти муайяне, ки бевосита ба қори таълим алоқаманд аст онро ба мушоҳида гирифта, назорат қардан мумкин аст, гузаронида мешавад.

Асосҳои назарияи машқулотҳои амали дар синф таълим дода шуда, дастурҳо ва нишондиҳандаҳои ба ташкили машқулот алоқаманд дар қитъаҳои замин ва ё дар ҷои ба мазмуни машқулот оид дода мешаванд.

Меҳнати иҷтимоию фойданоки хонандагони синфҳои X-XI дар хоҷаҳои ҷамоавӣ, майдонҳои пахта, соҳаи богдориву ҷорвопарвари бурда мешавад, дар асоси бригада ба амал бароварда мешавад. Вале мазмун ва ҷиҳатҳои ташкил намудани он хеле мураккаб ва хархела аст.

Машинаҳои электронии ҳисоббарор дар чараёни таълим. Компютерҳо ба чараёни таълими мактабҳои оли ва мактабҳои миёна амиктар сар фуру бурда, татбиқи суръатнокии он сол аз сол меафзояд. Дар солҳои охир микдори барнома-дастурҳои, ки ба бозори ҷаҳон бароварда шудаанд, ҷандин ҳазорро ташкил дода бошад, компютерҳои, ки барои истифодаи доими пешбини шудаанд бешуморанд, ҳадду ҳисоб надоранд.

Бо тақозои тақомулѐбии МЭХ дар мактабҳои оли ва миѐнаи таълими ҳамагони тарзи истифодаи онҳо дар се тамоил муайян шудааст:

1. Истифодаи МЭХ барои ҳисоби ҷамъбасти қорҳои лаборатори, сохтани модели математики, ба ҳам муқобилиятгузори чараѐнои мураккаб, ба лоиҳа гирифтани нақшаҳои мураккаб ва автоматикунонии тадқиқотҳои илми.

2. Истифодаи як қатор барномаҳои низоми автомати идоракунии қорҳои маъмуриву идоракунӣ.

3. Истифода аз МЭХ дар таъмини суръати афзоиши таълим ва индивидуаликунонии хониш, инчунин ривҷ додани қобилияти эҷодии талабагон

Интихоби маводи таълим ва қор қарда баромадани супоришҳо дар асоси хусусиятҳои шахсии ҳар як хонанда ба амал бароварда мешавад. Омӯзиши қисматҳои қудогонаи ин ѐ он фанни таълимиро ҳуди таълимгиранда нишон дода метавонад. Дар ин ҳол у вазифаеро, ки МЭХ соҳаи муайяни фанро нишон додааст, ҳал мекунад.

Дар солҳои охир системаи таълими интеллектуали бештар паҳн мегардад. Ба назари мо, системаҳои таълими интеллектуали бо хусусиятҳои зерин характерноканд:

1. Системаҳои таълими интеллектуали танҳо ба натиҷаҳои идора қардани таълим не, балки дар чараѐни ҳалли масъала низ ба амал бароварда мешавад.

2. Таълим ба забони содда бурда мешавад, ба нақша гирифтани ҳатту ҳаракат, стратегияи таълим муҳокима қарда мешавад.

3. Модели таълимгиранда дар чараѐни таълим муайян мегардад.

4. Системаи мазкур қувваи таъсиррасонии асоси ва ѐридахаро дар ҳоли тайѐр намегирад, балки онҳоро қор қарда мебарояд.

Ҳангоми арзѐбии афзалияти чунин системаҳо имқониятҳо, таҷрибаҳо бо фаъолияти педагог қиѐс қарда мешавад.

Дар мавриди ба зиммаи компютер воғузоштани марҳилаҳои таълимдиҳи, функцияҳои таълимдиҳи барои ба амал баровардани таҳлили муфассали функцияҳои мазкур, пеш аз ҳама, параметрҳои асосии инъикоси фаъолияти хонишро қудо қарда нишон додан лозим аст. Ин ҳол, дар навбати ҳуд, тадқиқи мазмуни фаъолияти хониш ва қаҳонбинии операционии он хусусиятҳои ба инъикоси чараѐни фаъолияти хониш қалб қардани таълимгирандагон, масъалаҳои хонишро муфассал таҳлилу тасниф қардан, инчунин таъсири ѐрирасони таълимиро тақозо дорад. Барои сохтани системаи таълими компютери, пеш аз ҳама, таснифи дақиқи саволномаҳоро додан лозим. Ба назари мо, саволномаҳоро бо тамоюли зерин тасниф қардан ҳеле муҳим аст: саволи гузошташуда ба қадом синфи масъалаҳои хониш мансуб аст, саволи мазкур ба қадом қиҳати фаъолияти хониш ниғаронида шудааст; савол аниқ аст ва ѐ ноаниқ; он қадом навъи фаъолиятмандиро ба дастур мебарорад; дараҷаи умуми, қомеъ будани саволномаҳо дар назар дошта мешавад.

Системаи мазкур аз навъҳои усулҳои таҳлил намудани қавоб, қалима ва воҳидҳои фразеологи муҳим, эталонҳо, ифодаҳои шақливу зоҳири истифода мебарад. Таҳлили системаҳои таълимдиҳи ба ҳамин қиз бисѐр дучор омада,

вайроншавии оидаҳои психологиро дар тартиб додани мулоқот нишон додаанд ва онҳо инхоянд; аз меъёр зиёд ва кам ёрдам додан; аз ҳад зиёд ба тартиб даровардани фаъолияти таълимгиранда; мулоқоти зиёдатии ёрирасон; аниқ пай бурдани баҳогузори; асоси сатҳи доштани ёрдам; аз ҳад зиёд катъи будани ҷавобҳо ва хоказо.

Навъе, ки дар боло гуфта шуд, технологияи таълимдиҳи-ҳалқаи восилаи байни назарияи умумии таълим бо татбиқи амалии он аст.

Дар шароитҳои истифодабарии МЭХ технологияи мазкур тавассути барнома-дастурҳои таълимдиҳанда ба амал бароварда мешавад. Аз ин сабаб ба лойиҳа гирифтани масъалаҳои психолого-педагогӣ гурӯҳи саввуми муаммохоро ташкил медиҳад. Дар ҷараёни хониш барои ин, ки аз компютер самаранок истифода бурда шавад, муаммоҳои мазкурро ҳал кардан лозим. Ёр як гурӯҳи муаммоҳои психолого-педагогӣ, ки дар боло таъкид ёфт, байни ҳамдигар алоқаватҳои доранд. Технологияи таълим ба воситаи барнома-дастурҳои таълимдиҳанда ба амал бароварда мешавад.

Таълими мунтазам ва пайдарафто, ки барои мақсади ҷеншавандаву диагностикаи пешбини шудааст, дар таълими технологи ҷиҳатҳои ба худ хоси баҳогузариро муайян карда медиҳад. Туфайли ин ки мақсади таълим ба тарзи диагностикаи ифода ёфтааст, рафти хониш чун эталон ба нишонаҳои он нигаронида шуданаш мумкин. Дар ҷараёни таълим баҳогузориҳои ҷори нақши ақсулолаҳоро мебозад ва ба эталон мақсад иттиҳоди кунонида мешавад. Агар ба мақсади ба нақша гирифташуда муваффақ нашавад, дар ин ҳол натиҷаҳои назорати ҷори зарурӣ ба ҷараёни хониш тасхехоти дахлдор дароварданро ба миён мегузорад ва дар ин бора маълумот медиҳад.

Аз ин рӯ, дар ин маврид баҳогузориҳои ҷори ташаккул-диҳанда ҳисоб меёбад ва одатан он бо баҳо итмом намеёбад. Хонандае, ки аз баҳогузориҳои ҷори андешаву мулоҳиза бардоштааст, хусусияти мазмуни дошта, ин ҷиҳати масъала ба ҳамин мусоидат мекунад, ки фаъолияти таълим аз нав ташкил карда шавад. Баҳои ҷамъбасти (он номи маҷмӯъ-суммативиро гирифтааст) дар балло ифода меёбад.

Баҳогузориҳои ҷамъбасти низ мисли баҳогузориҳои ҷори ба тарзи диагностикаи дар асоси нишонаҳои эталони мақсади гузошташуда гузаронида мешавад ва аз ин сабаб ба характери критерияли молик мебошад. Тамоми ҷараёни таълим низ ба тамоилоти дахлдор молик мешавад.

Ба мақсади дар хонандагон ташаккул додани баҳогузориҳои ҷори аз руи ҳар як баҳши фан қорҳои тафтишоти (тестҳо) тақдир мегардад. Мақсади ҷунин қорҳо аз он иборат аст, ки душвориҳои дар хонандагон пайдошаванда бо тези бартарарф карда шаванд.

Яке аз вариантҳои ҷунин тестҳо-он саволномаҳост, ки маводи як баҳсро пурра фаро мегирад. Дар шафати ҳар як савол барои интиҳоб иборат аз 4-5 вариант ҷавобҳо дода мешавад. Онҳо одатан бо ҳарфҳои А, В, С, Д, Е муайян карда мешаванд. Ҷавобҳо ба варақа - бланкаи худтафтишқуни дохил карда мешаванд. Баъди пур карда шудани варақа - бланка хонанда тести мазкурро бо эталон муқоиса намуда тафтиш карда мебинад, ҷавоби нодурусти ҳар як саволро низ фаҳмида мегирад.

Навъе ки Б.Л.Фарберман таъкид кардааст, се роли мусови-паралелли кор карда баромадани супоришҳои тест мавҷуд аст. Онҳо аз инҳо иборатанд:

- роли ба вазифаҳо асосёфта (мақсадҳои таълими идентификация шаванда):

- роли ба таксономияи Б.Блум асосёфта:

- роли ба таксономияи Б.Блум асосёфтае, ки ба мақсади таълими идентификацияшаванда гузаштан мумкин аст.

Сарфаи кувва барои таҳлилу ба тартиб даровардани мақсадҳои таълим мисли онҳо, ки мағз андар мағзи чараёни таълим ҷо ёфта ба нақша гирифта шудааст, ҳамзамон монанди назорат бурдану баҳо гузоштан ҷиҳати муҳими фаъолияти муаллимро фаро гирифта, ин ҳама натиҷаи матлуб хоҳад дод.

БОБИ X НАЗАРИЯИ ТАРБИЯ

Моҳияти чараёни тарбия

Назарияи тарбия ҷузъи фанни педагогика буда, масъалаҳои моҳият, усул ва ташкил намудани онҳоро меомӯзад. Ба рӯзгори ҷомеа аз лиҳози сиёси ва иқтисоди дар муомилаю муносибат будан, аз нав дида баромадани тарбияи насли наврасро ба миён мегузорад, ки он пояи камолотро тадричан мепаймояд.

Назарияи тарбия бо қисмҳои ҷудогонаи педагогика: асосҳои умумии педагогика, назарияи таълим, шинохти мактаб дар алокаи узви мебошад.

Моҳияти чараёни тарбия робитаҳои дохили ва мутаносибатҳоеро инъикос менамояд, ки ҳоси чараёни мазкур буда, ҳоло дар қонуниятҳои муайяни чунин чараён чашмрас мешаванд.

Дар педагогикаи муосир арзиши тарбия бо таъсири оддии тарбиятгар ба тарбиятшаванда муайян нагардида, балки ба мақсади тарбия нигаронида шудани майли ҳарду ҷониб, муносибати ҳамкориҳои ҳар ду тараф, таъсири мутақобилаи онҳо муайян карда шуда, ин ҷиҳати масъала алоҳида таъкид меёбад.

Дар чараёни тарбия қобилиятҳои гуногуни инсон ривҷ меёбад, хислатҳои Қояви, ахлоқи, дорои иродаи қави будан ва эстетикӣ шахс шакл мегирад, муносибати муайяни ба табиату ҷамъият доштаи инсон, яъне муназзами таркиб меёбад, неру ва кувваи ҷисмони мустаҳкам мегардад.

Бача таҷрибаҳои калонсолонро на ба тарзи суст, балки ба тарзи фаъол азхуд мекунад: дар чунин азхудкуни кӯшиши бошуурона аҳамияти калон дорад. Агар фаъолиятмандии тарбияшавандагон ба дараҷаи муайян набошад, пас онҳо таҷрибаву донишро аз худ карда наметавонанд. Баробари калон шудани синну соли бача чунин фаолноки хусусиятҳои мустақилро соҳиб мешавад: тарбияшавандагон ба он одат мекунанд, ки дар худ ҷаҳонбиниро ташаккул бидиҳанд, аз паи тақомулоти маънавии худ бишаванд, ба ҳар он ҷо, ки дар табиату ҷамъият ва рӯзгори ҷомеа рӯй медиҳад, дар муносибати танқиди бишаванд, рӯйдодҳоро ба таври мустақил мулоҳиза карда бинанд.

Равшанзамирон ва хирадмандони давраи замони гуногун ба масъалаи тарбия баҳои баланд додаанд. Маҳз аз ҳамин ҷост, ки Қояҳои тарбияи насли наврас, омӯхтани илму ҳунар ва тарбияи ахлоқи одоб хануз дар замони

кадим пайдо шуда, аввал дар эҷодиёти дахонакии халқ ва баъдтар дар баъзе асарҳои давраҳои то ислом ифода ёфтаанд. Шоирони пешкадами давраҳои гузашта, ки ба халқ наздик буданд, он Қояҳои тарбиявии халқро дар эҷодиёти худ акс кунонидаанд. Бузургии он шоирон дар ҳамин буд, ки онҳо ақлу хирад ва ахлоку одобро бехтарин сифатҳои инсонӣ ва воситаи пешрафти ҷамъият мешумориданд ва адолатро бе ҳамин сифатҳои инсонӣ тасаввур карда наметавонистанд.

Қоидаҳои тарбия

Қори муҳим ва асоси тарбия ҳамчун инсонӣ бомаърифат, хушодобу меҳнатдӯст ба воя расонидани фарзанд мебошад. Ин вазифа ба оила низ вобаста мебошад ва таъёр намудани фарзандон ба ҳаёти мустақили оилави аз ҳама пеш вазифаи падару модарон аст. Қудаки маъсуми навзод, ки баъзан уро ниҳоли наврас, лои ё ҳамири навошурда монанд мекунад, дар оила ҷашм кушода, олабро мебинад, падару модар, ҳешу табораширо мешиносад, табассум кардан, ҳестану нахустин қадам гузоштан, давидану афтидан меомузад. Худшиносии, тасаввуроти ҷаҳонбинии у аввалин бор дар оила, дар ихотаи падару модар бо таъсири бевоситаи онҳо шакл мегирад, вобаста ба мусбӣ ё манфӣ будани онҳо мусбӣ ё манфӣ мешавад.

Вақте ки қудак аз вучуди модар ҷудо шуда, “мустақилона” дар арсаи ҳаёт пайдо мешавад, бисёр ҳислатҳои одамиро ҷун мерос бо худ мегирад. Ҳиссиётҳои аввалине, ки дар қудакон зухур мешавад, “хурда” (хурок ва хунук) “нушидан”, “ҳобидан” аст. Инҳо ҳиссиёти табиӣ онҳост. Қонеъ нашудани онҳо ба воситаи “бонги ҳатар”-и ғиря зохир мегардад. Навзод ҳоло забон ва адаб надорад. Инҳо маҳсули таҷриба ва тарбия мебошанд. Аммо мушкилоти асосӣ ё решагии тарбияи одами дар қудак ҳамин аст, ки ҳиссиётҳои табиӣ, “ҳайвонӣ” ё нафсонӣ он объективан ба тарбияи иҷтимоӣ-ахлоқӣ он мамониат мекунад. Ин масъалаи бисёр мураккаб аст.

Мутаассифона, ҳамин қонуният дар илм пурра таҷкик, ва дар амалия (ба одамон) таҷбиқ нашудааст. Гап дар он аст, ки аз руи қонунияти табиӣ организми қудак мисли ҳар мавҷудоти зинда моил ба он аст, ки бе ягон мамониат ҳамеша аз ҷиҳати хуроки, пушоки, нушоки оромӣ осуда бошад. Бинобар ин ҳар гуна мушкилоти дар ин “роҳ” ба у пеш оянда боисӣ норохати, пас боисӣ ҳашму ғазаби у мегардад. Таҷбиқ ҳамин қонуният аст, ки ҳамаи одамон ҷун қоида (истисно низ ҷои дорад) барои таъмини талаботҳои нафсонӣ-ҷисмонӣ худ, суи мақсадҳои дуру наздики худ ҳамеша аз тариқи осонтарин васоит, қутоҳтарин роҳ, қамтарин вақт ҳаракат мекунад ва агар он ҷизҳо муфт муяссар мешуда бошанд, даст ба пешаи заҳмат намезананд. Вале илочи дигар, ҷуз меҳнат надошта, ноҷор аз ҳамин роҳи заҳмат ё меҳнат мераванд.

Ба таъбири дигар, маили ҷисм ва талаби нафс бар он аст, ки ҳар ҷи зудтар ва харҷи бехтар ваи қонеъ шавад; ба ҳар ҷизе ки ҳилофи ин аст, муқобилият мекунад. Барои қонеъ ғаштани маилу рағбат, эҳтиёҷу талаботи қудак ҷизҳо ҳалал мерасонад. Дертар шир додани модар, зудтар сари даст

нагирифтан ва умуман ҳар хел маилу рағбати пайдокардаи кудакро дарҳол конеъ накардан боиси хашму ранчиши он мегардад.

Ин ҳолат якчанд сол давом карда, як одати бад ва як чизи муқаррари шуда мемонад. ҳамаи ин, ки то фаро расидани давраи тарбияи бихрадона (тақрибан аз 5-солаги) сурат мегирад ва чун одат, ки “табиати дуҷум” ҳисоб мешаваду қувватдиҳандаи нафси-ҷисмони мебошад, дар навбати худ боз дар муқобили тарбияи маънави, бихрадона қарор мегирад. Ба ибораи дигар гуем, кудак “табиатан” дар худ ҳеч маилу хоҳиши ба касе “чизе” додан, бахшише намудан надорад. У ҳатто бозичаи ночизашро бебозгашт ба кудাকে нахоҳад дод. Ин қонуни нафсонияти уст.

Мушкilotи тарбия ҳам маҳз дар он аст, ки бояд як одати ғавқулодаи тамоман бархилофи табиати нафси у бударо бар ваи одат қунонидан. Ба таъбири Рудаки, бояд уро бар сари нафси худ амир бисозем. Одати танҳо аз паи нафси худ рафтани, ки барои у табиист, ҳеч, набошад “то нисф” кам намуда, расми “барои дигарон” ҳам саъи қарданро омузем. Танҳо сабуқию оромии қайфияти худро одат накарда, барои дигарон, ки дар навбати худ барои у қоре қардаанду меқунанд, низ ташвише, захмате бикашад. Ва ин бар у бояд одат бишавад. Одати хуб, нек!

Албатта, барои тарбияи самарабахш пеш аз ҳама хусусиятҳои психологiiи қудакону наврасонро донистану ба инобат гирифтани зарур аст. Қонунияти сабуқию парвариши қудакон хеле марғуб буда, аз қалонсолон — тарбиягарон диққату эҳтиёти ҳамешагиро тақозо меқунанд. Дар синни навзоди ва қудакони бачаҳо (духтарҳо) қобилияти модарзоди худро инқишоф медиҳанд. Ин қараёни ниҳоят босуръат буда, онро идора қардан, роҳбари намудани қалонсолон ниҳоят зарур аст: пеш аз ҳама барои он ки ин қаракату амалиёт самти номатлуб нагирад, ба нафъи худ қудакони оилаю қамъият равона бошад. Масалан, дар ин марҳилаи инқишофи қудакони ба ваи имқонияти бозичаҳои мазмундору мақсаднок фароҳам овардан лозим. У қобилияти иҷроии бозичаҳои оддитарини ба мақсад ва ниғаранда дорад. Бози (бозичаҳо) бояд сурати ҳайвонот, асбобҳо, тасвири олотҳои техники, соҳтмон ва гаира бошанд, то ки дар зимни “қаракат”-и онҳо, яъне бозичаҳои қудакони, унсурҳои амалиёти мазмундору мақсаднок дар назари қудакони намоён шаванд, у бо қашми худ бинад, бо ақли худ “санҷад”, ба “қунар”-и дасти худ баҳо диҳад, “шод” шавад, фикру андеша васеъ гардад. Бозичаҳо, ки образҳои аёнiiи предметҳои воқеи ҳастанд, дар мавриди “бозидан”-и онҳо бо дасти қудакони дар шуури ваи таассуротҳо дар бораи амалиётҳои воқеии, ки ба он воқабастаанд пайдо мешавад. Дар у тадричан, “таҷриба” пайдо гардида, охишта-охишта ба одат ва малақаҳо табдил меёбад, ки ин барои ташаккули шахсияти қудакони ва қобилияти эҷодии у бисёр мадад мерасонад.

Қудакони дар ҳама бобат ба қалонсолон: падару модар, бачаҳои қуча қайрави ё тақлид меқунанд. Пас ба у намунаи бад шудани ё ибрати бад нишон додан лозим нест. Баръакс, дар амал намунаҳои хуби ахлоқи ва меҳнатиро дар пеши назари у қилвағар соҳтан зарур аст. У бояд равшани бинад, ки қадом рафторҳо ва қирдорҳо хубанду аз тарафи қалонсолон сазовори баҳои муқабат мебошанд

ва кадом чихатхо нохубу манфи, зарарноку бефоида аст. сипас уро водор намудан лозим аст, ки худаш онҳоро санчида бинад, аз сар гузаронад.

Коидаи тарбия ба нияти бехтару хубтар такмил намудани чараёни таълиму тарбия ҳолати ибтидоист, асоси роҳбари кардан мебошад. Коидаҳои тарбия ба ҳукми дастури коидахое амал мекунад, ки барои муаллиму тарбиятгарҳо пешбини шудааст ва барои ташаккули одами нав чун хаво зарур аст. Дар ин маврид меъёри коидаи тарбия чи будани худро возех нишон медиҳад. Коидаҳои тарбия ба афкори файласуф ва донишмандони Машрикзамину Осиеи Маркази, инчунин дастовардҳои педагогикаи милли истинод мекунад. Коидаҳои тарбия хусусияти мустақили дошта, чихатҳои ба худ хос ва қонуниятҳои тарбияро дар худ инъикос менамояд. Дар чараёни тарбия ба ин коидаҳо амал карда шавад, пас самаранокии он афзуда, натиҷаҳои дилхоҳ медиҳад.

Мазмун ва моҳияти тарбия, ташкил кардани он, усулҳо ва талаботи дар назди онҳо гузоштани маҳз дар ҳамаи коидаҳо акси худро меёбад. Мазмуну мундариҷа, арзишу моҳият, коидаҳои тарбия ба туфайли шароитҳои нави муносибатҳои иқтисодие, ки дар мамлакатамон бурда мешавад, вусъат пайдо мекунад, тағир меёбад.

Барои бехтар кардани чараёни тарбия, ба ҳолати ҷавобдехии давр овардани он, мо бояд тамоми коидаҳо, усулҳо, Қояву омилҳоро аз сари нав дида баромадан, ба шахсияти бача диққату эътибор додан, аз таҷрибаҳои мусбати дар давоми солҳо ҷамъшуда босамар ва ҷаҳми қордони бояд истифода намуд.

Ба коидаҳои тарбия инҳоро дохил кардан мумкин аст: ба мақсади муайян равона кардани тарбия, коидаи башардӯсти ва чихати демократии он, коидаи бо ҳаёту меҳнат алоқаманд будан, коидаи баргари миллию мадани ва арзишҳои умуминсонӣ, коидаи дар тарбия ба ҳисоб гирифтани синну сол ва маҳдудиятҳои шахсии хонанда, коидаи пайдарҳами, муназзами, ваҳдату ягонагии таъсири тарбия, давомнокии он ва хоказо.

Коидаи ба мақсад нигаронида шудани тарбия

Мақсади асосии ҷомеа аз тарбия ин ташаккули шахси барқамол мебошад, ки он аз чихати маънавию ахлоқи ҳамаҷарафа ривҷиёфта бошад. Мазмун, шаклу намудҳои ташаккул додану усулҳои фаъолияти тарбияви, барои расидан ба ҳамаин мақсад аст.

Вазиҷаи асосии мактаби таълими ҳамагонӣ аз он иборат аст, ки то қадри имкон шахс аз лиҳози ақли, ахлоқи, эҳсосоту андеша, ҷисмонан ривҷ ёбад, истеъдоду қобилият аз ҳар чихат дар доираи имкон тақомул ёбад. Инчунин пешбини мекунам, ки дар хонандагон гуруҳ ва ифтихори милли, ахлоқи одоби милли ташаккул ёбад.

Қори тарбияви мақсади муайянро дар назар дорад ва он чараёни пайдарпаю барқамол мебошад. Дар ин раванд ақсаран мақсаду вазиҷа якҷоя иҷро мегардад ва ҷунин ҳол дар навбати худ, пешравию ақливу ахлоқи ҷамоаи хонандагонро таъмин мекунад. Манфиатҳои ташаккули шахс ҳамаинро тақозо дорад, ки ҳар як тадбири педагоги бо мақсадҳои умумии

тарбия алокаманд бошад, онро аз руи нақшаи муайян ва ба тарзи катъи амали гардонидан лозим.

Коидаи ба мақсади муайян нигаронида шудани тарбия ба ҷамоаи бачагон аз он ҷиҳат ёри мерасонад, ки онҳо истиқболи худро дида ба мулоҳиза гирифта тавонанд, ба кувва ва лаёқати хеш бовар кунанд. Агар ҳар як ҷорачуии тарбияви пешаки пухта, ҳаматарафа мулоҳизаву муҳокима карда шавад, ба амали гардидани моҳияту мақсад тобеъ гардонидани шавад, пас ин ҳол дараҷаи Қоявию сиёсии ҷунин тадбирро мебардорад, усул ва воситаҳои интиҳобшуда мувофиқи мақсад мегардад, таъсири тарбияви баланд мешавад.

Коидаи инсонпарвари ва демократи дар тарбия

Мактаби таълими ҷамағони ба шахси муносиби соҳиби тафаккури нави педагоги, муаллими пурҳунару ниёзманд аст. Равияи дониши муаллим, сатҳи маънавияти у аз омилҳои пешбарандаи ҷомеа, кувваи муҳарриқи ҷамъият ба шумор меравад.

Рафтори наку, нишасту бархост, гуфтору кирдор, тарзи либоспуши, бо муомилаи ҳушу неку, ба калби хонанда роҳ ёфтани омӯзгор, хонандаро суи мақсадҳои оливу начиб мебарад. Дар мактаб аз ҷорачуиву тадбирҳои маърифатӣ хуб истифода кардан лозим, зеро ҷунин амр барои муайян кардани кайфияти хонандагон, ба кадом чиз марок зоҳир намудани онҳо, қобилияти онҳо мусоидат мекунад, то ҳадди имкон ёри мерасонад.

Барои дар руҳияи фазилатҳои олиии инсонии тарбия намудани ҷавонон истифодаи осори мутафаккирону хирадсандони классикӣ хеле муҳим аст. Хочати баҳс нест, ки “Девони лугати турк”-и Махмуд Кошғари, “Кутадгу билик”-и Юсуф Хос Ҳочиб, “Хибалул ҳақоик”-и Аҳмад Юғнаки, “Кобуснома”-и Кайковус, “Хикматҳо”-и Аҳмад Яссави, “Гулистон” ва “Бустон”-и Саъдии Шерозӣ, “Баҳористон”-и Абдурахмони Ҷоми, шохасарҳои Алишер Навоӣ, хикмат ва панду андарзҳои дигар донишмандону саромандони сухан аҳамияти ҳосии тарбияви доранд. Аз ин рӯ, дар мактаб хангоми аз фанҳои гуманитариву иҷтимоӣ сабақ гирифтани хонандагон, бештар диққату эътиборро ба ин масъала нигаронидан лозим.

Демократикунонии тарбия — ин маъноӣ аз эҳтиётот ва ҳавасмандии боло гузоштани тарбия, ҳосил кунонидани бовари дар байни тарбиятгару тарбияшаванда, дар асоси ҳамкори, дигаргун намудани муносибатҳои педагогиро дорад. Дар айни замон ба қори тарбия эътибори аҳли ҷамъиятро қашидан, барои рушду такомули он омили аҳли илму адабро ба қор андохтан лозим аст, ки ин хеле муҳим аст.

Дар муносибатҳои байни мардум, аҳли ҷомеа тавлиди инсонпарвари, байни муаллимону волидон ҳосил кунонидани иззату эҳтиром айни муддаост. Ба фикру мулоҳизаҳои бачаҳо эътибор додан, бо онҳо дар муносибати меҳрубони будан лозим. Мактаб маскани осоиштагиву саранҷоми, гахвораи меҳру муҳаббат нисбати инсон бояд бошад. Муаллими хуб сухани хонандагонро бо диққат мешунавад, онҳоро оромӣ ботамкин мегардонад, ба ҷавобҳо баҳои муносиб мегузорад, ҳамаро бо як ҷашм мебинад, бачагонро дӯст медорад.

Муаллим ба хонанда мисли пештара, на ба тарзи объект, балки монанди худ ба сифати субъект дар муомилаву муносибат бошад. Яъне, омӯзгор ба шогирд на ҳамчун ба фармонбардор, балки ёвару баробархукук, ҳамкору ҳамдаст рафтор кунад.

Демократикунони ба завку саликаи хонанда наздик кунонидани тарбия, мулохиза карда баромадани моҳият ва мазмуни онро дар назар дорад, ҳукуки инкишофи шахс, рушду камоли инсон ва худшиносиро таъмин менамояд.

Коидаи бартарии арзишҳои милли ва умуминсонӣ дар тарбия

Хонандагонро бо арзишҳои милли, маданияти кухану гановатманди Ватан шиносонидан, эҳтиёҷоти ба донишҳои фарҳангӣ ва динӣ доштаи онҳоро ташаккул додан, малакаро афзуда, торафт бой гардонидан, шакл гирондани мафҳумҳои эстетикӣ хеле муҳим аст.

Арзишҳои маънави ва Қояҳои милли хонандагони гуногунмиллатро муттаҳид мекунад, дӯсту тифок мегардонад, дар ташкили хониш ва фаъолияти меҳнати ёрӣ мерасонад.

Дар қори тарбия пурра истифода накардани таҷрибаҳои бои педагогикаи халқӣ, сарфи назар кардани афкори педагогии алломаҳои бузург, урфу одатҳои ба мардуми Шарқ хос, дар ҳаёт татбиқ накардани анъанаҳои бой, боиси як қатор камбудии соҳаи тарбия гардид.

Арзишҳои бисёрасраи халқро надониш, беэътиноӣ ба мероси маданияти боиси он мешавад ки худшиносии милли осеб мебаронад, ҳиссиёти ифтихорӣ гурури милли номукамал мегардад, қоҳиш меёбад.

Аҷдоди мо дар давоми инкишофи таърихи, маданияти басо оли ба вучуд овардаанд. Сарватҳои ба вучуд овардашудаи маънави дар тарбияи ҷавонон арзиши бузург дорад, хидмати қалонро ба тақдим мерасонад.

Асарҳои ал-Бухори, ал-Хоразми, Беруни, Фороби, Сино, Юсуф Хос Хочиб, Аҳмад Юғнаки, Саъдии Шерози, Аҳмад Яссавӣ, Низомии Ганҷавӣ, Фаридуддини Аттор, Абдурахмони Қоми, Алишери Навоӣ ва дигар мутафаккирон дар хонанда хислатҳои бехтарини инсонӣ, ахлоқи ҳақиқӣ ва рафтори писандида, бахтиёр шудан, боинсофи, покиву ифқат, сабру матонат, меҳру шафқат, хифзи саломати, эҳтиромӣ падару модарро парварида, бобати ҳар як қоидаи ахлоқи одоби номбурда тасаввуроти том медеҳанд. Мафҳуми одаму одамгари, фарзанди бани башар васеъ буда, ба таркиби он хислатҳои зебанда ва ҳуби инсонӣ дохил мешавад, яъне ҳар як шахс дар ҷомеа ба мардум дар муомилаву муносибати нек бошад, дӯсту рафиқ шавад, нисбати падару модар эҳтиром орад, волидонӣ ҳешро аз сидқи дил дӯст дорад, меҳнатдӯсту бодӣнат бошад, баробари ин дигар ҷиҳатҳои болоиро фаро гирад. Бобову аҷдод, падару падарқалон ҳамин хел хислатҳои наҷиби инсониро тарбия карда, ба он аҳамият додаанд.

Холо якҷанд мисолҳо аз дурдонаи Шарқ:

Унсрулмаолии Каиковус дар шинохтани ҳаққи падару модар мегуяд: Эи писар, ки хиради фарзанд дар ҳурмат ва нигоҳбонии худ ва асли худ, яъне падару модар аст. зеро онҳо аз баҳри ту ҳештанро ба қуштан деҳанд. Он фарзанд, ки хирад роҳнамоӣ у бувад, аз меҳри падару модар холи нест.

Зинхор, эи писар, падару модаратро хор мадор. Падару модар бунёдгузори неки ва нафси туанд. Агар ту дар ҳаққи эшон гунаҳкор боши, сазои ҳеч неки нести...

Бо падару модари худ нек бош, то рӯзе фарзандонат низ бо ту наку бошанд. Зеро он ки аз ту зояд, ҳамон тамаъ дорад, ки аз падару модар дори. Зеро ба масал одами ҳамчун мева аст ва падару модар ҳамчун дарахт. Харчанд дарахтеро нигоҳубин беш куни, мева аз у накутару бехтар ёби. Ва чун падару модарро хурмату шафкат бештар куни ва бештар қабул шавад ва бо хушнудии онҳо наздиктар боши”.

Коидаи мунтазами, системаноки. Таъсири ба ҳам мувофиқ ва пайдарҳамии тарбия

Ба тарбия аз меъёри томи мунтазами наздик шавем, дар фурувард дараҷаи ба марому мақсади муайян нигаронида шудани он маълум мегардад, сатҳи самараву натиҷаи он муайян мешавад. Дар ин маврид мақсад ва вазифаҳои педагоги, мазмуни қор аз тарафи ҳамаи қасоне, ки дар ҷараёни тарбия иштирок доранд, бояд эътироф карда шавад.

Ба он аҳамият додан лозим аст, ки амалан ҷараёни тарбия қори ҳамагон ва пайдарҳам бошад, ҳамаи бачагони синну соли гуногунро фаро гирад, тамоми ҷиҳатҳои тарбия ҳамоҳанг бошад, кӯшиши аҳли ҷомеа, институтҳои давлати ва муассисаҳои илмие, ки ба ташаккули қамолоти шахс нигаронида шудааст, таҷассуми худро ёбад.

Дар тарбия мунтазами, пайдарҳами ҳеле муҳим аст. Тарбиятгар дар ибтидо аз бачаҳо ягон ҷизро талаб намуда, сипас ин талабро фаромуш қунад ва ё худ ҳилофи тарбия амал қунад, ин ҳол ба қори тарбия таъсири ҳеле бад мерасонад. Муаллим бояд босубот, аз уҳдаи суҳан барояд. Масалан, “Пагоҳ рӯзномаатонро тафтиш меқунам”, “Равған молидани пойафзолро месанҷам” ва монанди ин супоришҳо дода бошад, назорати иҷро ро фаромуш қунад. Педагог ба бачаҳо гузаронидани ягон тадбиреро ёдрас қунаду баъди гузаштани фурсати муайян онро фаромуш қунад, ҳонанданогон ба ҷунин муаллим бовар нақарда мемонанд. Қавлу феъл, гуфтору қирдори педагог бояд ягона бошад.

Тамоми тарбиятгарон дар муомилаву муносибат бо ҳонандагон набояд дар амалиёти зидди ҳамдигар бошанд, назди онҳо вазифаи ягона гузоштан лозим. Дар қори тарбия ба ҷунин пайдарҳами риоя қардан ҳеле муҳим аст.

Тарбия ҷараёни дарозмуддату мураккаб буда, дар он падару модарон, муаллим, аҳли ҷомеа ва дигарон вазифадор мебошанд. Аз ин сабаб, дар раванди тарбия риоя қардани пайдарҳами ва давомноқи зарур буда, дар муддати махсус муайян намудани дараҷаи тарбия ёфтани ҳонандагон, усулу шаклҳои тарбия ҳеле муҳим аст. Ин қоида бобати ба амал баровардани тамоми зинаҳои тарбия, ҳонандаҳо ва ташкилотҳои ҷавонон, муассисаҳои тарбиявии берун аз мактаб, ҷамоаҳои истехсоли, аҳли васеи аҳли ҷомеа, шахсони вазифадорро водор меқунад, ки ҳамҷиҳату бомаслиҳат қор баранд. Зеро системаи таъсири дар тарбия мавҷуд буда на танҳо ҷавонон, балки тамоми табақаҳои гуногуни аҳолиро фаро мегирад.

БОБИ ХІ

УСУЛУҶОИ УМУМИИ ТАРБИЯ

Тарбиятгарон молики донишу тарбия буда, тарбиятшавандагон ҷавононе мебошанд, ки донишу тарбия меомузанд. Вале тарбиятшавандагон ба дараҷаи муайян ғаёлият нишон надиханд, донишу таҷриба омукта наметавонанд. аз ин вачх, усули тарбия - ин усули ғаёлияти ҳамкори ва таъсири мутақобилаи тарбиятгару тарбиятшаванда мебошад. Дар адабиёти илми усулҳои тарбия бо истилоҳи методҳои тарбия низ ба кор бурда мешавад.

Калимаи “метод” юнони буда, маънои роҳу равиш, усулро мефаҳмонад. Чун усулҳои таълим усулҳои тарбия низ ба қисмҳои ҷудогона тақсим мешаванд. чунончи, муаллим дар синф барои тоза намудани синфхона бори аввал шанбеги мегузаронад. Пеш аз тақсими кор, омӯзгор бобати тар кардани латта, тарзи тоза кардани партаву фарш гап зада, иҷрои онро дар амал нишон медиҳад. Сухани муаллим дар ин маврид услуб ба шумор меравад. Усул ва услуб баробари ҳамдигарро тақозо намудан, маъкул будан, байни ҳамдигар робитаву алоқа дошта, бино ба моҳияту ҷараёни педагоги метавонад аз яке ба дигаре гузашта истад.

Воситаҳои тарбия барои мувофиқи мақсад, таъби дил ҳал кардани ин ё он масъалаи тарбияви истифода мешаванд (аёният, китобҳо, радио, телевизион). Ба гайр аз ин, навъу хелҳои ғаёлияте, ки ба он хонандагон ҷалб карда шудаанд-кинофилмҳо, асарҳои санъат, сухани зиндаи хонанда, бозиҳои бачагона, варзиш, маҳфилҳои бадеии хаваскорон ва монанди ин хелҳои ғаёлият метавонанд воситаҳои тарбия шаванд.

Воситаҳои тарбия барои ба амал баровардани марому мақсади тарбия бояд муаллимро ба низоми мукаммали тарбия кашад. Чунончи, барои ин ки китобхонаи мактаб ба воситаи тарбия мубаддал гардад, муаллиму китобдор бояд тадбири мулоқот бо нависандагон ва муҳокимаи асарҳои хондашударо созмон диҳанд. Масалан, гузаронидани соати тарбияви ба мавзӯи “Китоб – дӯсти мо”. Китоб ҳосиятҳои аҷоибе дорад. Вай на танҳо аз насл ба насл дониш, маданият, таҷрибаи ҳосил кардаи инсонро медиҳад, балки инчунин барои истифодаи ҷамъият имкониятҳо фароҳам меоварад. Як китобро ба туфаили эҳтиёткори бисёр одамон хонда метавонанд. Китоб таъсири калони тарбиявӣ дарккуниро дорад. Бисёр одамони бузург – олимони, файласуфон, шоирон, нависандагон ба китоб ҳамчун ба муаллими бузург, рафик баҳо дода, ҷавонро даъват кардаанд, ки аз овони бачаги ба китобхони одат кунанд. Шоири бузург Абдурахмони Ҷоми мегуяд:

*Аниси кунчи танҳои китоб аст,
Фуруғи субҳи донои китоб аст!*

Натиҷаи тарбия ба он вобастаги дорад, ки мутасаддиёни кор аз усулҳои ҷараёни тарбия, услубҳо ва шакли воситаҳо ба қадом дараҷа моҳирона ва ё сарсарӣ истифода мебаранд.

Тарбиятгарон усули дилхохи таъсири тарбияро нисбати бача интиҳоб намуда, барои дигаргун кардани шахсияти у бояд шароити мусоид фароҳам оваранд.

Усулҳои тарбия ба ҳар бача, ба ҳар як ҷамоаи кудакон дар муомилаю муносибати ҷудоғона шуданро дар мадди назар дорад.

ӯамин тавр, дар ҷараёни тарбия муаллим бо назардошти манфиати як нафар хонанда ва ё ҷамоаи синф, ҳалли ягон масъалаи тарбияви синну соли хонандагон ва маҳдудияти индивидуали, дараҷаи тарбиятёфтаи онҳоро, хусусияти вазъияти педагогиро, ҳуллас, бо назардошти маҷмуи шаклҳои таъсиррасони кор барад, ки ин ҳамаро методи тарбия мегуянд.

Тарбия ҷараёни ниҳоят мураккаб буда, ҳаёти иҷтимоию сиёсии ҳар қадам даврро дар худ акс мекунад. Усулҳои он, восита ва шаклҳои он дар давоми чандин аср ташаккул ёфта мукамал мегардад, ҳамон урфу одатҳое, ки ба рӯзгори мардум созгор омадаанд, ба анъана мубаддал мегарданд. Аз ин ру дар тарбия урфу одат ва расму русуми ҳар як халқ, ки таърихан ташаккул ёфтааст ва ё дар амал ҷаҳонбиниву ҷаҳоншиносии у аз санҷиш гузаштааст, воситаҳои тарбия шуда метавонанд. Барои ҳамин тарбия аз заминаи милли ва таърихи набояд канда шавад.

Тавсифи усулҳои тарбия

Чи тавре, ки дар бобҳои гузашта таъкид намудем, педагогикаи халқи ахлоку одоб ва тамоми ҷиҳатҳои тарбияи хоси миллиро таҷассум кардааст. Дар педагогикаи халқи аз хелҳои гуногуни усул ва воситаҳои тарбия истифода бурда мешавад ва ин усулу воситаҳо ниҳоят гуногуну рангин буда, бисёр ҷиҳатҳои он аз педагогикаи илмӣ бартарӣ дорад. Зеро усулҳои маҷкур барои ташаккули педагогикаи илми низ таъсири ҳудро гузоштааст.

Дар педагогикаи халқи усулҳои гуногуни тарбия ба кор бурда шудаанд, ба тарзи умумӣ чунин тасниф мешаванд:

1. Фаҳмонидан (омузонидан, одат кунонидан. машқ кунонидан).
2. Намуна овардан (маслиҳат додан, узр пурсидан, бобати хубию некуи гап задан, намунаи ибрат шудан).
3. Панду насихат додан (даҳолат кардан, рози кунонидан, илтимос кардан, таваллою тазарруъ намудан, изхори орзуву хоҳиш намудан, маъқул кардан, раҳмату ташаккур гуфтан, дуо кардан, роҳи сафед талабидан ва монанди инҳо).
4. Маҳқумкунӣ ва ҷазодиҳӣ (манъ кардан, таъна задан, гилаву гузор кардан, танбех додан, маҷбур кардан, коҳиш намудан, айбдор намудан, шарм дорондан, тарсонидан, бо нафрат нигоҳ кардан, касамёд кунонидан ва хоказо).

Агар эътибор диҳед, ҷаҳор усули зикршуда як чизи яклухту томро ифода мекунад. Пеш аз ҳама ба бача манзараи умуми фаҳмонида дода мешавад. Дар сурати ба моҳияти чизу ҷора ва ходисаҳо сарфаҳм нарафтани бачагон, тарбиятгар воситаи намунаро ба кор мебарад, яъне ба мушоҳидакории мустақили бачаҳо эътибор дода мешавад. Дар ин маврид нафаҳмидагон туфайли панду насихати калонсолон ба моҳияти чизу ҷора ва ходисаҳо

сарфаҳм мерафтаги мешаванд. Фараз кардем, ин дафъа ҳам бача нафаҳмад ва ё фаҳмиданро нахоҳад, дар чунин ҳол аз усулҳои маҳкум кардан ва ҷазо додан истифода карда мешавад. Вале ин ҷораю тадбири охирин аст, ки халқ онро хуб сарфаҳм рафтааст. педагогикаи илмии замони ҳозира маҳкум кардану ҷазо доданро ҷораи охирин доништааст, кушодатар карда гуем, он ҷораест, ки самарааш ночиз буда, ба исбот ҳам расидааст.

Намунаҳои нодири педагогикаи халқи, усулҳои тарбия ва қувваи таъсиррасонии тарбия бо воситаҳои муайян ба амал бароварда шудаанд. Интизори қабули меҳмон будан, ба меҳмони рафтан, ҷараёнҳои гуногуни меҳнат, ҳашарҳо, ҳама гуна ҷамъомадҳо (ҷойхона, маросимҳои тӯй), сайлҳо, кайд кардани ҳама гуна тадбир, маросимҳои гуногун ва монанди инҳо вазифаҳои тарбиявиرو иҷро мекунанд.

Барои тарбияи хонандагони ҷавон анъанаҳои милли, кадрӣҳои умуминсонӣ бояд ба асос гирифта шавад. Ин ҳол, дар навбати худ, услуб ва шаклҳои мавофиқи ба тарзи нав тарбия карданро тақозо мекунад.

Барои омӯзиши усулҳои тарбия, таҳлили онҳо, истифодаи онҳо дар раванди фаъолияти педагоги, осон намудани фарогирии одату малакаҳо, онҳоро ба таври шартӣ ба ҷанд гурӯҳ тақсим мекунем: усулҳое, ки шуури иҷтимоиро ташаккул медиҳанд, усулҳои ташаккул додани ахлоқи ҷамъияти ва таҷриба; усулҳои худтарбиякуни, инчунин усулҳои рағбатнок кунонидану ҷазо додан.

Усулҳои ташаккули шуури иҷтимоӣ

Ба нияти ташаккул додани ҷаҳонбинии илми, эътиқоди шахси, Қояҳои маънавию сиёсии хонандагон, мебоист усулхоеро дохил кард, ки ба шуур, эҳсосот ва ирода таъсир расонад. Моҳияти усулҳои ин гурӯҳ аз ин иборат аст, ки ҷамъият назди шуури хонандагон ҷи гуна талабҳо мегузорад. Барои ёри расонидан ба ташаккули ҷаҳонбинии, сарфаҳм рафтани мазмуни зиндагии ҷавонон, бояд усулҳое истифода шаванд, ки шуури иҷтимоиро ташаккул бидиҳанд.

Фаҳмонидан. Дар хонандагон тарбия кардани шуурнокии сиёси, фаъолиятмандии иҷтимоӣ зарур аст, яъне онҳо сиёсати дохиливу хориҷии давлатро бифаҳманд ва идрок бикунанд. Фаҳмонда додан усулхоест, ки барои ташаккул додани шуури иҷтимоӣ бисёр кор фармуда мешавад. Вазифаҳои фаҳмонида додан ин аст, ки хонандагон дорои маданияти оли, соҳиби гуруру ифтихори милли бошанд. Ва фаҳмонида додан ба ҳамин кори амри хайр бояд мадад расонад.

Сӯҳбат. Сухани зиндаи муаллим барои ташаккул додани ҳислатҳои Қояви ва ахлоқии хонанда усули пуртаъсир ба ҳисоб меравад. Хангоми интиҳоби мавзуи сӯҳбат (барои ин ё он синф) аҳамияти ҳосса доштани мавзӯ, дар хонандагон барангехтани боварии ахлоқи ва натиҷаҳои дилхоҳи онро бояд ба ҳисоб гирад.

Сӯҳбатро дар мавзӯҳои гуногун ташкил додан мумкин: мавзӯҳои ахлоқи одоб (мезони ахлоқии одамон дар ҷамъият, қоидаҳои худдори), мавзӯҳои эстетикӣ (зебоии табиат, муносибатҳои байни мардум, зебоӣ ва хушхулкии

инсон) мавзуъҳои сиёси (сиёсати дохили ва берунии давлат, рӯйдодҳои ҷаҳон), мавзуъҳои оиди таълиму тарбия сарфаҳм рафта ба моҳияти ҳодисаҳо (қайҳон, олами ҳайвонот).

Дар давоми сӯҳбат он чиз аҳамияти хос пайдо мекунад, агар муаллим ба ҳонанда чунин саволхоро гузорад, ки дар у чуръати гап заданро барангезад, сухани дар пешаш сабтшударо бе ҳеч биму харос гуфта тавонад, ҳонандаро ба фикр кардан водор намояд.

Хикоя. Одатан ҳонандаҳо ба хикояҳои марок зохир мекунанд, ки онҳо ҳаёти бошанд, образҳои ибратбахш дошта бошанд. Ба мактабиён оиди принсипҳои ҷудогонаи ахлоқ, мезони ахлоқ, қонуниятҳои таърих, сарватҳои табиӣи Ватан, одамони наҷиб, оиди таърих, адабиёт, санъат маълумот хоҳад дод. Адабиёти бадеи, радио, телевизион, мақолаҳои ба газетаву маҷаллаҳо дарҷшуда низ маводи пураарзишанд. Ҷи сӯҳбату ҷи хикоя дар мавзуъҳои муносиби синну соли ҳонанда интиҳоб гардида, ба забони таҳсил бояд гузаронида шавад. Хеле беҳтар мебуд, ки мавзӯи сӯҳбату хикояро худӣ ҳонандагон интиҳоб кунанд, зеро дар чунин ҳол сӯҳбат ба иштирокдоронаш завқу шавқ мебахшад ва табиист, ки ҳонандаҳо ба чунин сӯҳбат бефарқ намешавад.

Намуна шудан. Он чиз ниҳоят муҳим аст, ки ҳонандаҳо дар одамони гирду атроф сифатҳои хуби ахлоқиро дида, аз он намунаи ибрат гиранд. Шаҳсан намуна шудани муаллим, алалхусус ба ҷавонон таъсири қалон мерасонад. Онҳо худдори муаллимиро хангоми дарсдиҳӣ байни ҷомеа, бо одамони гирду атроф, дар ҷи гуна муомилаву муносибат будан, ба қадом тарз иҷрои вазифа қардани эшонро ба мушоҳида мегиранд.

Ҳонандагон ба ҳулку атвори қасони наздики худ тақлиду пайрави мекунанд. Ҳулку атвор бошад, дар баъзеҳо ҳам барои таркиб ёфтани сифатҳои наҷибӣ инсонӣ, ҳам ҳислатҳои ношоиста таъсир мерасонад. Аз ин мебарояд, ки муаллим ва падару модарон дар ҳолатҳои гуногун худро идора қарда тавонанд. Онҳо дар қучо, ки набошанд, бояд ҳис кунанд, ки дар гирду атроф баҷаҳо ҳастанд. Дар байни қавлу феъл, сухану амали онҳо тафовуте набошад.

Маълумотҳо, мустанаде, ки ба рӯзгор ва фаъолияти инсонӣ пешқадам оид аст, феълу атвор ва ҷиҳатҳои ибратангези қаҳрамонҳои асарҳои бадеи, кинофилмҳо ва спектаклҳо ба шуури баҷаҳо таъсири пурызур мерасонанд.

Дар мактабҳо бо пешқадамони истехсолот воҳуриҳо гузаронида мешавад. Ҳонандаҳо бо дастоварду муваффақиятҳо, ки падару модарон фаҳр мекунанд, қӯшиш мекунанд, ки ба онҳо монанд бошанд.

Дар намунаи ибрат истифода намудан аз намунаҳои педагогикаи ҳалқи низ аҳамияти қалон дорад. Бобову бобоқалон, волидон фарзандони худро даъват қардаанд, ки аз инсонӣ ҳушхулку донишманд, одамони бузург ибрат гиранд. Ҷунончи “Парранда он қунд, ки дар лонааш дидааст”. Ҳулосаи басо содда, вале пурмаъно. Мо дар ҳамин ҳикмат мундариҷ ва ҷамъулҷамъ гаштани фикрҳои наҷибро ҳамеша сарфаҳм намеравем. Ҳалқ бо ин гуфтаи мехоҳад, ки тартибу оростагиро аввал дар ҳонаи худ қори намо, дар ақси ҳол фарзанди ту дар қуча авбошу бадахлоқ мешавад.

Омили асосии рушду камолот, худмуайянкунии бача —ин фаъолият мебошад. Коидаи аз нуктаи назари фаъолият наздик шудан магз андар магзи тамоми чабхаҳои таълиму тарбия ҷойгир шудааст.

Фаъолият хонандагонро водор менамояд, ки донишхоро ба таври мустақил фаро гиранд, барои аниқ кардани майли онҳо ба ихтисос, мусоидат мекунад. Аз он ҷиҳат ёрӣ мерасонад, ки чи гуна таҷрибаҳои фаъолияти эҷоди, арзишҳои ба эҳсосот алокамандро аз худ кунанд.

Аз синфи якум оғоз намуда ба он ноил гардидан лозим аст, ки хонандаҳо бо меҳнати ғоиданок машқул шаванд. Чунин меҳнат дар он сурат натиҷаи ҳуб хоҳад дод, ки вай аз тарафи аксар одамон, ҷомеа ба иҷро расад.

Усулҳои машқ ва омузонидан

Машқ, одат кунонидан, ин фаъолияти бачахоро оқилона, бо ҷашми кордони ба як мақсад нигаронида ва боҳамҷиҳати ташаккул дода мешавад, онҳоро ба риояи мезони ахлоқ ва иҷрои қоидаҳои ҳулуқ атвор раҳнамун месозад. Одатҳо дар бачаги таркиб ёфта, сипас мустаҳкам шуда мераванд.

Муаллимон, падару модарон дар бачаҳо шакл гирифтани одатҳои мусбиро бояд зерӣ назорат бигиранд. Хонандаҳо одатхоро дар натиҷаи мулоқоти бардавом бо қасони наздик, тақлид қардан ба қирдори онҳо, тавассути тарбия ҳосил мекунанд. Ва дар натиҷа одат ба эҳтиёҷ табдил меёбад.

Машқ тақрори бисёрдафъаинаи ҳаракати муайяно дар бар мегирад. Барои хонанда машқ ва одат кунонидан ҷараёни бошуури эҷод аст. Дар натиҷаи машқ малака, одат, донишҳои нав ба нав тавлид меёбад, истеъдоди ақлии хонанда ривҷ меёбад, таҷрибаи ахлоқии у васеъ мешавад. Тарбияи беодат ба бинои бепойдевор монанд аст, одат бошад ба туфайли машқи пайдарҳам мустаҳкам мегардад.

Омузонидан маҷмуи ҳаракату қорҳои амали мебошад, ки ба мақсади ба шакли одат даровардани ҳулуқ атвор ахлоқу одоби иҷтимоии тарбиятгирандагон ва иҷрои он аз руи нақшаи муайян ва пайдарҳам бурда мешавад.

Омузонидан аз маҷмуи ҷандин ҳаракати пайдарҳам иборат аст. Муаллим вазиқадор аст, ки ин ҳаракатхоро нишон бидиҳад, фаҳмонида диҳад, ба мушоҳида гирад. Дар амалиёти тарбия ҳелҳои гуногуни машқ қардан вучуд дорад: машқ дар фаъолият; машқҳои рӯзмарра, машқҳои маҳсус.

Машқ андар фаъолият, ба тарбияи меҳнат, фаъолияти иҷтимоӣ, фаъолият дар байни ҷомеа ва муносибатҳои байни мардум нигаронида шудааст. Машқҳои вориди рӯз маъноӣ онро дорад, ки ба тартиботи дар мақтабу оила қори буда амал қарда шавад, алокамандона ба ин одатеро меомузад, ки қас хошишу ҳаракатхоро идора қунад, аз қор ва аз вақтҳои ҳоли дуруст истиқода барад. Машқҳои маҳсус ахлоқии мадани, рафтори писандида ва маслақу малақахоро тавлид мекунад ва мустаҳкам мегардонад, таҳким мебахшад.

Супориш. Ба таври ҷамоа иҷро қардани супоришҳои меҳнати дар хонандагон таҷрибаҳои ахлоқиро ташаккул медиҳад ва ин ҳол ба аҳамияти ҷудогона молик аст. Хонандагон ба он одат мекунанд, ки қувват ва неруи

худро ба кори умум сарф кунанд, дар назди ҷамоа масъулиятро хис намоянд. Мехнат характери бачаро ташаккул медиҳад, мустаҳкам мегардонад.

Талаби педагоги. Талаби педагоги яке аз усулҳои басо муҳими тарбия мебошад. Талаб метавонад ҳар хел шавад: иҷрои вазифаҳои гуногун аз ҷониби хонанда; ифодаи меъёри феълӣ атвор, ахлоку одоби иҷтимоӣ; дар ин ӯ он фаъолият иштирок карда, хангоми иҷрои он ба сифати вазифадори мушаххас намоён гаштан; ба ҳаракатҳои оқилона далолат кардан.

Усулҳои худтарбиякуни

Агар дар ниҳоду сиршти хонанда эҳтиёҷоти худтарбиякуни, яъне аз паи тақомулотӣ худ бошуурона кор бурдан пайдо шавад, дар он сурат ҷараёни тарбияро самаранок ҳисобидан мумкин мешавад. Хонандагон, аҳалхусус мактабиёни синну соли миёна ва калонсолро ба он раҳнамун сохтан лозим аст, ки онҳо дониш ва малакаи худро мустақилона афзоянд.

Худтарбиякунӣ маънои онро дорад, ки хонандагон дар фаъолияти худидоракуни иштирок кунанд, ин бошад воситаи пуртаъсир, ташаккул додани мавқеъ дар фаъолияти иҷтимоӣ мебошад. Хонандагон дар хониш, тарбия, вақти истироҳат, аз усулҳои худро тарбия кардан истифода мебаранд, худро тарбия кардан бошад касро ба ташаббускори ва мустақил амал кардан мебаранд.

Дар мактаб фаъолияти мустақил корбари, марому мақсади кор, аз тарафи ҷомеаи педагоги маънан тайёр карда шавад, дар он сурат байни муаллимону хонандагон, эҳтиром, хайрхохи, хусни тафохум (ҳамдигарро нағз фаҳмидан) ба амал меояд, ки инро шароити мусоид ба вучуд оварданаш мумкин.

Тамоми ташкилотҳои худидоракуни ҳар якчанд вақт, аз фаъолияти худ бояд ҳисобот диҳанд, кавлу амалро, гуфтору кирдорро нигахдоранд, ҳар касеро, ки аз ҳуқуқи вазифа рағбатноку хавасманд кардан даркор, онро ба эътибор бояд гирифт.

Сифатҳои худтарбиякуни дар вақте пайдо мешавад, ки бача бо ҳисси вазифашиносии рафтор карда, худро ҳамчун шахс ба идрок кардан сарфаҳм равад, дар корҳои амали соҳибистиклол буданашро нишон диҳад.

Дар худтарбиякуни маслиҳат ва нишондодҳои гуногуни ахлоқи, ҷисмони, эҳсосоти кавииродаги ва интеллектуалиро додан лозим. Дар ин маврид хуб мебуд, ки хонандагон нисбати худ, феълӣ амали худ, дар муносибати танкиди шаванд ва инро ба онҳо омузонидан муҳим аст. Хонандагон барои дар вақти муайян ба сомон расонидани вазифаҳо, уҳдадор мешаванд ва онҳоро дар рӯзнома навишта мемонанд. Пас аз ин, ҳар вақт, бо гузаштани муддати муайян аз иҷрои уҳдадори дар назди худ падару модарон ҳисобот медиҳанд. Ин ҳол мусоидат мекунад бар ин, ки онҳо барои феълӣ атвор, гуфтору кирдор ҷавобдеҳ бошанд, масъулиятро хис кунанд.

Рафтори худро таҳлил кардан. Таҳлили шахс ва фазилятҳои худ касро барои ба мулоҳиза гирифтани феълӣ атвор, кирдор ва амалиёти хеш водор мекунад.

Барои феълӣ атвори худро дар зерӣ назорат гирифтани, хонанда ҳар он ҷиро ки ба рафтору кирдор, нишасту барҳост, интизом, афзудани одатҳои мусбат

дахл дорад ва бар акси ин хошиш ёфтани одатҳои манфиро ба таври доими дар рӯзнома навишта меравад.

Ба худ баҳо додан. Ба он мусоидат кардан зарур аст, ки қобилияти хонанда бо қувваи у ба зухур пайванданд. Ба қори худ баҳо додан мушкилихо дорад, вале хонандаро ба ин бояду шояд тайёр кардан мумкин. Аз ин сабаб хонанда боирода бошад, вазифаи худро сарфаҳм равад, барои таҳсилу тарбияи у сабабхову мотивхо чун асос хизмат кунанд, яъне у хошиши тарбия гирифтандро дошта, худро аз дидгохи рафикону қасони наздик арзёби қарда, барои тақомулоти худ қўшиш ба харч диҳад.

Ба худ баҳо додан ба он ёрманди мерасонад, ки хонанда имқониятҳои хешро ҳисобу қитоб қарда бинад, инчунин мусоидат кунад, ки у баҳои ҳолисонаи худро бевосита аз берун гирифта, ин тарафи масъала дар у ҳисси қаноатмандиро ба вуҷуд оварад.

Усулҳои рағбатнок қардан ва қазо додан

Бачаҳои мактабхон ҳаминро бояд ҳис кунанд, ки ҳар қадоме аз онҳо рушду қамол меёбанд ва аз ин хурсанд ҳам мешаванд. Танҳо дар чунин ҳолат бача пешравии худро дида метавонад, ба қувваи худ бовари ҳосил мекунад. Иззату ҳурмати бачаро бачо меоранд, ба вай бовари изҳор намуда, ба суханаш гуш меандозанд, вай чун қарди ба қамоа дарқори аст, муаллим низ ба у мароқ зоҳир мекунад. Барои ноил шудан ба ин, аз усули рағбатнок қардонидан истифода қардан лозим. Зеро рағбатнок қуниодан ба эътирофи қуввае асос ёфтааст, ки қалонсолон ба бача бовар мекунанд, тавлиди қобилият ва қазилатхоро ҳамчун ҳодисаи муқби арзёби менамоянд. Рағбатнок қуноидан, дили хонандаро мебардорад, уро шавқу завқ мебахшад, мусоидат мекунад, бар ин, ки хонанда боз ҳам хушхулқу хушодоб шавад. Дар таҷрибаи мактабхо хелҳои зерини рағбатноққунони истифода мешаванд.

1. Қувва ва имқонияти хонандаро ба ҳисоб гирифта, ба супоридани вазифаи масъулиятнок ба у бовари қардан; дар ин маврид хонанда бо қадру қиммати худ мефаҳрад.

2. Таърифу тавсиф қардан (дар назди қадару модарон, қамоаи бачагон).

3. Додани тухфаҳои хотирави (қитоб, қруққа, аёният ва монанди инҳо)

4. Додани Ифтихорномахо.

5. Бо стипендия тақдир намудан.

6. Фотосурати уро ба лавҳаи ҳурмат гузоштан.

7. Дастиқриву қонибдори қардан.

8. Масъулият ва изҳори миннатдории қомеа.

9. Дар саф дар қатори яқум истодан.

10. Дар муқобикахо шарафи афростани байрак.

11. Эълону иттилоот дар рӯзнома, радио ва монанди инҳо.

ӯар як навъи рағбатноққардони бо ба ҳисобқирии талабҳои педагоги бояд истифода шавад. Яъне рағбатноқ қардан, мувофиқи хизмати ҳақиқии хонанда бошад, пайи ҳам нашавад; таърифи аз ҳад зиёд, натиҷаҳои дилхоҳ нахоҳад дод; ба нисбати дигар хонандахо онҳоро таҳқир қардан нашояд, талаби ба рағбатноққардони бударо суғст қардан лозим неғт ва хоқазо.

Чазо додан ин баҳои манфиест дар ҳаққи феълӣ атвор, гуфтору кирдор ва фаъолияти тарбиятгиранда.

Чазо усули охиринаи тарбия буда, ба манфиати хонанда ва тамоми синф нигаронида мешавад. Хангоми истифодабарии усули чазо, чазои ҷисмонӣ додан, задан, калтаккори қардан мумкин нест, тарсонидан ва даргазаб қунонидани баҷа низ натиҷаи хуб нахоҳад дод, зеро хонанда аз бими тарс ба дуругуӣ одат мекунад, мунофиқу дуруя мешавад. Ба ҷораҳои чазо, ки дар мактабҳо то дараҷаи имконпазир истифода мекунанд, инҳо дохил мешавад:

— *Танбех додан* навъи хеле сабуки чазо мебошад. Муаллим ба баҷа рӯбару истода танбех медиҳад ва ин танбехро дар рӯзнома нависта мондан мумкин.

— *Оғохонидан* барои пешгирии қардани амалиёти номаълум истифода қарда мешавад.

— *Хайфи ту додан*. Агар танбеху оғохонидан натиҷаи ҷашмрасро надиҳаду хонанда интизоми муқарраршударо вайрон қардан гирад, дараҷаи айбу иллат ва вайроншавии интизоми уро ба инбат гирифта ба хонанда хайфи ту эълон қардан мумкин.

— *Шармсор қардан*. Яке аз эҳсосоти нозуки одамизод шарм, ор-номус, ҳаёст. Одатан, дар инсон иззати нафс, одамгари ҷи андоза кави бошад, пеш аз ҳама иззату ҳурмати хешро ба ҷо орад, дар ҷунин шахс ору номус, шарму ҳаё ҳамон қадар пуқувват мешавад. Хангоми тарбияи баҷаҳо ҳамин гуна ҳислатхоро бо эҳтиёткори ривҷ додан дарқор, вале бардавом ва ҳамеша шарм дорондану сурху сафед қардан нашоёд. Аз усули шарм дорондан бо эҳтиёткори ва дар мавқеи худ истифода қарда шавад, дар он сурат ба натиҷаи муқбат умед бастан мумкин аст.

Пахлуҳои гуногуни ҷазоро ҳаматарафа ба мулоҳиза гирифта, онро истифода намудан лозим, ба эҳсосот дода шуда пайи ҳам ҷазо додан мумкин нест. Ҷазоҳо якнавохт, яъне як хел бошанд, он мувофиқи айбу гуноҳи хонандагон дода шавад, тез-тез истифода нагардад; хонандае, ки сазовори ҷазо гардидааст, бидонад, ки вай барҳақ, барои гуноҳ муқтаҳики ҷазо шудааст. Таъсири ҷазое, ки дар ҷомеа муқоқима гардида, аз ҷониби ҷомеа дастгирии қарда шудааст, ҷанд маротиба зиёд аст. Дар ҳама ҳолат ҷазо тарбиятшавандаро ба азобу укубати ҷисмониву руҳи наандозад, уро таҳқир нанамояд, шаънашро пақ назанад.

Хулоса, усулҳои умумии тарбияе, ки таърифаш дар боло дода шуд, тамоми соҳаҳои таъсиррасонии педагогиро фаро гирифта наметавонад. Фанни педагогика ва амалиёти он ҳамеша ривҷ меёбад, аз ин вачх ҷараёни педагогӣ ҳам муқаммал мегардад.

Муваффақият ва қомебихои тарбия ба тарзи истифодаи он, дараҷаи ҷойгирқунии он дар системаи тарбия, ки барои ҷамоаи синф пешбини шудааст, инҷунин ба восита ва усулҳои истифодашаванда алоқаманд аст. Дар сурати бомуваффақият иҷро гардидани вазифа, ноил шудан ба мақсади дар пеш гузошташуда, тарбия ҷавобдеҳи талаботи имрӯза шуда метавонад.

Ташаққули ҷаҳонбинии илмии хонандагон.

Дониш - асоси ҷаҳонбинии илми

Дар тамоми асру замонҳо ташаккули чaxonбини илми дар маркази диккати одамони пешкадаму равшанзамир шуда омадааст. Дар чамъияти синфии Куломдори, феодали, капиталисти, ки ба истисмор асос ёфтааст, одамони босавод, донишманд ва илму фанни чaxon, маданияти умуминсон хиссаи арзандаи худро гузоштаанд. Гиппократ, Гераклит, Демокрит, Платон, Архимед, Гегель, Маркс, Энгелс, Кант, алломаҳои машрикзамин ал-Кинди, ар-Рози, Газзоли, Фороби, Беруни, Хоразми, Ибн Сино, Ибн Рушд (Аверроэс), Бахоуддин Накшбанд, Начмиддин Кубро, Ахмад Яссави аз ҷумлаи чунин мардони таърихианд.

Сарфи назар аз ин, ки мардumi сарзамини мо дучори бисёр таъкиботу таъйик гардидааст, аз аҷдоди мо хазорон-хазор китобҳои ноёб ва дастнависҳои арзишманди адаби, илмию фалсафи, педагоги ва ғайра омада расидаанд, ки дар онҳо мероси маънави дарҷ гардидааст. Дар чунин манбаҳои пуркимат, ки чун дурдона арзише доранд, таърихи чандин хазорсола, маданият ва худшиносии мо таҷассум ёфтааст. Дар шароити замони ҳозира, ки Ўзбекистон истиқлоли худро ба даст овардааст, барои авлоде, ки мехоҳад арзишхоро барқарор кунад, гузаштaro омузад, худшиносиро ба мулоҳиза гирад, маҳз чунин асарҳои арзишманду ноёб хатман ба қор меоянд.

Чaxonбини. Чaxonбини фақат хусусияти ба худ хоси инсон буда, он барои олами ҳайвонот (фауна), чизҳои дигар, ашё ва мавҷудот бегона аст.

Дар шароити ҳозира, тарзи тафаккури нав дар шууру чaxonбини мардум мустақкам ҷой нагирад, Қояи истиқлол, мазмун ва моҳияти он маънидод карда нашавад, дигаргунии калони назаррас имконнопазир аст.

Пас, масъалаи муҳими имрӯза дар шуури халқ тақйир додани чaxonбини куҳан, омӯзонидани тарзи нави тафаккур дар соҳаҳои иқтисод, сиёсат, фарҳанг, дар шароити истиқлол, дастовардҳои он химоя карда шавад ва дар шароити ҳозира мардум ба ҳаққу ҳуқуқи худ сарфаҳм рафта, нагузоранд, ки дар ҷомеа ходисаҳои нохуш роҳ ёбанд ва ба он далолат кардан зарур аст, то чунин иллатҳо харчи зудтар решакан карда шаванд.

Ақл барои ҳар як инсон хусусияти модарзоди, табиӣ буда, маинаи кас сихатманд бошад, ақл ҳам нағз қор мекунад, баръакс маина осебу зиён дошта бошад, ақл сусту заиф хоҳад шуд. Дар ин маврид ақли сусту заиф барои чaxonфаҳми, азхуд намудани илмхое, ки пешгузаштагон ба вучуд овардаанд, инчунин илмҳои мавҷуда азоб мекашанд, зеро илм ва дониш чизи яқсон нест. Илм чизест, ки мавҷуд ва арзи андом кардааст, ба вучуд оварда шудааст, дониш бошад аз тарафи инсон омукта мешавад. Ақл, дид (завқу салика) ва илм ба назария-фаросат, тамиз (имтиёз қардан, фарқ қарда тавонистан), таҷриба тааллуқдор аст.

ӯаминро фаҳмидан зарур аст, ки он ҳама марбути тафаккуру забон бо назарияи донистан, идрок қардан, дар алоқаи узви буда, аз тасавури мафҳум, ақлу идрок, тафаккури мафҳуми фалсафии шуур хосил мешавад. Эҳсос-инъикоси предметҳо ва ходисаҳои дунёи моддист, ки инсонро фаро гирифта, дар шуури у ақс ёфааст.

Идроки хисси ба чузъ эхсосот ба шаклҳои қабули хисси, тасаввур молик буда, ин ҳам барои амиктар сарфаҳм рафтани воқеа ва ходисаҳо хизмат мекунад.

ӯамин тарика, доништан, сарфаҳм рафтан, ҷаҳонбинии илми аз мушоҳидаи ҷоннок ба тарҳи фикрронии абстракт ва аз он ҷараёни ба амалиёт гузаштан ба вуқӯ мепаивандад.

Ҷаҳонбинии илми ҷун ходисаи иҷтимоию таърихи ҳамеша дар асоси варосат, яъне ҳамчун мерос қабул кардан ривоч меёбад. Ҷаҳонбиниҳои давраи замони гузашта решаи ҷаҳонбинии даврони навро ташкил дода, онро бо гизои ҳаётбахш таъмин карда меистанд.

Ҷаҳонбинии ҳар як давраи ҷаҳонӣ ба худ хос дошта, дар марҳилаи муайяни таърихи зарурати омӯзиши ҳамин ҷизро ба миён мегузорад, ки ин таълимот барои ҷи мавқеи ҳукмрониро ба даст овардааст. Аз ин бармеояд, ки дар ҷамъият барои ба тарзи нав фикр кардан, гузаштаре доништан даркор, зеро тафаккури нав аз осмон фуруд наомада, дар асоси мероси маънавии аҷдодон пайдо мешавад.

Дар гузаштаи наздик ба дин ва ҷаҳонбинии дини дар муносибати якҷарафа шуда, ба роли он бобати такмил додани муносибатҳои ахлоқи дар муомилаи нодуруст шуданд, ба роли дину ҷаҳонбинии дини сарфаҳм нарафтанд. Хангоми муборизаи зиддидини расму русум, урфу одатҳои мо, арзишҳои мо, ки бо дин алоқаманд мебошанд, инкор карда шуд. Акнун иштибохоти ин соҳа ислоҳ карда мешаванд. Хочат ба исбот нест, ки маданияти Ислам ҷун қисми таркибии маданияти умумҷаҳони дарк карда мешавад.

Ҷаҳати ба худ хоси ҷаҳонбинии фалсафи ин аст, ки вай дунёро дар асл ҷи гуна бошад, ягон ҷизи бегонаро ба он наомехта, бемуволиға фаҳмонида мебахад, шарҳу маънидод мекунад; ҷаҳонбинии фалсафи ба одамон оиди табиат, ҷамъият, инкишофи тафаккури инсон, қонуниятмандии он маълумоти мукаммалу яқлухт дода, ин ҳамаро дар асоси илми шарҳу маънидод мекунад ва мегуянд, ки олами моддие, ки инсонро фаро (печонда) гирифтааст, аз тарафи ҳеч кас ба вуҷуд оварда нашудааст, олам абадист, ҷамъияти инсонии сабабу моҳияти худро молик мебошад.

Ҷаҳонбинии фалсафи таъкид мекунад, ки тамоми мавҷудот-олами органик ва аорганик, инсоният ва олами растаниҳо тағйирнопазир, дигаргуннашавандаю, шах шудамонда набуда, балки ҳамеша дар рушду нумӯ, дигаргуни, инкишофу ривоч, алоқаманди ва ҳаракат мебошад. Ҷаҳонбинии фалсафи дар одамон ба чуз ташаккул додани ҷаҳонбинии том, хақиқи, яқлухт барои тамоми фанҳо, бобати ҷаҳоншиносии онҳо, аслиҳаи методологи низ ба шумор меравад. Аз ин сабаб фанҳои дигарро аз фалсафа ва фалсафаро аз фанҳои дигар ҷудо кардан мумкин намешавад.

Мазмуни тарбияи ахлоқи

Дар системаи маорифи халқ қори тарбия бо такмил додани ахлоқи хонандагон пайваста бурда мешавад. Дар онҳо ваҳдат ва ягонагии шууру хулқ тарбия дода мешавад. Муносибатҳои шахсро ба ҷамъият ва Ватан, меҳнат ва одамон ба тарзи зерин санҷидан мумкин аст:

а) Тарбияи муҳаббатӣ садокат ба ҷамъият, ба Ватан.

Ингуна муносибатҳо ватанпарвари, камолоти шахрванди, байналмилали ва монанди ин фазилатхоро акс менамояд, дар марому мақсад ва фаъолияти у, ки ба афзудани сарватҳои Ватан, мустақкам кардан ва химояи сарзамини хеш нигаронида шудааст, намоён мегардад.

Байналмилали ба сифати коиди ахлоки ватанпарвариро гановатманд мегардонад, намегузорад, ки дар ихотаи махдуди милли бимонад. Даъват мекунад, ки бо мардуми олам дӯст шуда, барои амният тараққиёт мубориза барад.

Хонандагонро дар рухи ватанпарварию байналмилали тарбия намудан, дар онҳо хисси инсонпарвариро бармеангезад, бо миллат ва халқиятҳои гуногун дар муносибати дӯстона зиндагони карданро меомузад.

Тарбияи олимакоми ростии ва ростгӯи хануз аз давраи тифли ва рӯзҳои бегубори айёми ҷавони оғоз меёбад ва тадричан тақомул ёфта, ба камол мерасад. Падару модарон, мураббӣён ва дигар бонуёне, ки тарбияи ҷавонон ба зиммаи онҳо вогузор аст, ба он эътибор медиҳанд, ки онҳо бо ҳамин рух тарбия гиранд ва бо ҳамин Қоя ба халқу Ватани азизи худ хизмат кунанд.

Фарзанд бояд рустгӯю росткавл бошад ва бо ҳамин рух тарбия ёбад. Бача хароҳ, ки ба дуругӯи одат мекунад, дар байни ҷамъият қадру эътиборро гум мекунад ва аз доираи бовари мебарояд, аз тарафи дигар, ба сабаби дуругӯи боиси ба хичолат мондани чанд каси дигар мешавад.

б) Нисбати меҳнат тарбия додани муносибати ахлоки тамоми тамоюли маънавии шахсро муайян мекунад. Меҳнат-манбаи зиндагонист.

Чунин муносибати ахлоки дар шуури шахс дар ҷараёни меҳнат намоён мешавад, дар он ифода меёбад, ки инсон ба роли меҳнат дар ҳаёти то чи андоза сарфаҳм рафтааст, омода будан ба меҳнати хусусиву ҷамъавӣ, эҳтироми меҳнату меҳнатдӯсти киёфаи худро нишон медиҳад.

Хонандагон ба туфайли дар ҷабҳаҳои гуногуни меҳнат иштирок кардан дар худ чандин фазилатхоро ташаккул медиҳанд, ки инҳо иборатанд аз ёрии ҳамдигари, хурсанд будан аз муваффақиятҳо, аз руи адолат ба меҳнати худ ва ҳамкорон баҳо додан.

в) Ба одамони гирду атроф дар муносибати ахлоки будан маъноӣ онро дорад, ки шахс манфиати ҷомеа, аксари мардумро аз манфиати худ боло мегузорад.

Бояд донист, ки халқ — бунёдкори ҳамаи неъматҳои модди ва муайянкори ороиши ҷаҳони аст. Аз халқ дур шудан, халқро напарваридан ва бо халқ якҷоя набудан мисли он аст, ки гунҷае аз гулшоҳи худ ҷудо гашта, пажмурда ва берангубуи шавад.

Оқиле мегуяд: - Эи Ҷавони саодатманди замон! ҳар гоҳ халқ як гулшани беканори хушрангу буӣ, зебову дилрабо бошад, ту гуле аз гулзори он гулзори беҳазони. Оре, гул дар гулшан хоҳад буд. Пас, инро бояд ба хубӣ дони ва ба халқ нигоҳ карда кадам гузори! Инак, халқро дӯст доштан, ба хизмати халқ будан, эҳтироми онро ба ҷо овардан ва бо халқ якҷоя нафас гирифтани фазилати беҳтарин ва хислати накутарини инсон мебошад.

Дар қорҳои ҷамъият иштирок кардани хонандагон ба он мусоидат мекунад, ки дар онҳо муносибат ба меҳнат, интизоми шуурнок ташаккул дода шавад.

г) Шахс нисбати худ, хулки хеш, муносибати ахлокиро тарбия диҳад, ин маъноӣ онро дорад, ки хонанда дар худ тарбияи бошууронаро бипарварад ва ба ин одат ҳам пайдо намояд. Интизом меъёри ахлоки буда, киёфаи шахсро ҳамчун шахрванд муайян месозад.

Хонандагони мактабро ба меъёрҳои зерини интизом омузонидан лозим аст:

1. Ба коидаҳои интизоми қабулшуда дар хониш, меҳнат, истироҳат намудан, дар худ ба онҳо эҳтиҷ пайдо намудан.

2. Худро назорат намуда, идора кардани хулки хеш.

3. Муборизаи ғайбона бурдан бар зидди бачагоне, ки дар ҷамоа тартибро вайрон мекунад, беинтизоми зохир менамоянд.

Асоси интизомро шуур ташкил медиҳад, онро ирода идора мекунад. Он катъият, ташаббускори, мустақили, ки интизоми бошууронаро таъмин кардааст ва худдори карда тавониш, ҳамҷиҳати сифатҳои иродави мебошанд.

Муносибатҳои ахлоки, пеш аз ҳама, дар оила шакл мегирад. Сипас, муносибатҳои дар оила буда, дар ясли ва боғчаҳои бачагон, мактаб ва мактабҳои оли, ҷойҳои ҷамоавӣ тақмил меёбад.

Тарбияи ҳуқуқи

Халқҳои Осӣи Маркази, таърихи чандҳазорсолаи бои ҳуқуқ ва маданияти ҳуқуқи дорад.

Бобати дар шуури хонандагон ҷойгир кунонидани сифатҳои баланди шахрвандӣ, камолоти маънаӣ, аз тамоми омил ва воситаҳо, аз тамоми усулҳои педагогӣ оқилона, мувофиқи мақсад истифода бурдан, бешубҳа, натиҷаҳои пурсамар медиҳад. Ёр як педагог бояд ба ваҳдати ягонагии таълим ва тарбия, яъне таълим дода тарбия кардану тарбия намуда таълим додан бояд эътибори ҷидди диҳад.

Алалхусус, дар хонандагону ҷавонон бобати дидани тарбияи ҳуқуқи, дар онҳо парваридани хислатҳои начиб ва олии шахрвандӣ, таркиб ёфтани ягонагии таълим ва тарбия аҳамияти муҳим касб хоҳад кард. Ёр як ғанӣ дар мактаб таълимдодашаванда ҷиҳатҳои ба худ хоси аҳамияти тарбияви дорад, ба имкониятҳои ҷудоғона молик аст. Мавқеи дуруст истифода шудани ҷунин имкониятҳо ба дониш, таҷриба ва маҳорати педагог, қори эҷоди ва ҷустуҷӯҳои у алоқаманд аст.

Омил ва воситаҳои тарбияи ҳуқуқӣ бисёранд. Яке аз онҳо дар дарсҳо ва машқулотҳои берун аз синф аз рамзҳои давлати бамаврид истифода кардан мебошад. Дар дарсҳои “Ҷамъиятшиносии”, “Таърих”, “Асосҳои давлат ва ҳуқуқ”, ки дар дастури таълими мактаб пешбини намудааст ва қорҳои тарбиявии берун аз синф, истифода бурдани рамзҳои давлати мувофиқи мақсад мебошад.

Аз рамзҳои давлат ба мақсадҳои педагогӣ истифода кардан, дар ҷараёни таълиму тарбия моҳияти онҳоро ба хонандагон ғаҳмонида додан — ин ҳама ба хулқу атвори хонандагон таъсири амик мерасонад. Дар вақти ҳозира баробари истифода бурдани рамзҳои давлат ба роҳ мондани қорҳои хонишу тарбия яке аз масъалаҳои муҳими рӯз қарор мегирад.

ӯар як навчавон, ки ба ҳаёт кадам мегузорад, бояд Комуси давлати худро донад, ба он амал кунад. Дар хонандагон нисбати Мадҳия, герб ва байроқ тарбия намудани эҳтироми чуқур ба аҳамияти калон соҳиб буда, ин ҳол қисми қорҳои тарбиявино ташкил медиҳад.

Барои ҳалли муваффақиятнокии тарбияи ҳуқуқи, дар ҳар як мактаб, омӯзишгоҳ ба хонандагону талабагон, бояд моҳияти аслии рамзҳои давлатӣ фаҳмонида ва омӯзонида шавад. Рамзҳои ҳокимияти давлати ба эътибору моҳияти худ бо ҳуқуқ вобаста буда, аҳамияти муҳими тарбияви дорад. Герб, байроқ, мадҳияи Давлати рамзи ваҳдат ва бародарии тамоми миллату халқиятҳои мамлакат ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки рамзҳои давлати мафҳуми хеле бои сиёсату маънави доранд.

Омӯзиши рамзҳои давлати аз нуқтаи назари педагоги ташкил карда шавад, ба эҳсосоту андешаи ҳуқуқи ва ахлоқи, назари ватанпарварии хонандагон таъсири хуб мерасонад. Дар ин бобат имконияти қорҳои тарбиявие, ки бо ҷамоаи хонандагон бурда мешавад, ҳадду ҳудуд надорад. Мунозира ва сӯҳбатҳои гуногуне, ки бобати мазмун ва моҳияти ахлоқи, сиёси, ҳуқуқи Герб, байроқ, мадҳия, инчунин рамзҳои ташкилотҳои хонандагон ташкил дода мешавад, бешубҳа, натиҷаҳои пурсамар медиҳад.

Рамзҳои давлати танҳо воситаи пуртаъсири тарбия набуда балки яке аз омилҳои муҳими таълим ҳам мебошад.

Хонандагон бо тасвири Гери давлати, матни Мадҳияи давлати шинос мешаванд, дар онҳо нисбати рамзҳои ҳокимияти давлати эҳсосоти наҷиб пайдо мешавад.

Умуман, хангоми омӯзиши рамзҳои давлати, хатман ба инобат гирифтани хусусиятҳои синну соли хонандагон, пурра амал кардан ба китобҳои дарсии мавҷуда, нишондодҳои услубиву дастурамалҳо, қоида ва низомҳо лозим аст.

Вайроншавии қоидаҳои ахлоқи одоб аз он сар мезанад, ки ба “бачаҳои тарбияш” душвор ба дараҷаи дарқори таъсири педагоги расонида намешавад. ӯаракати гайриахлоқи наврас бо он эзоҳ мегардад, ки дар оила дар мактаб ба норасоӣ роҳ дода шудааст. Барои ташаккул ёфтани наврас муҳити қуҷаву қуй ҳам аҳамияти қалон дорад. Аксар вақт барои шарҳу маънидод қардани ҳулку атвори наврасоне, ки аз меъери одоб берун рафтаанд, ба омилҳои қам эътибор дода шудааст, ки онҳо хангоми ба балогат расидан аз қиҳати қисмони тез инқишоф меёбанд ва қамолоти пурзури системаи асаби ба таври боҷду шоҷд аст.

Вобаста ба диғаргуншавии физиологии организм дар характер, феълу атвори наврасон фаъолиятманди, ташаббусқори пурзур мегардад. У барои ба дараҷаи муайян истифода бурдани неруву қудрат ва имқониятҳои қисмонии худ баъзан меъерро фаромуш меқунад. Бетартибии аз ҳад зиёд, ба дараҷаи қофи набудани таъсири тарбия, боиси вайроншавии интизом ва тартиботи ҷамоати мегардад, ҳассоси ва мутаассир шудан ба ташакқули характери онҳо ёрманди мерасонад. Таассуроте, ки дар ин синну сол пайдо шудааст, роҳи зиндагиашро ба муддати дуру дароз муайян қарда метавонад. Дар аксар вақт наврасон қуёи идеали шаҳсии худ мешаванд. қунин идеал бештар дар қиёфаи одамони атроф, шиносҳо ва қахрамони асарҳои бадеи намоён мегардад.

Дар навраси ба худ аз хад зиёд баҳо додан пуркувват мешавад. Онҳо бобати хуздори, муомилаву муносибат, хатту ҳаракат мекушанд, ки ҳамчун калонсолон шаванд, нисбати ҳама гуна кӯшишоте, ки ба маҳдуд намудани мустақилии онҳо нигаронида шудааст, хеле хассос мешаванд. Одатан дар 14-15 солаги ирода ташаккул меёбад. Наврасон дар ин синну сол худро ба дараҷаи муайян чун шахси ташаккул ёфта пай бурда, шахсони кавииродаро намуна интихоб мекунанд, мекушанд, ки дар худ фазилятҳои онҳоро ривоч диҳанд.

Аломати асосии мавҷудияти шахс, ривоч ёфтан ва худро нишон дода тавоништан муомила ба шумор меравад. Дар мактабхое, ки корҳои тарбия мелангад, таъсири гурӯҳҳои кучаги ба наврасон нақши назаррас мегузарад. Идора кардани муомилаи куча хеле мушкил аст. Он бештар шаклҳои дӯсту тифокии сохта ва “кахрамони” зохириро мегирад. Дар наврасон майли бози кардан пуркувват мешавад. Худи ҳаёт барои онҳо мисли бози метобад. Барои онҳо ченаки хулку атвор буда, дар ҳаракатҳо инъикоси худро меёбад ва наврасон ба хатту ҳаракати худ баҳои дуруст доданро фаромуш мекунанд. Дар натиҷа безори, авбоши, азоб додани хайвонҳо барин амалҳои ношоиста ба ҳукми одати муқаррари медарояд ва ҳислатҳои сангдиди, бефарк будан ба кулфати касе, лоқайди тавлид меёбад. Ба воя расидани шахс даври баҚоят мураккаб ҳисоб меёбад. Ин чараён бо душвори мегузарад. Ба он оварда мерасонад, ки аз баҳри баъзе одатҳои ҳосилшуда даст кашида шавад.

Дар натиҷаи суст будани назорати оила ва мактаб, тарбияи ҳуқуқи ҳам андаке сусту заиф мешаванд. Дар ин давр ба ҳаёти нав одат кардани наврас зери назорат гирифта нашавад, хавфи ба тарафи манфи рафта мондани тарбияи ҳуқуқи пайдо мешавад.

Ба дараҷаи даркори ташаккул наёфтани тарбияи ҳуқуқи дар чунин кӯшишоти бача зохир мегардад, ки дар вай ҳисси вазифашиноси дар сатҳи лозима ривоч наёфтааст, нисбати оила ва ҷамъият вазифаи худро хануз дарк накардааст ва гуфтаҳои ба худ гирифташам ҳам нахостааст.

Бо бачагони хулқаш вайрон корҳои нахустинро дафъатан, қормандони маорифи халқ, ҷамоаҳо мебаранд. Дар ин маврид ҳамин чиз пешбини шудааст, ки дар доираи имкон ба оилаҳои нотинч, ки Қамхорӣи чунин оилаҳо ба зимма гирифтаанд, бояд ёрманди расонида шавад.

Барои пешгири намудани ҷиноят ҷораю тадбирҳои зеринро дохил кардаанд: равона намудани бачагон ба таълими умумии маҷбури, ҷой гирифтани наврас дар гурӯҳҳои рӯзаш бардавом, ба ҳамкори гирифташам таъин намудан, оиди ҳуқуқ ва вазифаи падару модарон сӯҳбат ороштан, оилаҳои нотинчро дар маҷлисҳо муҳоқима кардан, оиди дараҷаи иҷрои вазифаи падару модарон маълумотҳо ба суди рафикана фиришодан ва хоказо.

Барои дар байни ноқилигон бурдани тарбияи ҳуқуқи аз тамоми воқитаҳои ахбори умум (маҷбуот, радио, телевизион) истифода кардан зарур аст.

Барои дар байни ҷавонон ташкил намудани корҳои ҳуқуқи ва пурзур кардани фаъолияти педагоги оиди ҳодисаҳои содиркардаишодаи ҳуқуқшиноси ҷораҳои зеринро ба амал ҷори кардан лозим:

1. Зоҳир кардани эътибор ба ташкили хонаҳои тарқиботи донишҳои ҳуқуқӣ дар мактабҳои таълими умумӣ.

2. Мустаҳкам намудани алокаи тамоми мактабҳо бо суд, прокуратура, адвокатура, пеш аз ҳама, инспексияи ноҳамагон ва ба балогат расидагон, ки комиссияҳо бо қори онҳо машқуланд.

3. Ба тарзи доими омӯхтани таҷрибаҳои ҳубу ибратбахш, умуми қунонида ва ба ҳаёт васеъ татбиқ намудани онҳо.

Оқилона ва бо ҳаҷми қордони истифода намудани донишҳои илмии ҷамъшуда. Дар шуури наврасон ҳосил қунонидани малақаҳои мунтазам риоя намудани қонун ва қоидаҳои давлат ҳамчун омили пурсамар ба амал баровардани тарбияи ҳуқуқи.

Тарбияи экологӣ

“Экология” қалимаи юнони буда, фаннест, ки шароити зисти мавҷудоти зинда ва муносибатҳои ба муҳити гирду атроф доштаи он ва қонуниятҳои дар ин замина пайдошавандаро меомӯзад.

Истилоҳи “экология” соли 1886 аз қониби олими зоологи немис Э.Геккел ба муомилаи илми дароварда шудааст. Холо зарурати ҳалли муаммоҳо дар муносибат бо табиат пайдо шудааст. Дар баробари ин сикатманд гардонидани вазъияти экологӣ яке аз қорҳои асосӣ ба шумор меравад. Дар ҳонандагон ташаккул додани маданияти экологӣ, ба онҳо нисбати табиат, муҳити атроф дар қи гуна муносибат шуданро омӯзонидан, ба мавзуи муҳимии назарияи педагогика ва амалиёти мактаб тадбиқ ёфт.

ӯар як ҷавон, ки мактабро ҳатм қарда ба ҳаёти мустақил қадам гузоштааст, сарфи назар аз соҳиби қадам ихтисос буданаш, бояд оиди экология ва муҳофизати табиат донишҳои назари ва амали дошта бошад. Яке аз масъалаҳои асосии қамони ҳозира шуда мондани муҳофизати табиатро, дафъатан, ба шуури ҳонандагон қой қардан лозим меояд. Дар ҳақиқат, дар натиҷаи аз ҳад зиёд истифода бурдани сарватҳои табиӣ, бе нақшаи муайян аз худ қардани қаминҳои нав мувозинати экологӣ қатъиян диғар шуд, муҳити атроф ифлос гардид. Холо нодуруст ба нақша гирифтани қорҳои ҳочагии қишлоқ, аз меёр зиёд қор фармудани нуриҳои қимёви, сабаби афзоиш ёфтани қушандаҳои ҳайвонот ҳам, ба олами наботот ҳам таъсири манфии худро мерасонад.

Дар натиҷаи афзоиши босуръати аҳоли, муаммоҳои экологӣ низ меафзояд. Муаммоҳои бо қамин, об, энергетика, ҳуруқвори таъмин намудани аҳоли ба муаммоҳои тамоми қаҳон тадбиқ меёбанд. Аз қарри қамин ҳар сол зиёда аз 120 миллиард тонна ашёи гуногун, масолеҳи бинокори, сузишвори берун оварда, истифода қарда шудани онҳо боиси қам гардидани миқдори сарватҳои табиӣ шуда истодааст.

Ба сабаби дар наздиқии обҳои равон қойгир қарда шудани бисёр заводҳои, қи ба табиат зарару зиён меоаваранд, тоза нигоҳ доштани ҳавза ва манбаҳои об муаммо шуда истодаанд. Саломатии шаҳрвандоне, қи дар худуди Осиёи Маркази истиқоматдоранд, бад шуда, бемориҳо меафзоянд. Акнун фаровон

зиндаги кардани инсон дар кураи арз ба халли муаммоҳои экологи вобаста шуда монд.

Тамоилҳои илми, иқтисоди, техники, гигиени, ҳуқуқи, эстетикӣ, педагогӣ ва амсоли ин муаммоҳои экологи мавҷуданд. Дар байни тамоилҳои номбурда тамоили педагогӣ аҳамияти муҳим касб хоҳад кард. Зеро муаммоҳои экологи натиҷаи ғайолияти инсон мебошад.

Дар тамоили педагогӣ таълим ва тарбияи экологи мадди назар аст. Мурод аз таълими экологи системаи донишхо ғаҳмида мешавад, ки ба хонандагон ба кадри лозима бобати муносибати байни табиат ва инсон маълумот медиҳад.

Тарбияи экологи бошад, тарбия намудани муносибати инсон ва муҳити атроф аст. Таълиму тарбияи экологи шакли нав ва қисми таркибии таълим ва тарбияи умумӣ ба шумор рафта, пешбини шудааст, ки дар мактаб хангоми таълими ҳамаи ғанҳо ба амал бароварда шавад.

Мақсади асосии таълим ва тарбияи экологи аз ташаккул додани ҳамин нуқта иборат аст, ки насли наврас ба муҳити атроф ва муаммоҳои он дар муносибати бошуурона шавад.

Зимни тарбияи экологи сарфа намудани сарватҳои табиат, муҳофизати он омузонида мешаванд. Педагогӣ машхур В.А.Сухамлинский дар асари худ “Ҷонам ғидои бачагон бод” гуфта буд: “Ман мехостам, ки бачагон пеш аз “Алифбо”-ро кушода, то ҳиҷо карда хондани калимаи якум, китоби хеле аҷоиби дунё — китоби табиатро мутолиа кунанд”.

Дар тарбияи экологи то ҳадди имкон ғалб кардани хонандагон ба корҳои кабудизоркунии мактаби худ, муҳити зисти худ, кучаҳои шаҳру деҳот, шинонидани дарахтҳои меванокӯ зебоманзар, тоза нигоҳ доштани хиёбонҳо, хавзаҳои об, нигоҳубини ҳайвоноти хонаги аҳамияти калон дорад.

Саводхонӣ, яъне вазифашиносии экологи ва маданият, пеш аз ҳама, дар оила шуруъ мешавад. Асоси ташаккули ғаҳонбинии экологи ба тарбия, оила бевосита алоқаманд аст. Агар ин масъала дар оила дуруст ба роҳ монда шавад, онро дар мактабҳо, зинаҳои минбаъдаи таълим, инчунин ғараёни меҳнат барқарор намудан мумкин аст.

Системаи таълим ва тарбияи экологи дар богчаҳои бачагон, мактабҳои таълими умумӣ, дар марҳилаи минбаъдаи таълим инчунин ғамоаҳои меҳнати давом дода мешавад. Дар ин маврид дар намунаи мисолҳои аз зиндаги гирифташуда дар оилаҳо паст будани саводхонии экологи, яъне ҳисси вазифа паст таъкид карда мешавад.

Мазмуни омода будан ба тарбияи экологи ғиҳатҳои зеринро дарбар мегирад:

- муҳити атроф ва таъсири он ба олами маънавии шахс;
- табиат ва муайян кардани аҳамияти он;
- ҳамкории мактаб ва оила бобати ривоч додани меҳру муҳаббат нисбати табиат;
- афзудани шавкӯ хаваси хонандагон оиди кабудизоркунии ноҳия, шаҳр, деҳа ва сахни мактаби худ, парвариши набототҳои дар синф буда низ;

— мухофизати мухити атроф, муайян карда додани вазифаи хонандагон дар ин хусус;

— ибрати падару модарон дар мухофизати табиат;

— омузонидани бехдошти табиат дар оила, дар мактаб, олами наботот, ҷонварон ва паррандагон;

— дар рафти муносибати бошууроно нисбати табиат васеъ намудани ҷаҳонбинии хонандагон;

— хангоми ба ҷавонон додани тарбияи экологи анъана ва урфу одатҳои миллиро эҳё кардан, пурзур намудани эътибор ба онҳо.

Барои дар бачагон васеъ намудани тасаввуроти экологи аҳамияти фанни таърих калон аст. Ба саволхое аз кабили табиати кишвари мо панҷсад сол, ҳазор сол пеш аз ин чи гуна буд, олами наботот ва ҳайвонот дар қадом ҳолат буд, ҷавоб ёфтани мумкин аст.

Аксари машқҳои забони модари барои дар хонандагон пайдо кардани меҳру муҳаббат ба табиат созгоранд. Фикрҳои алоқаманди обу ҳаво, олами наботот ва ҳайвонот, ки дар матни машқҳо дарҷ гардидаанд, таҳлил карда шуда, тавассути ин ба табиат меҳр бастан мумкин аст.

Фанни адабиёт низ бо экология алоқаи узуви дорад. Дар ин маврид хангоми ҳонда таҳлил кардани ҳар як асар ва ба хонандагон фаҳмонида додани он на ба ҷиҳати зохирот, балки аз талаботи тарбияи экологи, яъне мухофизати табиат наздик шуда таҳлил кардан даркор. Бо ёрии ҳамин усул низ дар дарсҳои адабиёт ба шуури хонандагон тарбияи экологи тадриҷан ҷойгир кунонида мешавад. Ҳамчунин дар синфҳои 5-11 дар натиҷаи созмон додани баҳсу шабнишиниҳои шеърҳои, гузаштани мавзӯҳои аз кабили “Мухофизати табиат-мухофизати Ватан аст”, “Табиатро азизу муқаррам дорем” низ тарбияи экологиро ба амал баровардан мумкин мешавад. Дар дарси адабиёт дар намунаи эҷодиёти даҳони халқ хонандагон ҳамин ҷизро доништа мегиранд, ки аҷдодонамон дар соҳаи экология чи гуна ҳатво иштибоҳ содир кардаанд ва дар ин соҳа чи гуна корҳои ибратбахш доранд. Дар афсонаҳои, ки барои хонандагон гуфта мешавад, хусусиятҳои ҳайвоноту наботот, мавқеи дар табиат доштаи онҳо қушода дида мешавад. Дар сӯҳбатҳои, ки дар мисоли китобҳои бадеии мутолиаи шуда ташкил дода мешаванд, далелҳои ба табиат дар муносибати нек будан ва назари сангдиди муҳокима карда мешаванд.

Дар маҳфилҳои тамоили экологи бачагонро ба он меомузанд, ки ба табиат зарар нарасонанд, аз зебоии табиат завқу шавқ гиранд, мухити атрофро дӯст доранд. Мавзӯҳои аз кабили “Табиатро азизу муқаррам дорем”, “Табиат ва инсон”, “Экология ва инсон”, “Арал имдод мебарорад”, ки дар маҳфилҳо гузашта мешаванд, шавқу ҳаваси хонандагонро ба табиат меафзояд. Баъзе бачагони сангдид, бешафқат, ба табиат бо кайфияти беписандона муомила мекардагиро ба хушӣ даъват менамоянд. Дар машқҳои маҳфил зарурияти муҳокимаи хушк атвори бачагоне таъкид меёбад, ки онҳо ҳашаротхоро дошта озор медеҳанд, ҳонаи мурчагон, лонаи паррандагонро вайрон мекунанд, растанихоро зеро пои карда мекунанд. Хонандагон хангоми иштирок дар корҳои маҳфил бо аз худ кардани ин ё он мавзӯ

гузаронидани тадбирҳои шабона маҳдуд нашуда, бо корҳои амали бевосита машқул мешаванд. Машқулиятҳои маҳфили экологи аз он ҷиҳат таъсири калон дорад, ки хонандагон ба туфайли он табиатро идрок мекунанд, ба мушоҳида гирифтани ходисаҳои табиатро муомузанд.

Дар асоси омилҳои болои, гирифта бурдани тарбияи экологи дар хонандагон шавку хаваси мунтазам мушоҳидабарии табиатро пайдо мекунад, ба он меравад, ки онҳо барои хифзи табиат мубориза баранд, зебоиҳои онро эҳтиёт кунанд. Нисбати табиат парвариши меҳру мухаббат ва ба он эҳтиёткор будан, ба ривоч додани ҳислатҳои хушхулқии шахс ёрӣ мерасонад.

Тарбияи иқтисоди

Дар шароити мактабу оила тарбияи иқтисоди яке аз муаммоҳои асосии педагогика шудааст. Дар як вақте, ки ба иқтисодиёти бозор гузашта мешавад, дар ҷавонон тарбия намудани тафаккури иқтисоди муҳим аст.

Пеш аз ҳама оиди тарбияи иқтисоди маълумоти мукамал доштан даркор. Тарбияи иқтисоди дар хонандагон ба камол расонидани қобилияти фикррӯи оиди сарфакори, меҳнатдӯсти, ташаббускори, қорчаллони, ҳисобу китоби иқтисоди ва монанди инҳо мебошад.

Тарбияи иқтисоди аз оила шуру мешавад. ӯамин, ки бача мактабрав шуд, дар ин бора ба гирифтани дониши пухта сар мекунад. Падару модарон меҳнати бачаҳоро оиди ба тартиб даровардани хавлию хонадон, хурокпази, ҷомашуи ва дарбех намудани сару либос, таъмири асбобҳои рӯзгор ва таҷҳизоти хона ташкил мекунанд. Дар ин маврид падару модар вазифаҳоро бо назардошти имконияти ҳисмони, ақли, руҳонии бачагон бояд супоранд. Падару модар бо супоридани вазифа маҳдуд нашуда, аз ҷониби бача чи тавр иҷро гардидани онро зеро назорат гиранд, агар лозим ояд, маслиҳату кӯмак расонанд, руҳи бачаро бардоранд, ин ҳама айни муддаост.

Афзун гардонидани самаранокии тарбия аз бисёр ҷиҳат ба тифок шуда сарф намудани қуввати ғайрати оила, мактаб, аҳли ҷомеа ва ҷамъаҳои меҳнати ва як хел будани талабҳои дар назди хонандагон гузошташуда вобаста аст.

Хонандагон бо қонуниятҳои иқтисодии давлати Ёзбекистон бобати пешрафти модди ва маънави дар дарсҳои фанҳои табиӣ шинос мешаванд. Бачаҳо дар дарсҳои ҷамъиятшиносии барои ба дараҷаи баланд бардоштани некуахлоқии мардум зарурати иҷрои вазифаҳои иқтисодиро, ҷиғунагии онро меомузанд. Муаллимон дар дарсҳои кимиё, биология ба ҷавонон аҳамияти иқтисодии нуриҳои минералиро дар намунаи мисолҳои равшан нишон медиҳанд.

Як қатор вазифаҳои тарбияи иқтисоди дар дарсҳои меҳнат амали мегарданд. Ин дарсҳо то чи андоза мароқовар ва ғойданок ташкил карда шаванд, хонандагон ба ҳамон андоза дониши иқтисоди мегиранд, малака пайдо мекунанд. Дафъатан, мазмунҳои ин дарсҳо бояд дуруст муайян карда шаванд. Боз як қоидаи муҳимро дар назар доштан даркор. Дарсҳои меҳнат ба бачаҳо баробари дониши иқтисоди додан ба таври хос омили васлқунандаи ҳаёти гирду атроф шуданаш лозим. Масалан, хонандаҳо дар машқулотҳои

дуредгари бо ёрии асбобҳои даркори нақшаи аниқ кашида, чубхоро арра мекунад ва дар асоси андозаҳои ҳисобдор чизу чора месозанд.

Ба мақсади ба хонандагон додани тарбияи иқтисодӣ бояд вазифаҳои зерин муайян карда шаванд:

1. Дар дарсҳои ҷуқрофияи иқтисодӣ мавзӯҳои ба тарбия оидро чуқуртар фаҳмонида додан.

2. Дар ҳоли ҳозир истилохоти аз нутқи хонандагон ҷой гирифтара ба касбу пеша вобаста намуда омузонидан.

3. Бобати тарбияи иқтисодӣ ду тамоили дарсҳои ҷуқрофияи иқтисодӣ аҳамияти ҷудогона касб мекунад. Тамоили яқум, дар дарс ба амал бароварда мешавад. Масалан, дар китоби дарсии синфи 9 “Ҷуқрофияи иқтисодӣ” ва иҷтимоии Ўзбекистон барои донишҳои иқтисодӣ чунин бобҳои калон ва мавзӯҳои хурд-хурди он дохил карда шудааст:

а. Мавқеи ҷуқрофии Ўзбекистон.

б. Шароити табиӣи Ўзбекистон ва аҳамияти сарватҳои табиӣи он дар хоҷагии халқ.

в. Аҳоли ва қувваҳои истеҳсолии Ўзбекистон .

г. Таърифи умумии хоҷагии халқ.

д. Маҷмуаи табақаҳои соҳавии республика.

е. Нақлиёт ва алоқаҳои иқтисодӣ.

ё. Комплексҳои ҳудудии истеҳсолот ва ноҳияи иқтисодӣ.

ж. Таҳлили мафҳуми нав ва эзоҳи истеҳсолот.

Дар китоби синфи 10 “Ҷуқрофияи иқтисодии мамлакатҳои хориҷӣ” дар асоси зерин таълим дода мешавад:

а. Саноати ҷаҳон.

б. Хоҷагии кишлоки ҷаҳон.

с. Нақлиёти ҷаҳон.

д. Таърифи давлатҳои гуногун.

е. Алоқаи давлатҳои мазкур бо Ўзбекистон.

Тамоили дуҷум дар он намудор мегардад, ки хонандагон супориш ва вазифаҳои китоби дарсиро, ки онҳо ба тарбияи иқтисодӣ нигаронида шудаанд, иҷро мекунад. Дар ин маврид баъди ҳар як боби китоби дарсиро ба мавзӯҳо тақсим кардаву таҳлил намудан, барои ривож додани тарбияи иқтисодӣ саволу супоришномаҳо дода мешавад. Масалан, мавзӯҳои “Алоқаҳои иқтисодии берунии Ўзбекистон” ва “Алоқаҳои иқтисодии байни ноҳияҳои иқтисодии Ўзбекистон”ро дида бароем. Баъди халлу фасли мавзӯи “Алоқаҳои иқтисодӣ берунаи Ўзбекистон” савол ва супоришномаҳои зерин дода мешавад, ки ин ҳар ду ба мафҳумҳои иқтисодӣ ва муаммоҳои имрӯза созоранд: Алоқаи иқтисодии беруни ҷуст? Экспорт ва импорт ҷуст? Валюта, бозори ҷаҳон ҷи маъни дорад? Ўзбекистон бо кадом давлатҳо бо ашъи хом, бо кадом давлатҳо бо маҳсулоти тайёр алоқа мекунад?

Ба хонандагон супориш дода мешавад, ки шачараи алоқаи иқтисодии Ўзбекистонро бо дигар давлатҳо тартиб диҳанд ва ҷои онҳоро дар харита муайян намоанд.

Тамоми истилохоти иқтисодии ҳамагуна мавзӯ бо таърифу тавсиф дар лугатномаи хонандагон навишта мешавад. Ба гайр аз ин, истилохоти зерин ба ҳар як мавзӯ алоқаманд кунонида, омукта мешавад: иқтисоди бозор, биржа, бизнес, брокер, реклама, маркетинг, мененджер ва гайра.

Дар машқулотҳои берун аз дарс пеш бурдани тарбияи иқтисоди имкониятҳои васеъро дар ин соҳа ба вучуд меоварад. Дар маҳфилҳои фанни чуқрофия ба хонандагон асосан донишҳои иқтисоди дода мешавад. Мафҳумҳои иқтисодии кишвар ва таракқиёти он, дар асоси илми ташкил намудани меҳнат, сифати маҳсулот, муҳофизаи табиат дар шуури онҳо ташаккул дода мешавад. Туфайли ҳамин гуна мафҳум ва донишҳо хусусиятҳои ривҷёбии хочагии халқи республика, вилоят ва ноҳия амиктар омукта мешавад. Ингуна донишҳо барои доништани ин ки хонандагон дар оянда дар қадом соҳа кор мекунанд, мусоидат менамояд ва ё барои мулчал гирифтани ҷои таҳсил имконият медиҳад.

Тарзу усули тарбияи иқтисоди хархела аст. Аз ҷумла, сӯҳбат, маъруза, машқулотҳои амали, ташкил намудани саёхат ба шохобчаҳои саноат, муқоиса қардан, ҳисобу китоб тарзу усули пуртаъсир ба шумор меравад. Бобати дар хонандагон ташаккул додани тарзи фикрронии иқтисоди аз дарсҳо ва машқулотҳои берун аз дарс самаранок истифода бурдан лозим аст. То чи андоза ба тарбияи иқтисоди молик шудани хонандагон аз ҷониби муаллимон бояд ба мушоҳида гирифта шавад.

Тарбияи эстетикӣ

Тарбияи эстетикӣ маънои хеле васеъ дошта, шахсро аз нуқтаи назари идеалӣ ба идроки табиат ва зебоиҳои ҷамъият меомузад. ӯамҷунин шахси истеъдоднокро тарбия мекунад, ки у молики фаъолиятмандии эстетикӣ буда, воқеиятро дар асоси қонун ва қоидаҳои зебои дигаргун қарда метавонад.

Ривҷи эстетикӣ, ҷараёни дарозмуддатест, ки ин аз пайдоиши шуури эстетикӣ шахс, муносибатҳо ва фаъолияти эстетикӣ, тадричан тақомулёбии он иборат мебошад. Ин ҷараён марҳила ва дараҷаҳои гуногун дошта, бо омилҳои навапайдову иҷтимоӣ муайян мегардад. Тарбияи эстетикӣ ба фаро гирифтани маданияти эстетикӣ ҷамъият аз ҷониби шахс вобаста буда, бо ёри ва муносибату роҳҳо ва шаклҳои гуногун ба амал бароварда мешавад.

Мафҳуми маданияти эстетикӣ ҷамъият ва шахси ҷудогона мавҷуд аст. Хангоми ба забон гирифтани маданияти эстетикӣ ҷамъият, маҷмуи қадриятҳои модди ва маънавие фаҳмида мешавад, ки дар рафти таърихи ривҷёбии тамоми инсоният фароҳам оварда шудааст.

Маданияти эстетикӣ шахси хонанда дар натиҷаи ба таври фаъол, эҷоди аз худ қардани мероси маданияти ҷамъият ҳосил мешавад. Муносибати байниҳамдигрии шахс бо зебоӣ, инҷунин туфайли таъсиррасонии сифатҳои ҷудогонаи шахс, маданияти эстетикӣ у ҳамеша дигаргун шуда меистад. Қисми таркиби асосии маданияти эстетикӣ шахс, ин шуури эстетикӣ, эҳтиётот, муносибатҳо ва фаъолияти эстетикӣ мебошад. ҷунин қисмҳои таркибии маданияти эстетикӣ сохтори мураккаби ба худ ҳос дорад. Шуури эстетикӣ идроки эстетикӣ, дониш, мулоҳиза, баҳс, идеали эстетикӣро дарбар

мегирад. Эҳтиёҷот ва муносибатҳои эстетика бошад, дафъатан, дар шавку хаваси эстетика, дидгоҳу назар, ҳиссиёти эстетикаи шахс ифода меёбад.

Шуури эстетика дар чараёни мулоқот бевосита бо воқеият, табиат, санъат, дар натиҷаи назарияҳо, афкор, таълиму тарбияи бадеи, ташаккул меёбад. Асоси шуури эстетикаро идроки эстетика ташкил медиҳад. Идроки эстетика-инъикоси якҷояи моҳияти эстетикаи тамоми қисмҳои таркибии ашёи гирду атроф, воқеият ва ҳодисаҳо мебошад, яъне чараёни муқоиса кардани чизҳои ҳиссиву ақлии дар инсон мавҷуда мебошад.

Идроки эстетика хангоми бо зебои рӯбару шудан пайдо мешавад ва бо он тасвир карда мешавад, ки ба мақсади муайян нигаронида шудааст. Идроки эстетикаи муқаммал баробари ташаккул ёфтани мафҳумҳои эстетика ва мулоҳизаҳои эстетика якҷоя содир мешавад. Мулоҳизаи эстетикаи шахс бо амики, муқаммали, мураккаби, баландиву пастии худ фарқ карда меистад. Дарачаи мулоҳизаи эстетика ба ҳулуку атвор ва савияи дониши шахс, таҷрибаи эстетикаи у вобаста аст. Шахс дар асоси ҳолидаҳои эстетика, Қояҳо ба ҳодисаи муайян ва ё симо (киёфа) баҳо диҳад, он баҳои эстетика номида мешавад. Хангоми баҳои эстетика додан, тарзи зисти шахс дар ҷомеа, баромади иҷтимоии он равшан ба назар мерасад, зеро категорияҳои ҷун зебои ва зишти, хушрӯи ва бадафти дар сохтори гуногуни иҷтимои баҳои харҳела гирифтааст.

Идеали эстетика маънои онро дорад, ки шахс чизҳои дар табиат, ҷамъият, санъат дидаашро метавонад, бомақсад идрок кунад, он инъикоси баҳоест бобати зебоии тақомулёфта. Нишонаи муҳими идеали эстетика мувофиқи хусусияти ҷаҳонбинии шахс муайян карда мешавад.

Мурод аз эҳтиёҷи эстетика ҳамин чиз фаҳмида мешавад, ки омилҳои субъективи шахсро аз ҷиҳати эстетика ба доништа гирифтани воқеият далолат мекунад. Эҳтиёҷи эстетика иштиёқи ахбороти эстетикаро пурзур мегардонад. Шавку хаваси эстетика дар он ифода меёбад, ки шахс ба аз худ намудани фаъолияти эстетикаи инсон, воқеият ва асарҳои санъат аз ҷиҳати эстетика шуруъ кардааст.

Нишонаи асосии шавку хаваси эстетикаи хонанда дар муносибати у ба фаъолияти эстетика, асарҳои барояш маъқул афтадаи санъатро ҷамъ карда, рафтани, онҳоро тақроран хонда ба мулоҳиза гирифтани, идрок намудани, дар саъю кӯшиши оиди ҳамин асарҳо фикри худро гуфта тавоништан, доир ба ин масъала хоҳиши фикри дигаронро доништан, ҳамчунин дар мавҷудияти хусусиятҳои интиҳоб карда тавоништани ҷиҳатҳои афзалнок ва намоёни ин ё он санъаткор, жанр, тамоилҳо ва ғайра ифода меёбад. ҷунончи, хонандагон расмҳо, асарҳои устои санъатро, ки ба он шавку хавас доранд, ҷамъ оваранд, гаштаю баргашта мехонанд.

Хонандагон бо вусъатноки, амики, барқарор ва ё беқарор будани завку саликаи эстетикаи худ фарқ карда меистанд. Ин дар сатҳи фаъолиятмандии онҳо ва муносибати эстетикаи эшон ба муҳити гирду атроф намоён мегардад. Сатҳи шавку хаваси эстетикаи хонанда дар натиҷаи таъсири педагоги боло рафтани (бузург гардидани) ва ё таназзул (сусту фуруд) ёфтаниш мумкин.

Шавку хаваси эстетика боиси пайдоиши эҳтиёҷи эстетикаии хонандагон мегардад.

Дид ва ё завку саликаи эстетика самараи ходисаи мураккабест, ки дар шахс дар натиҷаи омезиш ёфтани хусусиятҳои фардиро иҷтимоӣ пайдо шудааст. Дид, бино ба табиати худ, категорияи танҳо ба шахс дахлдор мебошад. Аммо ҳар як фард тӯфайли мачмуи муносибатҳои шахси будан, ҷи нормаҳои субъективӣ ва ҷи объективро дар худ якҷоя мекунад, ки ин ҳарду ҷун мезони баҳодиҳии эстетика хизмат мекунанд. Диди эстетика ҷенаки эстетикаи объективист, хангоми ба зебоӣ ва зишти, болораӣ ва пастрави баҳо додан то ҷи андоза фарогирии субъектноки арзи андом мекунад.

Диди эстетикаии хонанда ҷи андоза баланд бошад, хусусияти ба ашё додани баҳои эстетика низ ҳамон қадар баланд мешавад, зеро диди эстетика ба хусусияти баҳои эстетика додан таъсир мерасонад. Эҳсосу хаяҷони эстетика аз сар гузаронидани муносибати баҳодиҳии эстетикаии шахс ба ашё ва ходиса мебошад. Хиссу хаяҷони эстетика дар мушоҳида қарда лаззат бурда тавонистани хонанда аз шакл, ранг ва ё мазмуни ашё ва ё баръакс аз он нафрат қардан зохир мегардад. Эҳсосоти наҷиби эстетикаии инсон мувофиқи ақлу заковат ҳар хел мешавад. Эҳсосу хаяҷони эстетика, шавку хаваси амик ва барқарори эстетикаро метавонад ҳосил қунад.

Дар хонанда ваҳдати диди эстетика уро аз ҷиҳати эстетика ба фаъл будан, нишон додани фаъолиятмандии худ тайёр мекунад. Шахс тадричан, охиста-охиста мекушад, ки дар асоси қонунҳои зебоӣ, муҳити атрофро дигаргун созад, зебоӣ биофарад, зеро инсон на танҳо зебоиро ба мушоҳида мегирад, балки онро ба вучуд ҳам меорад. Қаси аз ҷиҳати эстетика тарбиятёфта барои зебо қардани ҳаёт мекушад, аз ҷиҳати эстетика фаъл мешавад. Фаъолиятмандии эстетикаии шахс дар малақаҳои эстетикае, ки бобати офаридани зебоии ҳаёт ба даст овардааст; пушидани либоси зебо ва қамбуди, муомилаи мадани, худдори, дар оила ва қоргоҳ ба вучуд овардани муҳити эстетика намоён мешавад.

Баробари ибораи “тарбияи эстетика” мафҳуми “тарбияи бадеӣ” низ мавҷуд аст. Онро тарбияи бадеи гуянд, ки шахс шуури худро ба воситаи ёрии санъат ривоч медиҳад, ба ҷизҳои муайяни санъат иштирок намуда, дид ва завки бадеии барои фаъолияти эҷоди зарур ва қобилиятҳоро ташаққул медиҳад. Дар санъат категорияҳои гуногуни эстетика ба шахс таъсири хиссиву эстетика мегузорад ва уро бо хелҳои гуногуни фаъолияти бадеи шинос мекунад.

Қомилан ва қурра ба иҷро расидани вазифаҳои тарбияи эстетика дар хонандагон фазилатҳои ташаббусқори, эҷодқори, пешбини қарда тавонистан, дар дил орзу парвариданро ташаққул медиҳад.

Адабиёти бадеи дар бораи пеш бурдани тарбияи эстетика имқониятҳои қалон дорад. Адабиёти бадеи ба хонандагон фаҳмиши амиқи ҳаётро меомузад. Хонандагон оиди шеърҳо, ҳикояҳо, намунаҳои эҷодиёти даҳонии халқ (фолклор) мақолу масалҳо, достон ва афсонаҳо, повест ва романҳо, маълумоти назариявиро аз худ мекунанд. Шиноси бо рӯзқори шоир ва нависандагон, фаъолияти эҷодии онҳо, асарҳои онҳоро мутолиа қарда таҳлил

намудан доираи дониши хонандагонро васеъ мекунад, эхсосу андеша ва захираи лугавии онҳоро мукамал мегардонад. ӯамчунин, дарсҳои адабиёт возеху равшан ва амикии идроки эстетика ва саргузаштҳои эстетикиро таъмин менамояд. Хонандагон асарҳои насри, порчаҳои шеърро азбар мекунанд, дар натиҷа маданияти нутқ ва фасехбаёнии онҳо низ ташаккул меёбад.

Тарбияи ҷисмони

Мақсади асосии тарбияи ҷисмони баробари таъмин намудани ривочи солими тамоми аъзои бадани хонандагон аз тайёр кардани меҳнати ақли ва ҷисмонии онҳо, ба мудофияи Ватан омода сохтан низ иборат аст.

Ба мардум тарбияи ҷисмони таъсири калон расонида, салохияташро мустаҳкам мекунад, қобилияти қориашро меафзояд, ба дидани умри дароз ёри мерасонад. Спорт дар тамоми синну сол барои тарбияи қадду қомат, нигоҳ дошта мондани қувва ва иқтидори инсон воситаи аҷоибест. Аз ин сабаб дар таърихи ҷамъияти инсон аз сохти ибтидои сар қарда то рӯзҳои мо тарбияи ҷисмони барои таъмин намудани қамолоти ҷандин авлод чун восита ба шумор меравад. Гуфташ мумкин аст, ки таъмини қамолоти ҷисмонии насли ҷавони ба воя расидаи стода, танҳо қори падару модарон, мактаб набуда, балки қори дорои аҳамияти давлати низ мебошад.

Мазмун ва мунариҷаи тарбияи ҷисмони дар мафҳумҳои қамолоти ҷисмони, ҳолати диагностикаи ҷисмони, маданияти тарбияи ҷисмони, машқулотҳои спорт, маълумоти ҷисмони ифодаи худро меёбад. Қамолоти ҷисмони тағйирёби ва ривоч ёфтани аъзои ботинии насли наврас мебошад. Дар навбати аввал, тағйирёбии дил ва шуш, инчунин системаи асабу ҳаракат, шакли бадан, вазни пушту мушак. мукамал ривоч ёфтани бадан мебошад. Дар истилоҳи педагогӣ аз қамолоти педагогӣ ҳамин ҷиз фаҳмида мешавад, ки дар инсон маълумотҳои ҷисмони ҷи гуна тағйир ёфтаанд, яъне дигаргуниҳои аз соддаги ба мураккаби пеши ҷашм аст, ки пасти ба баланди, аз нишеби ба фарози, аз номукаммали ба мукаммали рафтааст.

Вазиҷаи тарбияи ҷисмони ин аст, ки он барои қамолоти ҷисмонии хонандагон бояд шароити мусоид фароҳам оварад ва онро бо тақозои эҳтиёҷи зиндагони ифода кунад.

Дар системаи тарбияи ҷисмони муайянқунии марҳилаҳои қамолот ҷои муҳисро ишғол мекунад. Қамолоти ҷисмони дараҷаи тарбияи ҷисмонист, истилоҳи фанни, нишондиҳандаи самаранокии тарбияи ҷисмони мебошад.

Бо усули махсус ва таҷҳизоти техникаи ҷисмони саломатии хонандагон, савияи қамолоти ҳар як шахсро ба таври қудогона метавон тақкиқ намуд: дар заминаи пешақи муайян қардани нормаи муқарраршуда ва аз он дур шудан (яъне риоя нақрдан) нишондиҳандаи доимии тарбияи ҷисмони муайян қарда мешавад. Аз қамолоти ҷисмони гармонияи намуди зохирии бадан, шакли зебои, ба дараҷаи қамолоти баланд будани сифатҳои ҷисмони фаҳмида мешавад. Агар муайянқуни паст шуда рафтани нишондиҳандаи ҷисмони ва тиббии мактабҷа ва ё ину он хонандаро нишон диҳад, пас системаи мавҷудаи тарбияи ҷисмониро бо тези дигар қардан лозим меояд. Барои ҳамин

дар мактабҳо, омӯзишгоҳҳо ташкил додани тарбияи ҷисмонии якка ва ё гурӯҳҳои дифференциали зарур аст.

Маданияти ҷисмони қисми таркибии тарбияи ҷисмони мебошад. Дар баробари ин маданияти ҷисмони қисми ҷудонашавандаи маданияти умумбашари ва ҷамъияти низ ба шумор меравад. Ба мазмуни маданияти ҷисмони инҳо дохил мешаванд:

1. Сохти ботинии аъзои инсон ва камолоти функционалии (вазифаро иҷро карда тавониш) он. Идора кардани аъзои ботини, асаб ва ҳаракат, системаи устухону мушак, мавзунии бадан ва фаъолияти функционалии он.

2. Мустаҳкам намудани саломатии хонандагон.

3. Одат кардан ба коидаҳои гигиени.

4. Махорати хонандагонро аз ҳар ҷиҳат ривоч додан.

5. Сифатҳои ҷисмони ва физиологии коргарҳои оянда-меҳнаткашонро аз ҷиҳати касбу ҳунар ташаккул додан, қобилияти қорӣ онҳоро афзудан.

6. Омода кардани шароити мусоид бо назардошти хусусияти ҷисмони ва синну соли хонандагон.

7. Дар хонандагон таркиб додани ҳиссиёти ироданоки, сабру тоқат, интизоми катъӣ, дӯстиву рафоқат.

8. Тарбия намудани лаёқати шахсии ҷисмони.

Мазмун ва мундариҷаи тарбияи ҷисмони бениҳоят васеъ аст. Ин восита тарзи зисти ҷавонон, дар асоси маданият ва спорт бо мазмун, бо фарохназари ташаккул ёфтани онҳоро таъмин менамояд.

Дар асоси нишондоди таҷрибаҳои пешқадами педагоги, тарбияи ҷисмони ба тарзи зиндагони ва дастури мактаббачагону ҷамоаҳои хонандагон мубаддал ёфтааст. Барои рағбатнок гардонидани дастовардҳои дарсҳои тарбияи ҷисмони, тарғиби спорт ва тарбияи бадан, технологияи таълими истехсолот ва амалиёти истехсолот, ба муддати дуру дароз нигоҳ дошта мондани қобилияти хонандагон он чиз ба аҳамияти аз андоза берун молик хоҳад буд, ки сифатҳои ҷисмони ва фазилатҳои ҷавонон ба мазмун ва моҳияти касбомузи табдил дода шавад, ба мундариҷаи он нигаронида шавад.

Хангоми машқулотҳои тарбияи ҷисмони дар натиҷаи қорбарии якка бо хонандагон, саломатии аъзо бадан сусту заиф шуда, нуксонҳои иллатдори ҷисмонии онҳо ва бачаҳои аз дарс озодшуда барқарор карда мешавад. Ба ҷуз ин бо назардошти шавқу хавас ва савб гайрати бачаҳои соҳиби қобилияти ҷисмони ҳам, машқулотҳои индивидуали ба роҳ монда мешавад. Бачагони ҷудогонани қобилиятнок дар мактаб ва дигар омӯзишгоҳҳо, баробари таҳсил, дар қорҳои оммавии спорт иштирок карда, метавонанд натиҷаҳои баландро ба даст дароранд, ҳатто соҳиби маълумоти миёнаи махсус ва оли шаванд.

Дар мазмун ва мундариҷаи тарбияи ҷисмони ибораҳои “меҳнати ҷисмони”, “таъсири ҷисмони”, “ҷазои ҷисмони” ва монандин ин таъбирҳо дучор шуда меистад. Меҳнати ҷисмони назар ба меҳнати ақли бо қувваи ҷисмонии инсон, ҳаракати қисмҳои мушак ва гайра алоқаманд мебошад. Ба дуруст ёки нодуруст ташкил дода шудани меҳнати ҷисмони нигоҳ карда, ҳаминро набояд фаромуш кард, ки он ба ҷавонон таъсири мусбӣ ва ё манфӣ расонида метавонанд. Дар ҳама гуна шароит низ ҳелҳои меҳнати ҷисмониро ба

мазмуну мундаричаи тарбияи ҷисмони даровардан мувофиқи мақсад аст. Амонашвили дар таҷрибаи педагогии худ ба нияти хавасмандгардонии фаъолияти ақлии хонандагон, аз таъсиррасонии ҷисмони зуд-зуд истифода намуд. Масалан, у дар натиҷаи воситаи таъсиррасонии гуногун, навозиш кардани сари кудакон, дастони худро охистекак ба китфи онҳо монда, рухбаланд гардонидан, дар партаи бача нишаста ҳамкори изҳор кардан ба пурсамарии тарбия муваффақ шудааст. Дар ин ҳол монеаи байни муаллиму хонанда бартараф карда шуда, руҳи ошоштагӣ хусни ҳамдигарфаҳми ва бовари таркиб меёбад.

Ҷазои ҷисмони ба мақсади бартараф намудани норасоии ахлоқи ва ҳаракати ғайриахлоқии хонанда истифода мешавад. Ба ҷазои ҷисмони гурнашиками ҳам дохил мешавад. Дар мактабҳои мо ҷазои ҷисмони бекор карда шудааст.

Корҳои тарбиявии берун аз синфи ва берун аз мактаб

Муайян намудани ҷиҳатҳои ташкилии мактаб ва муассисаҳои берунамактаби ва мақсади онҳо, ба ҳисоб гирифтани тамоми соҳаҳои имрӯзаро талаб мекунад. Корҳои тарбиявии зикршуда, ки дар синф ва берун аз мактаб бурда мешаванд, бо он тавсиф карда мешавад, ки онҳо ба муайян намудани марҳилаҳои камолоти шахс нигаронида шудаанд. Барои ҳалли мусбати ин муаммо бояд ба сиситемаи корҳои тарбиявии дар синф ва берун аз мактаб бурдашаванда хатман инҳо дохил шаванд:

— хангоми тарбия каси ба камол расида истодаро чун кадрӣ олии иҷтимоӣ тан гирифтани, бетакрор ва ба худ хос будани ҳар як бача, наврас ва ҷавонро эҳтиром намудан, дар мадди назар доштани ҳуқуқи иҷтимоии онҳо;

— ба воситаҳои анъанавӣ ба худ хоси милли таълим намудан;

— дар байни педагогҳо ва хонандагон муносибатҳои эҳтироми байни ҳамдигарро ташаккул додан.

Корҳои берунамактабӣ берун аз мактаби ҷараёни таълиму тарбияи хонандагонро, ки дар вақти аз дарс холи будан рӯй додааст, пурра ва васеъ мегардонад, имконият медиҳад, ки мактаббачагон ба таври мустақил дониш омузанд, қобилияти эҷоди ва ташаббускори афзоиш ёбад. Дар ҷорачуию тадбирҳои берун аз синф, аз ҷумла дар маҳфилҳои гуногун муаллими фан бо хонандагоне, ки ба фанни худ шавқу хавас доранд, машқулот гузаронида, хавасмандии онҳоро ривҷ медиҳад. Маҳфилҳои, ки корҳои берунамактабиро мукамал фаро гирифтаанд, якҷанд ҳел шуда метавонанд:

а) маҳфилҳои фанни;

б) маҳфилҳои дастони мохир;

в) маҳфили дуредгари;

г) маҳфили спорт;

д) маҳфили хаваскорони бадеи ва ҳоказо.

Дар мактабҳои миёнаи таълими умумӣ, ин корҳоро роҳбари синф ва ё созмондеҳи корҳои тарбияви ташкил медиҳад. Роҳбари синф барои ташкил додани корҳои берун аз синф ба роҳбарони маҳфил ёри мерасонад. Хонандагони шавқу хавас ва саъю кӯшиши ягона доштаро барои ба ин ё он

маҳфил аъзо шудан даъват мекунад. Дар кадом маҳфил тарзи машқулот бурданаш ба ҳисоб гирифта мешавад.

Корҳои тарбиявии берун аз мактаб ба ҳукми маскани тарбияви мебошад, ки бачагонро ба эҷодкори даъфат менамояд. Таҷрибаҳои педагоги ҳаминро нишон медиҳанд, ки дар шароити ҳозира хонаҳои бачагон, касри бачагон ва ҷавонон, касри техникони ҷавон, хонаҳои техникони ҷавон, хонаҳои табиатшиносони ҷавон, ки корҳои тарбиявии берун аз мактабро мебаранд, бояд давомдиҳандаи бевоситаи тарбияи мактабиён бошанд. “Консепсияи корҳои тарбиявии берун аз синф ва мактаб”-и Республикаи Ўзбекистон барои ба нақша гирифтани ва ба амал татбиқ намудани ин корҳо асос мешавад.

Маълум аст, ки кори хонандагонро аз ҷиҳати Қоявию сиёси, ахлоқи, завқу саликаи баланд ва ҷисмони аз ҳар ҷиҳат баркамол тарбия додан дар ҷараёни дарс шуруъ мешавад. Аммо эҳтиёҷот, талабот ва тамоми шавқу хаваси хонандагонро фақат бо ҷараёни дарс маҳдуд наметавон кард. Ингуна шавқу хаваси гуногунпахлуро сурати якҷоя ва пайваста гирифта бурдани корҳои тарбиявии беруназсинфу мактаб қонеъ қунонидан мумкин аст. Аз ин сабаб дар вақтҳои охир, ба тарзи дилхоҳ ташкил додани корҳои тарбиявии берун аз синф ва мактаб аҳамияти ҷудоғона дода мешавад.

Корҳои ташкилдодашудаи берун аз синф ва мактаб фаъолияти тарбиявии дар ҷаёти хонандагон ҷойдоштаро пурра мекунад. Ба он мусоидат мекунад, ки ҷаҳонбини дуруст ташаккул ёбад, аз ҷиҳати хушхулқиву худшиноси камол ёбанд. Донишҳои назарияви барои пайвастании амалиёт, истехсолот замина ҳосил мекунад. Вазифаҳои созмондеҳи корҳои берун аз синф ва мактаб низ серсоҳа мебошад. Ба вазифаҳои ташкилкунандаи корҳои тарбиявии берун аз синф ва мактаб инҳо дохил мешаванд:

— ба нақша гирифтани ва ба амал татбиқ шудани корҳои тарбиявии берун аз дарсро назорат кардан;

— бо ёрии ҷамоаи педагоги, ташкилотҳои хонандагон, фаъолони синф ба роҳ мондани корҳои серсоҳаи хонандагон дар ҳориҷи синф ва мактаб;

— баробари ба корҳои ташкили берун аз синф ва мактаб роҳбарии кардан, ба муаллимон, роҳбарони синф, падару модарон, ташкилотҳои хонандагон, фаъолони синф ёрии методи (услуби) расонидан;

— ба тадбирҳои муҳими тарбиявии умуммактаби ва байнимактаби иштирок кардан;

— хангоми ташкил намудани истироҳати хонандагон аз қувваи муассисаҳои тарбияви ва маданият, инчунин аз ҷомеа васеъ истифода кардан.

Дар ин хусус се тарафи фаъолияти ташкилкунандагон ба назар мерасад: ташкилотчиги, усули ва маъмури.

Инҳо аксар дар намуди байни ҳамдигар дар алокаи наздик будан зоҳир мегардад. Ба фаъолияти ташкилотчигии созмондеҳ чунин корҳоро дохил метавон кард:

— ташкил намудани муваффақият ва норасоӣҳои корҳои тарбияви;

— муайян кардани мақсад ва вазифаҳои корҳои тарбияви;

— ба нақша гирифтани корҳои тарбияви, оммавию сиёси ва муайян кардани мазмун, шакл ва усули онҳо:

— ба гурӯҳҳо чудо кардани корҳои тарбиявии берун аз синф ва мактаб, муайян намудани шахсияти одамони идоракунанда.

Дар мактаб корҳои тарбиявиро ба нақша нагирифта, мазмун, шакл ва усулҳои онро муайян накарда, ба системаи маълум надароварда ба мақсад расидан душвор аст.

Таъсири тарбиявии корҳои беруназсинфи аз бисёр ҷиҳат ба савияи созмон додани ҷараёни хониш ва корҳои гуногунро ба кадом тарз ба роҳ мондани ҷамоаи хонандагон вобаста аст. Фаъолияти беруназсинфи бо дастури маҷбури маҳдуд намешавад, балки хонандагони синну соли гуногунро ба таври ихтиёри муттаҳид месозад, корхоро дар асоси ташаббуси онҳо ба амал мебарорад, шавки онҳоро ба фан пайдо мекунонад, ба мухити ҳаёти маданияи халқ дохил мекунад. Корҳои беруназсинфи омили муҳимтарини ташаккул додани фаъолиятмандии иҷтимоӣ, шуури иҷтимоӣ шахс, инчунин одатҳои ахлоқи мебошад. Ин фаъолият ҷомеаи илми, кори театрҳои мактаб, дар мавзӯҳои гуногун гузаронидани конференсияи хонандагон ва мушоираҳо, маъруза ва сӯҳбатҳо оиди мавзӯҳои сиёсӣ, ахлоқи, илмию оммабоб ва меҳнат, меҳнати иҷтимоӣю Ҷамоаовар, ахбороти сиёсӣ, шабнишиниҳои идона ва тадбирҳои пагоҳӣ, мушгулотҳои маҳфилро дар бар мегирад.

Корҳои беруназсинфии хонандагон бо мазмуни худ фаъолияти тафаккур ва воситаи муносибат ба шумор меравад. Зеро ахбороти дар корҳои беруназсинфи гирифташуда идрок карда ва аз нав кор карда мешавад.

Хонандагон дар корҳои берун аз мактаб иштирок дошта, бо одамони гуногун дар муносибати муайян мешаванд, ба вазъиятҳои хархела дучор меоянд. Фаъолияти берунамактабии хонандагон то ҷи андоза хархела бошад, муносибати онҳо ҳамон қадар бой, доираи муносибат васеъ ва пешравии маънави пурсамар мегардад. Дар корҳои тарбиявии берун аз мактаб, хонандагон бо ҷамоа кор қарданро меомузанд, сурури меҳнати иҷтимоиро эҳсос мекунанд, ба меҳнати истехсоли ҳамроҳ мешаванд, ба фикри аҳли ҷомеа итоат қардан одат мекунанд, барои шарафи ҷомеа мубориза мебаранд. Фаъолияти берун аз мактаб бо назардошти ривчи маънави ва ҷисмонии дар он иштироккунандагон ва хусусияти синну соли онҳо муайян қарда мешавад. Дар ин ҷараён шароити мактабҳое, ки худ дар он таълим мегиранд, низ таъсир мерасонад. Харчанд вазифаҳои тамоми мактабҳои мамлакатамон як бошад ҳам, ин мактабҳо ҷиҳатҳои ба худ хос доранд ва ин хусусиятҳо дар шароитҳои маданияи ва милли равшан ба назар мерасанд. Мувофиқи мақсад мебуд, ки тарбиятгарон, роҳбарони синф бобати гирифта бурдани корҳои тарбиявии берун аз синфу мактаб аз усулҳои зерини кор истифода баранд.

1. Усулҳои кори дахони. Ахбори гуногун, маърузаҳо, конференцияи китобхонҳо, мунозираҳо, вохуриҳо, газетаҳои дахони, радиожурналҳо.

2. Усулҳои корбарии амали. Саёҳат ба ҷойҳои гуногун, муносибатҳои спорти, олимпиада, фаъолияти кории пайшиносон, маҳфилҳои табиатшиносони ҷавон, шанбегихо.

3. Усулҳои кори аёнӣ. Музейҳои мактаб, хонаи қаҳрамонони ҷанг ва меҳнат, ба намоиш гузоштани китобҳои нав.

Кори педагоги аз педагог талаб мекунад, ки вай тамоми кобилиятро ба кор барад, доимо дар чустучу бошад. Зеро туфайли меҳнати пурзаҳмат, аммо шарафноки вай авлоди оянда тарбия ёфта, муттаҳид, ахл, шахрванди хакикии Ватани ҷонаҷони мо мешавад.

БОБИ XII МАКТАБ ВА ИДОРАИ ОН

Идора кардани мактаб

Идора кардан фаъолияти ба ҳама гуна ҷамъият хос, тақозои зарурати ҳаёт ва зиндаги мебошад. Дар шароити иқтисодии бозоргони моҳияти фаъолияти номбурда боз такмил меёбад. Мақсади асоси назардошт аз ҳамин қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти модди ва маънавии ахли меҳнат, пеш бурдани истехсолот ва дар ҳамин асно тамоми муносибатҳои иҷтимоиро тараққи додан мебошад.

Идора кардан бо назардошти манфиати халқ дар заминаи усулҳои демократи ба амал бароварда мешавад. Аён аст, ки чунин ҷараёни идоракуни диккати махсусро ба омили инсон, ба такмил додани манфиати миллат ва кадрӣҳои милли тақозо дорад. Зотан, барои ривочи ҷамъияти мо идоракуни ва қувваи халқунанда саҳт буданаш лозим.

Идора кардан дар тамоми марҳилаи тараққиёт хусусияти дохилии хоси ҷамъият аст. Ин хусусият характери умуми дорад. Зотан ин хусусият дар меҳнати ҷомеаи иҷтимои, аз алокаи байниҳамдигарии одамон дар ҷараёни зиндагиву меҳнат аз зарурияти иваз кардани махсулоти фаъолияти модди ва маънави сар мезанад. Меҳнат дар тамоми даврҳои таърихи инсоният ба характери иҷтимои молик аст ва ҳамин тавр хоҳад монд, зеро қонуниятҳои ҷамъият ҳаминро тақозо дорад. Одамон ба дунё омада, баробари сар кардани зиндагии бошуурона ба муттаҳид шудан, якҷоя кор кардан эҳтиёҷ пайдо кардаанд. Вале ин имтиёз дар замонҳои гуногун ба хусусияти ягонаи барои тамоми даврҳо хос бо ҷараёни идоракуни эзоҳ меёбад.

Аз ин бармеояд, ки ҳама гуна шакли меҳнат меҳнати иҷтимои ва ё якҷоя ба шахси идорақунанда ба дараҷаи муайян муҳтоҷ аст. Идорақунанда қорҳои ҷамеаи худро ба ҳамдигар мувофиқ мегардонад.

Маълум аст, ки ҷамъият дар худ соҳаҳои иқтисоди, иҷтимоию сиёси ва маънавию дар бар мегирад. Мувофиқи ҳамин се тамоили асосии идора қардан низ вучуд дорад, асоситарин идора қардани иқтисоди мебошад. Чунки иқтисод-истехсоли модди асоси ҳаёти ҷамъият ва тараққиётро ташкил медиҳад. Дар як давре, ки Республикаи мо соҳибистиклол шудааст, ба идорақунии иқтисод додани эътибори қидди додааст. Зотан, эҳёи милли аз азнавсозии иқтисоди шуруъ мешавад. Аз қиҳати иқтисоди ба мамлақатҳои тараққиқарда расида гирифтани Ёзбекистон, бо дуруст ба роҳ мондани идорақунии иқтисоди, узван вобастаги дорад.

Идорақунии иҷтимоию сиёси муносибатҳои байни ҷамеаҳои гуногуни одамон ҳам (гурӯҳҳои иҷтимои, миллатҳо, халқиятҳо, ҷамеаҳо ва хоқазо), муносибатҳои байниҳамдигарии дар дохили ҷамеаҳо қои доштаи одамонро

идора кардан аст. Моҳияти асосии чунин навъи идоракуни-иттифоки гурӯҳҳои гуногунро боз ҳам мустақам кардан ва инкишоф додан мебошад.

Дар марҳилаи ислоҳот идора намудани пешрави иҷтимоии ҷамоаҳои меҳнати аҳамияти бузург касб хоҳад кард. Зеро тамоми муваффақияти кори мо, сарнавишти нақшаҳоям аз бисёр ҷиҳат ба дараҷаи тақомулҳои муносибатҳои ҷамоавӣ, ба солимии “микромилҳои иҷтимоӣ”-и ҷамоаҳои меҳнати вобастаги дорад. Махз аз ин, мақсади пешбинишуда бартараф намудани тафовутҳои иҷтимоӣ, ноил шудан ба ҳамраиҳои иҷтимоӣ ҷамъият, идоракунии давлатиро таъкил дода, онро ба идоракунии иҷтимоӣ табдил додан мебошад.

Сариштаи кори ҷамъият ва аз ҷиҳати маънави ривоч ёфтани аъзоҳои ҷудоғонаи ҷомеа боз як навъи асосии идоракуни мебошад. Барои он ки рӯзгори мо боз ҳам тараққи кунад, он бояд соҳиби мутахассиси потенциали баланди истеъдоди бошад. Зарурати дар асоси илми идора кардани тарбияи иҷтимоӣ, парваридани хислати илмнокиву маърифатдӯсти, ба ҷо овардани хизмати маишиву мадания аҳоли махз аз ҳамин сар мезанад. Дар асри инкилоби илмию техники идора кардани соҳаи истехсолоти маънави аҳамияти ниҳоят қалон касб менамояд. Чунин шакли идора бо ҷашми қордони ба роҳ мондани кори мактабҳои таълими умумӣ, муассисаҳои томактаби ва берунамактаби, органҳои таълими халқ, омӯзишгоҳҳои ҳунару техника, мактабҳои миёнаи махсус ва оли, сариштаи соҳаҳои илму фан, адабиёт, санъат, маданият ва тандурустиро дар бар мегирад. Фикру мулоҳизаҳои дар боло зикршуда ҳаминро мефаҳмонад, ки идора кардани системаи маорифи халқ, аз ҷумла фаъолияти мактаби таълими умумӣ қисми таркибии идоракунии иҷтимоӣ мебошад.

Омилҳои идоракуни

Ба нақша гирифтани, таъкил кардан, мутобиқ намудани, назорат бурдан, ҳисобу китоб кардан омилҳои идоракуни ба шумор мераванд.

Ба нақша гирифтани-ривоч додан ва ба модел даровардани объектҳои идорашавандаро, прогноз (пешбини) карда тавонишро низ дарбар мегирад. Созмон додан бошад, интиҳоб намудани ва таъкил додани соҳаи объектҳои истехсолот ва тарзи қорбарии идоракуни аст. Муайян кардани амалиёти байниҳамдигарии унсурҳои система мебошад.

Мутобиққордони ба он ниҳаронида шудааст, ки дар байни унсурҳои гуногуни система нисбати матлуб нигоҳ дошта шавад, хангоми қор қордани объектҳои идорашаванда ба он роҳ дода нашаванд, ки он аз нақша супориш хориҷ қардад. Ба ҷуз ин мутобиққордони фаъолияти ҳар як хидматгузоро ҳам мефаҳманд.

Назорат бурдан, чи андоза ба нақша мувофиқ омадани ҷараёни дар амал будаи истехсолотро ба мушоҳида гирифта тафтиш қордан, инчунин тафтиши фаъолияти ҳар як хидматгузор мебошад. Ниҳоят, ҳисобу китоби ба нақша ва ё тарзи иҷрои марҳилаҳои муайяни амали қордонидани он ҷамъ месозад. Баҳисобгири ба ҷамъбасти қордани ахборот, барои ба система даровардани он имқон медиҳад, ки барои қор қорда баромадани дастури қоррии системаи

мазкур, ки давраи минбаъдaro пешбини кардааст, аз базаи ахборот пурра истифода барад.

Омилҳои идоракунии дар боло баршумурдарo ба соҳаи дилхохи хочагии халқ, аз ҷумла ба соҳаи мактабу маориф ҳам комилан татбиқ кардан мумкин аст. Вале мазмуни дақиқи омилҳои мазкур дар системаи гуногуни идоракунии бо мазмуни объекти идорашаванда вобастаги дорад. Модоме ки ҷунин аст, ҳар як роҳбари соҳаи мактабу маориф фаъолияти идоракунии худро дар асоси омилҳои идоракунии зикршуда ташкил диҳад, ба натиҷаҳои хуб ноил мегардад. Барои ин у бояд ба омилҳои идоракунии ва моҳияти онҳо пурра сарфаҳм равад.

Дар меҳнат одамони бо меҳнати идоракунии машқул (директори мактаб, ҷонишинҳои директор оиди таълиму тарбия ва корҳои хочаги, ташкилотчиҳои корҳои тарбияви, роҳбари иттиходияи методи, раиси ташкилоти иттифоқи касаба) ҷамоаи идоракуниро ташкил медиҳад.

Дар мактаб системаи идоракунии асосан ба ду тақсим мешавад:

— Роҳбарияти мактаб

— муаллимон, тарбиятгарон, ташкилотчиҳои ҷавонон, роҳбарони синф, аъзоёни иттиходияи услуби, ходимони техники.

Ходимони иҷроияи соҳаи идоракуниро низ ба ду гурӯҳи асоси тақсим кардан мумкин аст:

а) мутахассисон (муаллимон ва тарбиятгарон);

б) ходимони техники (лаборант, фаррош, электрик, монтёр, посбони мактаб).

Дар мактаб дуруст интихоб намудани муаллим, тарбиятгар, ходимони техники ва ҷобачогузории онҳо яке аз масъалаҳои муҳими идоракунии дохили мебошад. Дар ин маврид хангоми интихоби ходимони мактаб ба коидаи зерин риоя кардан аҳамияти муҳим касб хоҳад кард. Яъне, хангоми интихоби ходимони мактаб ба ҳисоб гирифтани дониши сиёси, ҳалолкориву покизаги, кордонии онҳо зарур аст. Дар ин хангом ҳаминро пай бурдан лозим аст, ки донишгари ҷаҳми кор, фаъолиятманди, коркуни, таъмин карда тавонистани муттаҳидиву тифоқи вазифаи асосии кори аппарати идоракунии мебошад.

Дар мактабҳои таълими умуми идоракунандогон маданияти идорарo бояд баланд бардоранд ва ба демократи кунонидан кушанд, ки ин яке аз талабҳои муҳими имрӯзаи иқтисоди бозор аст. Дар замони ислохотҳо идора намудани хочаги ва ба он роҳбари кардан дар асоси коидаҳои конститусионӣ, ақидаҳои милли бурда мешавад.

Шакл ва усулҳои идора кардани мактаб дар ҳар як марҳилаи тараққиёти иқтисодии республика мувофиқи вазифаҳое, ки онро бояд ҷамъият халқ кунад, тағйир ёфта, мукамал шуда рафтаниш мумкин. Вале дар тамоми марҳилаҳои пешрабии иқтисоди ҳам, дар давраи ислохотҳои ҳозира ҳам, коида ва мазмуни идора кардани соҳаи таълими халқ, аҳамияти худро нигоҳ медорад. Аз ин бармеояд, ки дуруст ташкил намудани идоракунии дохилии мактаб аҳамияти ҷудоғонаро моил мебошад. Мо оиди ҳамин гуна коидаҳои идоракунии ба таври алоҳида истода гузаштанро мувофиқи мақсад донишем.

Коидаи демократикунони. Коидаи хеле муҳимми системаи таълими халқ ва мактаб демократикунони мебошад. Акидаи мазкур дар даврони имрӯза истиқлол барои демократикунонии ҷамъият аҳамияти муҳим касб мекунад. Шарти асосии идоракунии хоҷаги коидаи демократи буда, ҷустуҷу карда ёфтани шаклҳои макбули он яке аз муаммоҳои муҳим ва пураҳамияти имрӯза аст. Амали гардонидани он риояи бечунучарои қонунҳо ва нормаҳои ҷамъиятии ташаббусу ҷустуҷуиро, ки ба интизомнокии мустаҳкам, намунаи ибратбахши ҳамҷиҳативу ягонаги асос ёфтааст, тақозо дорад.

Дар идора кардани мактабҳо акидаи демократи, қонуну коидаҳо бисёр муҳиманд. Дар ин маврид мубодилаи афкор, маслиҳат дар ҷараёни таълим омили зарури ба ҳисоб меравад, ки онро алоҳида таъкид карда гузаштан лозим.

Дар шароити ҳозираи иқтисоди бозор илми будани идоракуни бо он муайян мегардад, ки раҳбар қонунҳои тараққиёти иҷтимоиро тадричан мукамал доништа равад. Ба илм таъҷа намуда, дар амал татбиқ намудани коидаи хоҷагидори се шарти асоси дорад:

а) бо тамоми ҷораҳо ривож додани асосҳои илмии идоракунии истехсолот, ба вучуд овардани ҷунин соҳае, ки муассисаҳои илмию тадқиқоти тамоми муаммои бо идоракунии истехсолот алоқамандро ба мулоҳиза мегиранд, аз ҷумла, барпо намудани соҳаи тадқиқи илмии маориф;

б) таиёр кардан ва аз нав таиёр кардани ходимони идорақунанда, ташкил додани системаи тақмили иқтисоси онҳо, инҷунин минбаъда тақмил дода рафтанд;

в) омӯхтани таҷрибаи бехтарини (пешқадами) идоракунии истехсолот, аз ҷумла идора кардани мактабу маориф, ҷамъбаст намудан ва оммави қунондан. ҳар як каси роҳбариқунанда дар хоҷаги ва ё омӯзишгоҳ ба ҳамин се шарт бояд пурра риоя қунад.

Дар мактаб дар асоси илми ташкил намудани меҳнати педагоги тавре идрок мегардад, ки аксар аз вақт дуруст истифода баранд, ҷорачуҳои беруназсинфи ва супоришҳои иҷтимоии муаллимон-тарбиятгаронро ба тартиб андозанд.

Дар асоси илми ташкил додани меҳнати педагоги мафҳуми васеъ дошта, ба он, аввало бо назардошти малақа, истеъдод ва шавқу хаваси ходимон масъалаҳои интиҳоби дуруст ва ҷобачоғузори, аз нав таиёр кардан, системаи истифодашудаи стодаи тақмили ихтисосро бемаилон тақомул додан ва ба ҷараёни таълиму тарбия ҷори намудани воситаҳои техники дохил мешавад. Дар ин маврид тартиби қори педагоги, ташкил додани тарзи қорбарии мактаб рӯзҳо, ҳафтаҳо, моҳҳо ва ҷоракҳо, бо ҷашми қордони ба нақша гирифта, гузаронидани маҷлисҳои шурои педагогҳо, конференсияҳои хусусияти илмию услуби ва тарбияви дошта ва тақмил додани идорақуни дар назар дошта мешавад.

Ҷоидаи ҷамоатии идорақунӣ ва масъулият — марҳилаи олии дуруст идора қордану роҳбари намудан аст. Ин қоида баробари дар системаи

идоракуни мавкеи устувор доштан ба инкишофи фаъолияти эҷодии омма ёри мерасонад. Ҷомеа ва маслихати он заминаи роҳбарии дуруст мебошад. Хочагиро бо роҳи ҷамоа идора кардан ва роҳбарии онро ба уҳда доштан, аз ҳама муҳим қарорхоро яқҷоя, ба маслихат қор қарда баромадан шартӣ муҳимми идоракунии салоҳиятноқ мебошад. Дар мактабҳои таълими умумӣ тамоми масъалаҳои идоракуни дар асоси муҳокимаи байниҳамдигарӣ ҳал қарда мешавад. ҳар он касе, ки бо меҳнат саруқор дорад, дар он ҷои муайяни худро дошта бошад, инчунин у аз руи нақшаи аниқ ва супоришҳои қорхоро амали мегардонад. ҳамаи ин, албатта, аз дуруст ба роҳ мондани таълиму тарбия ва манфиатҳои мафқураи истиқлол бояд сар занад.

Ҷоидаи тафтиши иҷро дар идоракунии. Ин яке аз шартҳои муҳими идора қардан аст. Дар системаи идоракуни ташкилотчиғи аҳамияти хеле қалон қасб мекунад. Ташкилотчиғи ва иҷро яғонагии диалектикаро ташкил медиҳад. Зотан, мақсади асосие, ки аз тафтиши иҷро (вазифаи асосии тафтиш) дар назар дошта шудааст, пешгири қардани эҳтимоли барбодравии нақшаи муайян намудани норасоихо ва бартараф қардани онҳо, таъмини иҷроӣ қарорҳои қабулшуда ва ташкили басомони қори амали мебошад. Тафтиши иҷро ба таври қатъӣ ба амал овардани супоришҳои директиви ва ҳуҷҷатҳои аз ташкилотҳои болои омадаро таъмин мекунад. Ин бошад, дар навбати худ ба он имқон медиҳад, ки ба ин ё он қарор ислоҳоти зарури дароварда шавад, вазифаҳои минбаъда муайян гардад, барои ба мақсад ноил шудан шакл, метод ва усулҳои нав қустуҷу қарда шаванд. Яғонагии қарор ва иҷро асоси роҳбарии дурустро ташкил медиҳад. Назорати бо қашми қордони ташкил ёфта, ваҳдати фаъолиятмандии байни қарору иҷро ро таъмин мекунанд. Чунин тарзи ташкили қор дар муаллимон ва тарбиятгарон нисбати худу дигарон фазилатҳои олиӣ серталаби ро тарбия мекунад, оиди қор хисси масъулият ро пурзур мегардонад, интизом ро мустаҳқам менамояд ва монанди инҳо.

Ҷоидаи аз руи нақша идоракунии дар системаи идора қардан ақидаи (принсипи) хеле муҳим ба шумор меравад. Дар идоракунии мактаб системаи муайян бояд шавад. Чунки ки он аз маҷмуи тадбирҳои тасодуфи, байни ҳамдигар алоқа надошта, тарқиб наёфта, балки аз маҷмуи тадбирҳои қатъиян ба тартиб даровардашуда, байни ҳам алоқаманд ва амик ба мулоҳиза гирифташуда иборат аст. Ин дар назди тамоми ҷамоаи педагоғи, инчунин гуруҳҳои қудогонаи он, вазифаҳо ро бо назардошти шароити аниқ, ҳусусиятҳои ваъияти муайян волеғузорад, ки ҳусусиятҳои супоришҳои воғузошташуда қатъиян бонизом бошанд, байни ҳамдигар робита дошта бошанд, тадбирҳои аз ҳар қиҳат амиқу пуҳта андешида бошанд.

Тамоили маҷури ба таълими ҳалқу мактаб роҳбарӣ қардан ва идора намудани он, дар мактабҳои таълими умумӣ ислоҳ қардани соҳаи таълиму тарбия ва он ро минбаъда тақмил додан, барои бомуваффақият ба амал баровардани нақшаҳо, ташкили дурусти қори мактаби миёнаву оли аҳамияти муҳим қасб мекунад.

Тамоили аз руи нақша идора кардани таълими халқ, аз ҷумла нақшаҳои ба мактаб роҳбари карданро бо ба ҳисобгирии сиёсати ҳукумат оиди соҳаи таълими халқ ва дар амал ҷори намудани он тартиб додан лозим. Дар мавриди ба нақша гирифтани донишҷӯи моҳияти кор, бобати ба мақсад моҳирона расидан, як зинаи асоси будани масъаларо пеши назар овардан лозим. Инчунин мувофиқи мақсад мебуд, ки нақшаи узвҳои таълими халқ, аз ҷумла мактаб дар асоси доираи мавзӯи тадбирҳои аниқ, ба мақсади муайян нигаронида шавад, ба хусусиятҳои дониш, мунтазам ва пайдари гирифта бурдан молик бошад, дар он хангоми гузаронидани ин ё он тадбир вазифаи шахсони масъул амик нишон дода шавад.

Қоидаи самаранокӣ ва сарфакорӣ идоракуни дар назди ҷамъият вазифа мегузорад, ки барои дар як муддати кӯтоҳ ба мақсад расида, ба даст овардани муваффақиятҳои калон маблағи ночиз ҷудо карда шуда, қувваи қори низ кам сарф гардад.

Тамоили мазкур оиди сарфаи вақт ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ба маънои пурра ба системаи идоракунии дохили мактаб бевосита алоқаманд аст. Роҳбарии мактаб дар қори идоракуни ба масъалаи сарфа намудани вақти муаллим, тарбиятгар ва хонандаҳо бояд бо назари эътибор нигаранд. Ташаккули ба амал баровардани идоракунии дохили мактаб, ба ин масъала пурзур намудани эътибор аҳамияти калони педагоги хоҳад дошт.

Дар асоси Стандарти давлатии таълим ташкил кардан ва дуруст пеш бурдани қори таълиму тарбия қисми таркибии усули идоракуни мебошад. Дар фаъолияти ҳар як ҷамъоаи идоракуни мавҷудияти системаи муайян шарт аст. Чунин хусусияти шароити аниқ, ҳолат ва вазъият бо тамоми вазифаҳои дар назди мактаб истода вобастаги дорад.

Стандарти давлатии таълим барои пешгири намудани ҳама гуна иштибоҳот, барҳам додани хато ва норасоии аввал содир кардашуда ёри мерасонад. Инчунин он барои дуруст ба роҳ мондани тартиб ва интизоми мактаб аҳамияти ҷудоғона касб мекунад.

Барои мактабҳои таълими умумӣ стандарти давлатии таълим чунин масъалаҳои зеринро муайян менамоянд:

1. Нақшаи қорие, ки истиқболи давраи муайяни мактабро (барои як панҷсола) ба истиқбол гирифта сохтаанд. Инро нақшаи қори истиқболи мактаб меноманд. Чунин нақшаи қор дар асоси нишондиҳандаҳои нақшаи хоҷагии халқи умумимактаби тартиб дода мешавад. Дар он дар асоси рақамҳои гуногун пешравии давраи муайяни мактаб (базаи модди ва техникаи таълим, сохтмони мактаб, шумораи хонанда ва муаллимон, микдори синфҳо, микдори кабинетҳои фанни ва монанди инҳо) нишон дода мешавад.

2. Нақшаи қорие, ки бо назардошти як соли хониш тартиб дода мешавад.

Нақшаи мазкур бо назардошти қисми ба ҳамин соли хониш дахлдори нақшаи қорӣ истиқболи мактаб ва вазифаҳои, ки дар назди мактаб

истодаанд, сохта мешавад. Нақшаи барои як соли хониш пешбинишуда дар асоси нақшаи кори мактаб, хелҳои амалиёти он мураббӣ меёбад.

3. Нақшаи кори ҷорӣ мактаб. Нақшаи мазкур дар асоси ба ҳисоб гирифтани як соли хониш кор карда мешавад. Ба силсилаи ин нақша аз системаи нақшаи ҷорӣ мактаб инҳо ҷои мегирад:

- нақшаҳои корӣ, ки директори мактаб ва ҷонишинҳои директор як соли хонишро ба ҳисоб гирифта месозанд;
- нақшаҳои корӣ, ки иттиҳодияҳои методи бо назардошти фанҳои таълимдодашаванда ташкил додаанд;
- нақшаҳои кори роҳбари синф;
- нақшаҳои кори маҳфилҳои фанӣ;
- нақшаҳои кори маҳфилҳои фанӣ ва роҳбарони гурӯҳи рӯзаш бардавом;
- нақшаҳои кори китобхонаи мактаб;
- нақшаи кори комитети падару модарони мактаб;
- нақшаи кори духтур ва ҳамшираи мактаб;
- нақшаи кори харрӯзаи дарсуғии муаллими синфҳои ибтидоӣ ва омӯзгорони фанҳо ва монанди инҳо.

Кор бо дуруст тартиб додани нақша буд намешавад. Муваффақияти кор аз бисёр ҷиҳат ба он вобастааст, ки ин нақша бо кадом усул ба амал бароварда мешавад, чораю дидабарои дар ҳаёт татбиқ мегардад. Бобати амали гардонидани нақша ҷиҳатҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа касб мекунад:

1. Барпо намудани алокаи мустақкам бо ташкилотҳои болоӣ, шӯъбаҳои таълими халқ ва муассисаҳои гуногуни ба мактаб наздик.
2. Ба кори идоракуни ва роҳбари чалб намудани одамони донишманд, ҳалолу покизақор, ходимони педагогӣ, ки қобилияти хуби маъмури доранд.
3. Ташкили дурусти тақсими кор дар байни кадрҳо .
4. Бо тақозои нақшаи умумӣ аз ходимони роҳбари-қунанда сар карда то иҷрокунандаи зинаи поёни нақшаи кори шахси тартиб дода, дар ҳамин асос коргузори қардан.
5. Аз тарафи роҳбар ҷори қардани назорати пурсамар ва паидарпаи бобати иҷрои нақшаҳои кори.

Муаллим симои асосии мактаб аст. Минбаъд низ чунин хоҳад монд. Барои ин дар нақшаи кори мактаб қувваҳои ҷамъаи муаллимонро тавре тақсим қардан лозим аст, ки ҳар кадоми онҳо барои иҷрои супоришҳо тамоми қувва ва ғайрати худро сафарбар қарда тавонанд, ба чунин имконият молик буда бошанд. Маҳз аз ин ҷиҳат хангоми ба нақша гирифтани қорҳои таълиму тарбия ба се шартҳои зерин риоя намудан мувофиқи мақсад аст:

1. Бо роҳи вазъияти ибтидоии қорро таҳлили амиқи педагогӣ қардан, яъне дар вақти ба нақша гирифтани тавсифи ҷараёни педагогӣ аниқ фаҳмидан.
2. Дар охири ба нақша гирифтани қор, аниқ тасаввур қардани дараҷаи таълиму тарбияе, ки ба қонандагон дода шудааст.
3. Барои ба дараҷаи талаботи имрӯза бардоштани кори мактаб интихоб намудани воситаҳои мақбули педагогӣ, ки ба он имкон медиҳад.

Савол ву супоришҳо:

1. Ёуқуқ ва вазифаҳои роҳбарони мактабро фаҳмонед.

2. Дар бораи роҳбари синф маълумот диҳед.
3. Технологияи нави педагогӣ чист?
4. ӯукуқ ва вазифаи мудири қисми илмии мактаб аз чихо иборатанд?
5. Вазифаи ташкилотчии мактаб аз чи иборат аст?
6. Дарсҳои мавзӯҳои навро аз нав ба нақша гирифта чи маъно дорад?
7. Чори намудани технологияҳои нави педагогӣ аз чи иборат аст?

БОБИ XIII ТЕХНОЛОГИЯҶОИ НАВИ ПЕДАГОГӢ

Баробари пешрафти ҷамъияти инсонӣ, соҳаи таълиму тарбия низ ба зинаҳои наво бараомада, ҳамвора қуллаҳои нави роҳу усул ва мазмуни нави назария ва амалияи педагогикаро ғатҳ мекунад. Аз ин рӯ, олимону устодони пуртаҷриба ҳамеша дар ҷустуҷӯи дарёфти роҳҳои самарабахши таълиму тарбия, услубҳои наво ба нави дидактикӣ мебошанд, ки моҳиятан он ҳама технологияи нави педагогӣ ном доранд.

Дар баҳши 4-уми “Барномаи миллии тайёр намудани кадрҳо” таъкид гардидааст, ки технологияи пешқадами педагогӣ, шакл ва усулҳои наво, аз ҷумла барномаҳои дифференцияшуда дар таълим бояд амалан ҷорӣ карда шавад. Барои дар амалиёт ҷорӣ намудани ягон маводи нави таълим, пеш аз ҳама дарёфт намудани усули самарабахши он лозим мебошад.

Технология – аз калимаи мураккаби латинии *techno* (техно) – санъат, маҳорат ва *logos* – усули коркард, суфтаву раво кардани таълимот таркиб ёфтааст. Дар истехсолот технология – мавод (материал) -ро кор карда тарзу усулҳои суфтаву раво намудани онро дар назар дорад. Технологияи таълим ҷунин маъно дорад, ки тибқи он дар беҳбуди кори таълиму тарбия ва ривоҷ додани шуури таълимгирандагон истифода намудани маҷмӯи маҳорати санъаткорӣ ва усулҳои навини таълим дар назар дошта мешавад.

Технологияи нави педагогӣ ҳамҷунин ба вуҷуд овардани маҷмӯи таълим ва тарзу усули нави замонавиро (ноанъанавӣ), аз ҷиҳати дидактикӣ таъмин намудани кори хонишу тарбияро мефаҳмонад. Дар айни ҳол вай усули наво ва самараноки ҷараёни таълим, асл ва моҳияти онро дар назар дорад, ки ба истифодаи пурсамараи воситаҳои хониш асос ёфта, дигаргуниҳои сифатии дар ин ҷараён бо хонандагон содиршавандаро пеши назар меоварад.

ӯангоми технологикунонии ҷараёни таълим муайян кардани қонуниятҳои дидактикӣ мавқеи асосиро ишқол менамояд. Таркиби масъалаҳои дидактикӣ: талаба (хонанда), мақсади таълиму тарбия, мазмуни таълиму тарбия ва узвҳои онро дарбар мегирад. Дарачаи аз худ кардани маводи таълим: шиносӣ, алгоритмнокӣ, эвристикӣ ва эҷодӣ буда, мотивация бошад, марҳилаи аввалини фаолияти хонишу дониш аст. Аз ин рӯ, шаклҳои ташкили хонишу дониши талабагон бевосита аз педагог маҳорати калонро талаб мекунад. Нишонаҳои сифатии технологияи нави педагогӣ – замонавӣ ва илмӣ будани таълим, технологияи хабаррасон дар таълим ва истифодаи пурсамари воситаҳои дигари дидактикӣ дар таълим мебошад.

Асосҳои умумии технологияи нави педагогӣ

“Технологияи нави педагогӣ” (минбаъд мухтасар ТНП ишора мешавад) дар назди муаллимони оянда вазифа мегузорад, ки онҳо корҳои таълиму тарбияро дар асоси талаботи замон ташкил диҳанд. Омӯзиши моҳияти ТНП барои ҳалли вазифаҳои зерин мусоидат мекунад:

1. Омӯзонидани системаи муайяни донишҳо оид ба ТНП.
2. Шинос намудани шогирдон бо таҷрибаҳои андӯхташудаи кишварҳои хориҷа, ИДМ ва Ёзбекистон оид ба ташаккули системаи ТНП.
3. Ба талабагон мутобиқи тахассусоти худ мустақилона ба лоиҳа гирифтани фанҳои таълимдиҳанда, аз рӯи мавзӯҳо мақсади умумии тадрисро ба мақсадҳои муайяни таҳсил ҷудо кардан, муайян намудани матлабро меомӯзонад.
4. Ташаккул додани малакаву маҳоратро дар талабагон оид ба кор карда баромадани супоришоти тест меомӯзонад.

Фаро гирифтани дониш, рақбатнок гардонидани истеъдод, қуввае, ки тамоми ислоҳоти соҳаи таълиму ба ҳаракат меорад, ин Технологияи Нави Педагогӣ ба шумор меравад.

Кор карда баромадани технологияи нави педагогӣ, муаммои тайёр намудани кадрҳо диққати педагогҳо, психологҳо, социологҳоро ҳарчи бештар ба худ ҷалб месозад. Барои ҳалли муаммои мазкур ба наشري мақолаҳо, дастурҳои таълимии ёрирасон эътибори калон дода мешавад. Марҳилаи ҳозираи пешрафти ҷамъият дар назди муассасаҳои таълим ҳамчун супоришоти иҷтимоӣ тайёр намудани коргарон, техникҳо, аграрномҳо, муаллимон ва монанди ин мутахассисони донишёр, ташаббускор, дорони малакаи баландро гузоштааст. Ин ҷараён хеле тӯлонӣ буда, дар он олимони педагог, ҷомеаи фаъоли муаллимон иштирок мекунанд. Аз ин вачҳ, имрӯо дар назди ходимони соҳаи таълиму тарбия вазифаҳои мураккаб ва бисёр марҳиладор: омӯхтан ва таҳлил намудани технологияҳои пешқадами педагогӣ, ба қонуниятҳои муайян тобеъ қунонида, аз сари нав ба системаи таълим ҷорӣ намудани онҳо гузошта шудааст.

Алҳол дар асоси омӯхтани таҷрибаҳои муассасаҳои таълими мамлакатҳои хориҷӣ, ба вучуд овардани лоиҳаҳои нав бақоят муҳим аст. Вақтҳои охир дар адабиёти педагогӣ маърузаҳои доири муаммои таълим ва хуччатҳои расмӣ мавҳумоти “Технологияҳои нави педагогӣ”, “Технологияҳои пешқадами педагогӣ”, “Технологияҳои прогрессивии педагогӣ” васеъ истифода мешаванд. Ҷағто аз солҳои 60-уми асри гузашта сар карда маҷаллаҳои педагогӣ бо ҳамин ном ба ба ҷоп мерасанд. Аз ҷумла, дар ИМА маҷаллаи “Технологияи педагогӣ” (1961), дар Англия “Технологияи педагогӣ ва таълими ба программа даровардашуда” (1964), дар Япония “Технологияи педагогӣ” (1965) ва дар Италия “Технологияи педагогӣ” (аз соли 1971 сар карда) нашр карда мешаванд. Баробари ин муассасаҳои махсус, ташкилотҳои таъсис дода мешаванд, ки онҳо бо технологияи педагогӣ машқул мешаванд. Барои тасдиқ ва тақвияти фикр хотиррасон кардани ҳамин нуқта ҷоиз аст, ки аз соли 1971 ин ҷониб дар Англия Шӯрои миллӣ амал карда, он бо муаммоҳои технологияи педагогӣ шуқл меварзад. Аз моҳи декабри соли 1999 дар Маркази таълими назди

Вазорати маорифи халқи Республикаи Ўзбекистон маркази “Технологияҳои нави педагогӣ” ташкил дода шуд. Ҷамъунин дар заминаи Кумитаи давлатии Фан ва техникаи Республикаи Ўзбекистон Маркази “Технологияҳои баланди педагогӣ” ба кор шурӯъ намуд.

Дар рӯзгори мо истилоҳи технологияи педагогӣ ба маънои хеле васеъ истифода мешавад. Ин ҳолро мутахассисон ҳар хел шарҳу маънидод менамоянд. Усули нави таълим, назорат кардани чараёни таълим, идора кардани таҷрибаҳои пешқадам, ташкил ва таҳлил намудани чараёни таълим, муносибати нисбатан тару тоза ба ин соҳаҳо - ин ҳамаро технологияи педагогӣ ё худ технологияи таълим меноманд. Аз ин рӯ, дар мавриди истифодаи истилоҳи номбурда салоҳ ва зарур аст, ки тасҳеҳи лозим дароварда шавад.

Ба назари мо, чун технологияи педагогӣ ном бурдани ягон усули нави таълим ва ё шаклҳои он эҳтимол бемаврид бошанд. Мафҳуми технологияи педагогиро бобати ташкил додан, идора кардан, арзёбӣ (баҳогузорӣ) ва таҳлил намудани тамоми ҷиҳат ва ё ягон соҳаи муайяни чараёни таълим истифода бурдан айни муддаост, ки ин ҳама бо назардошти фаро гирифтани тамоми марҳилаҳои муносибати нави ба илму амал, техникаву технологияҳои информатсионӣ, усулҳои таълим асосёфта бояд ба кор бурда шавад.

Мафҳум ва истилоҳи “Технологияи нави педагогӣ” ба стандарт дароварда нашудааст. Дар қомусномаҳо баён нагардидааст ва таърифи илмиву шарҳу маънидоди ягонаи он вучуд надорад. Аз ин вҷҳ, таъкид кардан ҷоиз аст, ки “Технологияҳои нави педагогӣ” таърифу тавсифи аз ҳамдигар фарқкунанда дорад. Метавон гуфт, ки таърифи зерини ЮНЕСКО моҳияти аслии технологияи педагогиро, тамоми ҷиҳатҳои онро қушода медиҳад. “Технологияи педагогӣ тарзу усули системанокест, ки тавассути он назди омӯзгор вазифаи мақбулу манзур гардонидани шаклҳои таълим дарёфт карда шуда, бо назардошти захираҳои техникиву инсонӣ таъсири мутақобила ва робитаи байниҳамдигарии тамоми чараёни таълим ва азхудкунии дониш ба вучуд оварда, ба кор бурда ва муайян карда мешавад”.

Дар ин таъриф бешубҳа иборати “тарзу усули системанок” (ва ё муносибати системанок) иборати истинодшаванда буда, боқӣ тамоми калимаву ибораҳо ҳамчун система аз тавсифи компонентҳои технологияи педагогӣ иборатанд. Маҳз чунин муносибати системанок технологияи педагогиро дар таълим аз дигар технологияҳо фарқ мекунонад, тафовут мебахшад. Баъзан дар чараёни таълими анъанавӣ ҳамбастагии назорат бурдан, тарҳандозиву ба лоиҳа гирифтани мақсадҳои таълим, мазмуни таълим, методҳои омӯзонидан ва таълим, натиҷаҳои таълим меҳобанд. Чунончи, чараёни таълим бо назардошти асосан дар хотир нигоҳ дошта тавонистани ахбори омӯзиш созмон дода шуда, фаъолияти талабагонии оянда бо иҷрои операцияҳои муайян ва ё худ лаёқати ташкилотӣ, идоракунӣ ва ҳалли муаммои касбию тахассуси алоқаманд мебошанд.

Технологияи нави педагогӣ танҳо фикру мулоҳизаҳои гуфташударо намефаҳмонад. Он ба вучуд овардани маҷмӯи таълиму тарзу усули нави

замонавиرو (ноанъанавиро), аз ҷиҳати дидактикӣ таъмин намудани кори хонишу тарбияро мефаҳмонад. Дар айни ҳол усули нав ва самаранокии ҷараёни таълимо, асл ва моҳияти онро дар назар дорад, ки ба истифодаи пурсамараи воситаҳои хониш асос ёфта, дигаргуниҳои сифатии дар ин ҷараён дар хонандагон содиршавандаро пеши назар меоварад.

Дар ин ҷо ҳаминро алоҳида таъкид кардан лозим аст, ки методҳои технологияҳои педагогӣ (дар фаҳмиши аввали он) барои фаро гирифтани дараҷаи репродуктивии таълим (аз худ намудани ҳаракат чун асоси намуна) қор карда шуда буд.

Таълими репродуктивӣ компоненти зарурии ҳама гуна таълим ба шумор меравад. Он дар доираи як предмети хониш бо назардошти азхудкунонӣ таҷрибаи бани башар баъди дар талабагон “таҳкурси”и дониши муайян ва малакаро ташаккул додан ба методҳои таълими продуктивӣ (таҳсилдор) ва эҷодию тадқиқотӣ гузашта метавонад. Барои методҳои мазкур Р.Ганье, Л.Бригтс (ИМА), А.Ромишевски (Англия), В.Гузеев (Россия) вариантҳои технологияи педагогиро ба вучуд оварданд.

Дар фанни педагогика, ки ҷамъулҷамъи назарияҳои педагогӣ мебошад, донишҳои басо доманадору пурвусъат ва таҷрибаи педагогӣ фароҳам оварда шудааст. Вале то нимаи дуоми асри бистум ҳар як педагоги машҳур машқулотҳоро барояш дар самтҳои баланд бурда бошад, барои шогирдону пайравони онҳо цикли педагогии барқароршаванда қор карда нашудааст, ки аз рӯи он машқулотҳо ҳадди имкон муназзаму пайдарпай гузаронида шавад. Ба фикри мо, сабаби асосии ин ҳол шояд дар он бошад, ки методҳои педагогҳои замони гузашта аз бисёр ҷиҳат рафтору кирдори ҳар як фарди педагогро дар худ таҷассум карданд. Пайравоне, ки кори педагогҳои номдорро давом додаанд, ба қомебиҳои муайян соҳиб шудаанд, аммо аздусар, ба таври умумӣ, натиҷаи ҷамъбасти мисли асосгузрон набудааст.

Истеҳсолоти педагогии мо, - навишта буд А.С.Макаренко - ҳеҷ вақт ба бунёди мантиқи технологӣ сохта нашудааст, балки ҳамеша дар асоси мантиқи тарқиботи ахлоқӣ бино ёфтааст. Аз ин сабаб дар мо қисматҳои муҳими истеҳсолот умуман вучуд надорад. Ба ҷумлаи онҳо ҷараёни технологӣ, баҳисобгирии амалиёт (операцияҳо), кори лоихақашӣ, истифодаи ускунаҳо, ба меъёр (норма) даровардан, назорат, сараро аз сақал ҷудо кардан дохил мешавад. Дар саноат новобаста аз шахси иҷрокунанда, дар мавриди ба талаботи ҳуҷҷатҳои техникӣ риоя намудан, ҳазорон ҷараёнҳои технологие, ки маҳсулоти кафолатноки хушсифатро истеҳсол кунад, санҷида шудаанд.

Дар педагогика ба вучуд овардани цикли аз нав барқароршаванда ҷараёни хеле мураккаб аст. Ба ин гуногунии вазифаҳои хониш (таълиму, тарбия), унсурҳои мазмуни таълим, ҳархелагии навъи маводи таълим, алоқамандона ба хусусияти фардии мутааллим яқсон намоён нашудани қонуниятҳои азхудкунӣ, тарзу усули фаъолияти хониш ва омилҳои дигари сершумор ҳалал мерасонад.

Сарфи назар аз ин, ба туфайли саъю кӯшиши педагогҳои машҳури ИМА Б.Блум, Д.Кратвол, А.Гронлунд, Ж.Керолл ва дигарон технологияи педагогике, ки цикли педагогикаи барқароршавандаро дар бар мегирад, ба

вучуд оварда шуд. Технологияи мазкур имкон медиҳад, ки натиҷаҳои дилхоҳи пешакӣ ба нақша гирифта шуда ба даст оварда шавад. Дар рӯзгори мо мақсади чашмдоштае, ки технологияҳои нави педагогиро ба чараёни таълим чорӣ мекунад, ин аст: якӯм, барои ин ки дар рафти дарс фаъолиятмандии фаҳмиши хонандагон таъмин гардад, ба сари худ кор бурдан ва лаёқати дар хотир нигоҳ доштани онро ривоч дода шавад, бояд муаллимон бо тарзу усули Қайрианъанавии (нави) ёрирасони хонандану омӯзонидан мусаллаҳ гардонидани шаванд: дуҷум, ҳиссиёт, фаҳмишу идрок, тасаввур, фикрронӣ, устувории ирода барин фаъолияти рӯҳӣ (психикии) онҳо тақвият дода шавад, ҷаҳонбиниву ҷаҳоншиношишон таркиб ёбад ва табиист ин барои сариштаи чунин амрҳо муаллимо бо тарзу усулҳои нави Қайрианъанавии хонандану омӯзонидан шинос кунонидан лозим.

Баробари мафҳуми технология мафҳуми харитаи технология ҳам вучуд дошта ин ҳарду байни ҳамдигар узван алоқаманд мебошанд. Харитаи технологӣ шакли ҳуччати технологӣ буда, дар он рафти коркарди ашё ба қайд гирифта шудааст. Амалиёт ва қисмҳои таркибии он нишон дода мешавад. Дар он, аз ҷумла, мавод, таҷҳизоти истехсолот, режимҳои технологӣ кардани чизу чора лозим аст, соҳибтахассусии (квалификация) хидматгузор ва монанди инҳо ҳатман қайд карда шаванд.

Технологияи педагогӣ ба концепсияи педагогикаи илмӣ тақия мекунад. Барои расидан ба мақсад ба асосҳои дидактикӣ, рӯҳӣ, иҷтимоӣ, педагогӣ ва фалсафӣ истинод менамояд. Технологияи педагогӣ системаи худро дорост. Дар ин маврид пайдарҳамию муназзамӣ, алоқамандии байниҳамдигар, яклухтӣ нигоҳ дошта мешавад.

Хулоса, технологияи педагогӣ, ин бешубҳа, муносибати ба худ хоси инновационӣ нисбати таълим мебошад. Он дар педагогика ифодаи тарзи фикрронии иҷтимоию муҳандисӣ, тасвири шуурӣ (фаҳмишӣ) илмии техникавиест, ки дар соҳаи таълим чараёни хонишро ба стандарт андохта муайян мекунад.

Фанни педагогикаи ҷаҳонӣ, ки ҳамакнун нуфуз ва таъсири тараққиёти илму техникаро аз сар мегузаронад, якҷоя бо фанҳои психология, назарияи идоракунӣ ва Қайра ба марҳалаи чараёнҳои фаъоли инновационӣ торафт амиқ дохил мешавад ва ин имконият медиҳад, ки амалиёти пурсамари педагогии башар пеш бурда шавад.

Дар саноат мафҳуми “Технологияи баланд” вучуд дорад. Он, одатан, хеле мураккаб буда, ба дастовезҳои охири фан ва техника асос ёфтааст ва аз ходимони коргару техникӣ тайёрии махсусро талаб мекунад. Он ба рақобат тоб овардан, баланду хушсифат шудани маҳсулот ва дар натиҷа додани ғоидаи калонро таъмин менамояд.

Технологияи педагогиро ҳамчун “Методологияи баланди таълим” ба мулоҳиза гирифтани мумкин аст, вале чорӣ намудани он ҳарҷоти калонро талаб намекунад. Ба сифати мифтоҳи (калиди) таълим ягон омӯзишгоҳ ва муаллими мушаххасро ба ҳисоб гирем, дар ин маврид азхудкунии технологияи педагогӣ фақат ба хонанда ва педагогҳо алоқаманд шуда менамояд.

Соли 1996 тахти сарпарастии ЮНЕСКО дар Университети Иерусалим бахшида ба технологияи педагогӣ конференцияи байналхалқӣ доир гардид. Дар он бобати ин ки бо ёрмандии технологияи педагогӣ чи гуна муваффақиятҳо ба даст оварда шудааст, на танҳо вакилони мамолики мутараққӣ - ИМА, Британияи Кабир ва дигар, балки вакилоти давлатҳои Коста-Рика, Туркия, Малта ҳам маъруза намуданд.

Аксари давлатҳо тугайли ба чараёни таълим чорӣ намудани муносибати технологӣ бобати хушсифат намудани таълим, баланд бародостани азхудкунии хонандагон муваффақиятҳои назаррасро ба даст меоранд. Чунинчи, аз 5000 хонандае, ки дар Кореяи Ҷанубӣ дар эксперименти технологияи педагогӣ иштирок дошт, 75% он ба чунин натиҷаҳо муваффақ шуд, ки онҳоро дар усули таълими анъанавӣ фақат хонандагони хеле хушсолиха ба даст оварда метавонанд.

Таҷрибаҳои дар як қатор мамолик гузаронидашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки истифодаи системаи таълимдихии мазкур ба хонандаи миёнаҳол имкон медиҳад, ки ба нишондодҳои баланд ноил гардад.

Дар Сингапур, Корея, Япония аз худ намудани технологияи педагогӣ ба он роҳ кушод, ки бачагони 9-13 сола ва чанде аз хатмкунандагони мактаб ҷои 3-юмро гиранд. Ҷамаи ин фаро гирифтани методҳои технологияи педагогиро, дар амалиёт ба қор бурда тавонистани ин ки кадрҳо хушсифат тайёр карда шаванд, тақозо дорад. Ин ҳол ба талоботи “Барномаи миллии тайёр намудани кадрҳо” созгор меояд, зеро дарси навъе, ки дар боло таъкид ёфт, зарурияти аз технологияи нави педагогӣ ва ахбори тару тоза истифода бурда таъмин намудани суръатафзоии таълими хонандагон ҷавобан таъкид ёфтааст.

Маълум аст ки дар чараёни таълим як қатор тарзу усули фаолиятмандии талабагон қор карда шудааст, ки онҳо ба мустақилона дониш андӯхтан ва такмил додани таҳсил нигаронида шудаанд. Ба ҷумлаи онҳо таълими проблематикӣ, бозихҳои амалӣ, бозихҳои, ки дар он нақш (роль) иҷро карда мешаванд ва монанди онҳоро дохил кардан мумкин аст. Вале мо гуфта наметавонем, ки онҳо дар системаи маорифи халқ пурра истифода мешаванд. Ба фикри мо, сабаби асосии ин дар он аст, ки ба ҳар яки ин машқулот тайёрӣ дидан ба ҳукми як тадқиқоти педагогӣ буда, он профессионализми баланд, муносибати эҷодӣ ва сарф намудани вақти зиёдро тақозо дорад. Намоишнома — сценарияи ҳар як машқулот, одатан, ба худ хос буда, вариантҳои гуногуни онро ба вуҷуд овардан мумкин нест.

Барои пай бурдани моҳияти асли ва мақсади муносибати ба технологияи таълим доштаи омӯзгор, хелҳои анъанавии фаҳмонидану намоиш додан, инчунин ҷустуҷӯи вуҷудии таълимро дида мебароем.

Хелҳои таълими анъанавии фаҳмондан ва намоиш додан

Тарзу усули чунин таълим навъи анъанавии таълим буда, дар он ахбори хониш асосан аз ҷониби муаллим баён карда мешавад. Хонандагонро лозим аст, ки донишҳои мазкурро дар хотир нигоҳ доранд ва мустақам кунанд. Дар хотири хонандагон маҳфуз мондан ва ё намондани донишҳоро имтиҳон

ошкор месозад, аз ин рӯ талабагон чизи медонистагиашонро дар хотири худ аз нав барқарор намуда ва такрор карда гуфта медиханд, аз санчишу имтиҳон мегузаранд, яъне охир ба донишҳои андӯхтаи хонандагон бевосита мурочиат карда шавад, бидуни ягон воситаи таълим аз хотир гуфта додани он тафтиш карда мешавад. Дар системаи номбурда донишҳо, асосан, натиҷаи дар хотир нигоҳ доштан буда, дар дигар маврид он маълумоти зохирию формалӣ мебошанд. Онҳо хотираро аз ботин берун мекушоянд ба ибораи дигар вақте, ки рӯи рост мурочиат карда савол мегузоранд, ҷавобаш ба хотир мерасад. Вале натиҷаи хондану хонондан - донишҳое, ки дар сатҳи хотир қарор доранд, дурудароз нигоҳ дошта намешаванд, дар вақти зарурӣ хонандагон онҳоро бо душворӣ ба ёд меоранд, дар бисёр маврид умуман фаромуш мекунанд.

ӯангоми манзур гардонидани маводи таълим, ки аз рӯи системаи муайян бурда мешавад, “ба хонанда — талаба” бо назардошти имконияти худ, сарфи назар аз фаъолиятмандиашон, баҳои объективӣ гузошта мешавад. Ин ба ин маънист, ки хонандагон дониш доранд ё не.

Аз ин вачҳ, вазифаи асосии муаллим аз ҷамъоварию ахбор, аз нав кор кардани он, манзур гардонидан, дар хотир нигоҳ доштан ва мустақкам намудан ва монанди ҳамин корҳо иборат аст.

Дар чунин ҷараёни таълим соатҳои барои фан пешбинишуда, маърузаҳо, корҳои лабораторӣ, машқулотҳои амалиро бо қатъият тақсим намудан муқаррар карда мешавад. Вале натиҷаи хондану хонондан умуман муайян намегардад, он асосан ба вичдони педагог ҳавола карда мешавад.

Ба методикаи таълими анъанавӣ баёни мақсадҳои хондану хонондан характернок буда, онҳо бо талаботи барнома ифода меёбаду халос. Дар ин маврид бобати вазъии таълимгиранда туфайли “азхудкунӣ” ба тасаввуроти каме соҳиб мешавем. Ҷараёни таълим бошад, одатан, дар заминаи умумикунонии таҷрибаи муаллимоне, ки фаолияти педагогиро бомуваффақият пеш мебаранд, ташкил дода мешавад. Барои ҳар як вазияти муайян намунаи педагогӣ ҷустуҷӯ карда мешавад, ки фаолияти назаррасу боэътимод дорад. Вале, бино ба нишондоди қисми бештари олимону амалиётчиён он дар таълим замони гузаштаи методикаи хусуси гузашт ва умумӣ кунонидани таҷрибаи басо хуби педагогӣ (агар имконияти дар бораи умумӣ кардани ҳодисаҳои нодир гап задан мумкин бошад), илмӣ ташкил додани системаи кафолатёфта ва таълими самараноки ба мақсад нигоронидашударо намедихад.

Дар таълим усули муносибати фаҳмонидану намоиш додан ба системаи таълим хизмати калон кард, вале худ имконияти мукамал намудан, ин ҳамин ҳоло зикраш гузашт, бо принципҳои назди аз илм муносибат гузошта шуда маҳдуд гардонида шудааст. Талаботи ривочи босуръати фан ва техника, ислоҳоти системаи таълим, методҳои таълим ва эҳтиёҷи талаби ҷамъият ба кадрҳои рақобатбардош, дар байни рӯи шахс ва ниёзманди он нисбати дониш зиддиятеро гардонад.

Технологияи педагогӣ

Акнун характеристика-тавсифномаҳои умумии муносибати технологиро нисбати таълим дар мисоли хеле оддӣ — сатҳи таълими репродуктивӣ дида мебароем.

Маълум аст, ки таълими репродуктивӣ имконияти онро медиҳад, ки хонандагон дар асоси қоидаҳои азёд кардашон аз рӯи типҳои якхелаву якандоза ҳаракатро азхуд бикунанд. Ҷаминро ба таври ҷудогона таъкид бояд кард, ки компоненти репродуктивӣ дар аксари предметҳои таълим баъзан дар сатҳи намоён вучуд дошта метавонад. Компоненти мазкур ба комбинацияи қоидаҳои хонандагон истинод низ намуда, ҳаминро талаб мекунад, ки ба таври субъективӣ алгоритмҳои навро кор карда бароянд, ҳалли вазифаҳои дар вазъияти номуайян қарордоштаро ба ӯҳда гиранд, яъне бо тақозои ниёзи продуктивӣ кор баранд.

Дар сатҳи репродуктивӣ таълим дар доираи технологияи педагогӣ аниқ, фаҳмо қайд шуда аст ва натиҷаҳои дилхоҳ бо тамоми ҷузъиёташ дар шакли конвейер ташкил дода шудааст, ки маълумоти дар он буда дақиқу барқарор шавандаанд. Маводи таълим аниқу фаҳмо қайд шудааст, мувофиқи мақсад кор карда шуда, ба порча - фрагментҳо (модулҳо) ҷудо карда мешавад.

Дар ин маврид усулҳои алтернативии манзур гардонидани маводи таълим дар назар дошта мешавад, ҳар як пора - фрагмент ба тест баргардонида мешавад ва ба туфайли тасҳеҳ ворид сохтан (коррекция), ки созгори он буда бошад, омӯхта мешавад.

Кори хонишу таълим барои ба натиҷаҳои эталон муваффақ шудан нигаронида шудааст. Чунин нигаронида шудан мароқнокӣ, унсурҳои баҳсу мунозира ва ёри байни ҳамдигарро инкор намекунад. Дар айни вақт он барои рафти тамоми ҷараёни таълим характери репродуктивӣ ато мекунад. Аз ин ваҷҳ низ он барои фаро гирифтани дониш минимуми иҷборӣ, одату малакаҳо самарани калон хоҳад дод. Истифодаи муносибати технологӣ дар бобати ташкил додани ҷараёни таълим барои дар сатҳи кафолат ноил шудан ба мақсадҳои таълим, ки ба миён гузошта шудааст, имкон медиҳад. Барои таъмин намудани чунин самаранокӣ баъдтар механизми имконпазирро дида мебароем.

Дар педагогика чӣ муносибати технологӣ ва чӣ муносибати ҷустуҷӯ зарур аст. Соҳаи тадбиқ намудани ҳар кадоми аз муносибатҳо вучуд дорад. Аз ин рӯ, ҳангоми ташкил намудани ҷараёни таълиму тарбия онҳоро ба таври оптимал якҷоя гирифта бурдан айни муддаост. Навъе, ки дар боло таъкид гардид, дар вақти ҳозира дар мамлакатҳои тараққикарда барои дараҷаҳои гуногуни педагогӣ моделҳои технологияи педагогӣ, аз ҷумла моделҳои продуктивӣ (самаранок) ва ҷустуҷӯиву эҷодӣ кор карда шудаанд. Дар вақтҳои охир бобати истехсол намудан, намоиши технологияҳои таълимие, ки онҳоро муаллимони пешқадам ба кор мебаранд, инчунин баҳри ба амал тадбиқ намудани онҳо корҳои пурвусъату доманадорро сар кардаанд.

Дар доираи муносибати педагогӣ истифода бурдан аз тарзу усули ба лоиҳа гирифтани дидактика имконияти онро медиҳад, ки аз ҷараёни таълим рационал истифода бурда шавад ва дар айни замон ин ҷиҳати масъала мусоидат мекунад барои ин ки дар як вақт нақшаи эҷодии он кашида шавад.

Муаллифони китобҳои дарсӣ низ дар асоси технологияи педагогӣ ҷиҳатҳои ба худ хоси ташкил намудани таълимиро бояд ба инобат гиранд, ки ин хеле муҳим аст. Дар ҷараёни таълими анъанавӣ муносибати технологиро фақат ба таври комплекс ҷорӣ накарда, балки унсурҳои ҷудоғонаи технологияи педагогӣ (онҳоро аз худ намуда ва торафт тайёр кардани таъминоти методи дахлдор) ҳам амалӣ мегарданд. Ин дар навбати аввал ба тарзу усули мушаххас намудани мақсадҳои педагогӣ тааллуқ дошта, онҳоро ҷиҳати марказии технологияи педагогӣ ё мақъзи он номидан мумкин аст. Акнун онҳоро дида мебароем.

ӯаминро алоҳида таъкид бояд кард, ки то замони пайдошавии технологияи педагогӣ ба лоиҳа гирифтани ҷараёни таълим ва қоидаву қонуни пурсамари он бояду шояд қор қарда нашуда буд. Технологияи педагогӣ дар ихтиёри педагог бобати ба лоиҳа гирифтани ҷараёни таълим имконияти қалон, сахни васеъ воғузошта, ба норасоии мазкур барҳам дод.

Хусусияти технологияи педагогӣ аз ҳамин иборат аст, ки дар ин маврид барои ба амал баровардани мақсадҳои хониши ба нақша гирифташуда, ҷараёни таълим ба лоиҳа гирифта мешавад.

Технологияи мақсадҳои таълими диагностикаӣ дар ТНП

“Ҷараёни технологӣ” мундариҷ буда, онҳо системаи муайяни амалиётҳо дар назар доранд, ки ба муваффақ шудани натиҷаҳои аниқӣ ҷамъбаст — ҳулосабарорӣ ниғаронида шудаанд. Ҷунин натиҷаҳои аниқӣ ҳулосабарориро дар саноат ҳуҷҷати техникаӣ, дар технологияи педагогӣ бошад қорқарди методикӣ меноманд.

Мифтоҳ, яъни қалиди пай бурдани технологияи педагогӣ ин аст, ки дар таълим барои ноил шудан ба мақсад пай ҳам бо назардошти вазифаи гузошташуда амал қарда ва дар ин маврид дар таълим робитаи аксуламалии босуръатро истифода мебаранд, инҷунин фаъолияти хониши таълимгирандаро ба ҳисоб мегиранд. Ин ҳол фалсафаи асосии технологияи педагогиро ташкил медиҳад. Ин тезисро муқаммал аз назар мегузаронем.

Навъе ки маълум аст, омӯзгор одатан дар назди худ мақсад мегузорад, ки ба хонанда мазмуни маводи таълимиро фаҳмонда диҳад, ба фаро гирифтани донишҳои муайян мусоидат қарда, дар амалиёт аз онҳо низ истифода бурда тавонад. Вале “фаҳмидан” (пай бурдан), “аз худ қардан”, “истифода бурдан” ҷиро мефаҳмонад? Педагог ба ноилшавии мақсади дар наздаш гузошташуда ҷи гуна муваффақ шудааст? Ин масъаларо худ ҷи гуна ба муҳокима гирифта метавонад? Агар муаллим дар ихтиёр далелу санъати боварибахшро оиди ноил шудан ва ё нашудани мақсадҳои дар наздаш гузошташуда дошта бошад, дар ҷунин маврид ба саҳеҳии метод ва усули таълими худ имон оварда дарс медиҳад, ба маҳсули меҳнати худ бовар қарда қор мебарад ва ё оиди ислоҳи фаъолияти педагогии худ маълумотҳои боэътимодно соҳиб мешавад. Ҷонибдорони технологияи таълим мактаби анъанавиро мавриди танқид қарор дода, маҳз ҷунин идеали мақсаднокро дар назар дошта буданд.

Маълум аст, ки дар тарзу усули анъанавии амалқунанда ҷӣ мактаб ва ҷӣ омӯзгор вазифаи аз тарафи ҷамъият ба зиммашон гузошта шударо ба тарзи

умумӣ қабул мекунад. Кор ба дараҷаи таассуфангезе расидааст, ки мақсадҳои дар дастурҳои предметҳои таълим инъикосёфта печида, баён муқлак, дарҳам-барҳаманд, таърифоти дар онҳо мавҷударо ҳама ба як маром фаҳмидаву пай бурда наметавонад. Аз ин вачҳ, дар чунин ҳол ҷиҳатҳои ба худ хоси марҳилаҳоро оиди муайян намудани мақсадҳо ба вучуд овардан мумкин аст: аз талабу эҳтиёҷоти умумии мактаб сар карда то вазифаҳои системаи таълим; бо назардошти онҳо то иҷрои вазифаҳои мушаххаси омӯзишгоҳ; ҳамзамон ба кадом вачҳ будани маҷмӯи предметҳои таълиму мақсадҳои умумии предмети хониш. Акнун сӯхбат сари сатҳу дараҷаи қабулшудаи предмети таълим ва ҷузъҳои тематикӣ он, дар хусуси мақсадҳои таълим суръат ҳоҳад гирифт, чун муаллим ба дараҷае бо мазмуни предмет ва бахшҳои ҷудоғонаи он бевосита машқул мешавад, мақсадҳои таълимро муайяну аниқ менамояд, лоиҳаи ҷараёни таълимро мекашад ва дар ҳамин асос онро ташкил медиҳад.

Вобаста ба фаъолияти талаба гузоштани мақсад

Навбест, ки тарафдорони технологияи педагогӣ таъкид кардаанд, мақсадҳои таълимро туфайли мазмуни предмет, педагог ё ин тавассути ҷараёни фаъолияти хонанда муайян кардан бобати натиҷаҳои ҷашмдошт тасаввуроти комил намедиҳад.

Дар бораи онҳо фикру мулоҳизаро танҳо бо назардошти намуди зоҳирӣ, фаъолияти зоҳирӣ ифода ёфтаи хонандагон рондан мумкин аст. Омӯзгоре, ки муайян намудани натиҷаи таълимро маромномаи худ қарор додааст, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки нишонаҳои ба мушоҳида гирифташавандаи он, яъне нутқ, ҳаракатро пурра ифода намояд.

Тарзу усуле, ки технологияи педагогӣ мақсадҳои таълимро пешниҳод мекунад, аз он иборат аст, ки мақсадҳои таълим туфайли натиҷаҳои хониш ифода ёфта, он дар фаъолияти гуногуни хонанда намоён мегардад. Мақсадҳои таълим дар чунин фаъолияти корбарӣ ифода меёбад, ки онҳоро муаллим-педагог ва ё ягон эксперт муқаррар шинохта гирифта ва ё ин ки чен карда метавонад. Моҳияти ин фикр аз он иборат аст, ки дар технологияи педагогӣ мақсадҳои таълимро педагог ва ё ягон эксперт аз рӯи меъёрҳои муайяни ченкунӣ ҳатман пай мебарад ва дар ин ҳол натиҷаи таълим бо фаъолияти серсоҳаи хонандагон марбут гардонида мешавад.

Дар баъзе мамлакатҳо барои педагог ва хонанда ифодаи ҷудоғонаи мақсадҳо қабул карда шудааст. Ин мувофиқи мантиқ аст, зеро таълим чунин соҳаи фаъолиятест, ки он аз ҳамкориҳои якҷояи педагог бобати хонандан ба талаба сар мезанад. Ин ҳолро бо калимаи **вазифа** ном мебаранд, зеро мақсад туфайли фаъолияти муаллим (омӯзонидан, шарҳу маънидод кардан, фаҳмонида додан, намоиш кардан, ҳикоя кардан), кӯшиш ва саъю ҳаракати хонандагони таълимгиранда ба даст меояд.

Барои он, ки вазифаро пурра ташхис кунанду таълимро ба ҷараёни аз нав барқароркунанда табдил диҳанд, меъёрҳои бояд ба миён гузошта шаванд, ки мақсаду муддао ҳатман ба даст ояд, мақсадҳо ҳамин тавре бояд ифода ёбад, ки кас бобати ба он муваффақ шудан фикру мулоҳизаи амиқ дошта бошад.

ӯаминро таъкид кардан лозим аст, ки дар тадқиқотҳои педагогӣ вазифаро баъзан чун мақсадҳои таълими идентификацияшаванда ба забон мегиранд. Калимаи “Вазифа” чандин маъно дорад ва минбаъд барои ин ки хонандагон натиҷаҳои таълимро ба маънои пурра, комил ва доманадору пурвусъат ифода кунанд, онро бо истилоҳ ва ибораҳои “Вазифа” ва ё “Мақсади таълими идентификацияшаванда” муайян менамоянд.

ӯояи ба як маънои мутлақ баён кардани мақсадҳои таълими пурра идентификацияшуда дар ифодаи охирини худ қобили мулоҳиза буда метавонад, зеро ин ҳол фаъолияти хониши талабагонро на ба тарзи номуайянии анъанави, мучмалу мубҳам, балки дар истилоҳоти мушоҳидабурдашаванда, амалиёти ченкардашаванда баён мекунад.

Асосгузори таълими дастурнок Б.Скиннер таъкид мекунад, ки дар мавриди ба кори таълим дигар хел муносибат кардан, ба туфайли аз ҷониби муаллим кор карда нашудани методикаи таълим, ӯ маҷбур мешавад, ки мақсади таълимро аз сари нав таъриф диҳад ва онҳоро ба андозае номуайяну мубҳам ифода менамояд, ки оқибатуламр натиҷаҳои онро бо усули эксперимент тафтиш кардан имконнопазир мегардад. Аз рӯи таомули ва ё анъанот, мазмуни таълим бо он характернок аст, ки он асосан ба мавзӯи муайян нигаронида мешавад ва дар он фарқ кунонидани мақсадҳои таълими аниқ, як маънодор душворӣ пеш меорад. Барои ин, ки таърифи вазифаҳо, идентификация кардани мақсадҳо сабук кунонида шавад, ҳангоми баёни онҳо аз феълҳои истифода менамоянд, ки рафтору кирдори таълимгирандаро ифода мекунад. Чунончи,

- факту сабаби муайяно медонад;
- қоида медонад;
- маводи бо калима баён шударо ба ифодаи математикӣ баргардонида метавонад;
- схема (графика, диаграмма ва монанди инҳо)-ро мефаҳмонад;
- аз маълумотҳои мавҷуда хулоса мебарорад;
- мафҳумҳоро дар вазъияти нав кор фармуда метавонад;
- қоида (қонун, ҳолати назариявӣ)-ро ба кор мебарорад;
- дуруст истифода бурдани қоидаи ба ҳама маълумро дар вазъияти нав намоиш дода метавонад;
- тахминҳои номуайяно фарқ карда метавонад;
- хато ва норасоии дар мулоҳизаронӣ ва мантиқ ҷой доштаро меёбад.

ӯаминро алоҳида бояд таъкид кард, ки феълҳо ҷӣ ба характери умуми ва ҷӣ ба характери мушаххас соҳиб шуда метавонад.

Омӯхтан;	дониста гирифтан;
нишона кардан;	ба гурӯҳҳо ҷудо кардан;
муайян кардан;	шинос шудан;
фарқ кардан;	фаҳмонидан;
ислоҳ кардан;	

Дар ҷараёни таълим барои вазифаи (мақсадҳои таълими идентификацияшаванда) дар амалиёти дақиқӣ аз ҷониби хонандагон ҳадди имкон иҷрошаванда бояд интиҳоб гардад, ки ҳангоми баён ва ё чен кардан ба

феълҳои баёния ё ин ки ченкунӣ имтиёз дода мешаванд. Чунин феълҳо дар сутуни тарафи рост оварда шудаанд. Аз ҷумла, аз 2 таърифи мақсадҳо:

1. Хонандагон қоидаҳоро аз худ мекунанд ва ...

2. Хонандагон қоидаҳоро дар вазъияти барояшон ошно (ва ё нав) истифода мебаранд... дуюминашро ба сифати аниқу дақиқ интихоб намудан зарур аст.

Ташакулли мақсад таълими идентификацияшаванда (вазифа пеши назар аст дар чандин марҳила ба амал бароварда шуда, он аз рӯи схемаи:

— мақсади асосии масъалаи таълим,

— мақсади таълими хусусӣ, тадричан гузаштан ба мақсади таълими идентификацияшаванда (вазифа) чамъбаст карда мешавад.

Аз ифодаҳои мазкур мақсади таълимиро дар омӯзишгоҳ ба андозае пай мебарем, ки дар таълимгоҳ предмети хониш ва ё силсилаи предметҳо ин хел омӯзонида мешавад, омӯзгор барои ноил шудан ба мақсад кадом тарзу усули таълимиро ба кор бурдааст. Вале барои ифодаи аниқу дақиқи вазифа (мақсади таълими идентификацияшаванда) душворихоёе низ пеш меоянд, ки ин як ҳолати табиист. Дар баъзе маврид ҳосилаи таълим ба қисмҳои алоҳида чудо мешавад ва инро ба назар гирифта, унсурҳои элементҳои он суфтаву сайқал дода мешаванд. Аз ин вачҳ, бо назардошти мақсади таълими идентификацияшаванда ба схемаи супоришоти тест комилан гузаштан айни муддао мебуд, ки дар он маврид схемаи зикр шуда фазилатҳои худро аён месозад.

Дар мавридҳои ҷудогона як чизи яклухт ва кулл аз ҷузъиёти алоҳида тартиб ёбад ҳам, он ба маҷмӯъ баробар шуда наметавонад, ки чизи яклухту томо ташкил додааст ва ё ин ҷузъиётро ба як маводу маром баён кардан амрест маҳол. Дар чунин ҳолат низ мақсадҳои таълимиро идентификация кардан мумкин, вале ин кор бо душворӣ меанҷомад.

Навъе ки М.В.Кларин таъкид кардааст, мо баробари ба мақсадҳои дорои характери эҷодӣ рӯй оварданамон, барои нишонаҳои онро аниқу дақиқ (натичаи чашмраси таълим) ба як маъно, ба тарзи объективӣ баён кардан мелангем, тарзи баён андаке сусту фуруд мешавад. Баҳои муаллим ба кулли эксперт бошад ҳам, он аз бисёр ҷиҳат дар маънои интуитивӣ қарор дорад ва тарзи баҳогузори омӯзгор ба савияи дониш, тафаккури эҷодии ӯ вобаста шуда мемонад. Аз ин сабаб, мақсадҳои таълим, ки характери “саҳт гирифта” дорад, бояд андаке сусту ҳаммабоб гардонида шавад, дарси гузашташаванда хусусияти эҷодӣ дошта бошад ҳам, муаллим бо назардошти савияи гуногуни хонандагон ба аз худ кардани маводи таълим мусоидат наояд.

Дар чунин маврид мутобиқи таксономияи Б.Блум аз мақсадҳои таълими соддакардашуда ғоида бурдан зарур аст. Мафҳуми “Таксономия” дар заминаи робитаи табиӣ байниҳамдигарии объектҳо тавлид ёфта, он принципи иерархии (бисёр марҳиладорӣ) баёни категорияи ҷудогонаи объектҳоро фаро мегирад ва таснифи (классификация) объектҳо ва систематикаи онҳоро ифода менамояд. Таксономияи мақсадҳои таълим дар дунё хеле васеъ паҳн шудааст. Истифодаи таксономияи Б.Блум барои ташакулли мақсадҳои таълими умумӣ имкон медиҳад.

Педагог таксономияи Б.Блумро мавриди истифода қарор дода, танҳо бо чудо кардан ва муайян намудани мақсад кифоя накарда, онҳоро ба тартибу танзим мебарорад. Аз рӯи иерархия тасниф (классификация) намудани мақсадҳо барои педагоги амалиётчи аз чанд ҷиҳат маълум аст:

— қувва (қувваи интеллектуали) ро барои ҳалли масъалаи асосӣ ҷамъ кардан;

— мақсадҳои аниқу дақиқи таълим ба кори умумии педагогҳо ёри расонида, бар он мусоидат мекунад, ки ориентир-нишоначӯбҳоро дар назар дошта бошанд, онҳоро ба муҳокима гиранд ва ба ҷиҳҳои муҳтаму шубҳанок рӯшноӣ андозанд.

Ҷангоми қор қарда баромадани супоришоти тест истифодаи пайдарҳам, муназзами таксономияи Б.Блум мақбул аст ва вариантҳои ҷудогонаи чунин истифодабарӣ низ мавҷуд мебошад. Агар дар ифодаи мақсадҳои таълими идентификацияшаванда душворӣ пеш ояд, бо тақозои таксономияи Б.Блум гузаштан ба категорияи мақсадҳои таълим зарур аст. Вале вазъияти дигар низ буда метавонад. Дафъатан барои қорқарди осони раванди таълим таксономияи Б.Блум ҳамчун қутбнамо, маслиҳатчӣву мушовир метавонад хизмат бикунанд. Дар ин маврид дар категорияҳои “дониш”, “фаҳмидан”, “истифода бурдан”, “таҳлил”, “синтез” ва монанди инҳо мақсади таълим ба тарзи умум муайян қарда мешавад, сипас феълҳои интихоб мегарданд, ки ба натиҷаи дилхоҳи таълим аз бисёр ҷиҳат созгоранд.

То пайдоиши технологияи педагогӣ системаи таълимро дар бобати хондану хондан ва қоидаҳои самарабахши омӯзгориро қор қарда баромадаанд.

Технологияи педагогӣ ба педагог барои муносибати эҷодқориаш оид ба лоиҳа гирифтани ҷараёни таълим ва ба нақша гирифтани он дасти мадад дароз намуда, норасоҳои дар таълиму тарбия ҷой доштаро аз байн рабудаст.

Ҷиҳати ба худ хоси технологияи педагогӣ ин аст, ки дар он барои ноил шудан ба мақсадҳои пешбинишуда ҷараёни таълим ба лоиҳа гирифта, дар амал ҷорӣ мегардад. Дар ин маврид чунин ҷараёни таълим кафил шуда метавонад. Муносибати технологӣ, даставвал, дар он намоён мегардад, ки дар ихтиёри педагог на схемаи баён қардан, таърифу тавсиф намудан, балки барои ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳе, ки дар лоиҳа акс ёфтааст, схемаи конструкторӣ фармондихиро волегузорад.

Дар фаъолияти педагог ҳар як мавзӯ бояд ба мақсади муайян нигаронида шавад, натиҷаҳои ҷорӣ бо усули диагностика тафтиш қарда шавад ва дар сариштаи ин амр ба эпизод-лавҳаҳои ҷудогона эътибор додан лозим, зеро ин ҳама барои беҳдошту мукамал намудани системаи таълим, силсилаи Қояи дарсҳо мусоидат мекунад.

Он лавҳаҳои асосии зеринро дар бар мегирад:

— ба миён гузоштани мақсади умумии таълим;

— пеш аз ҳама ба тарзи умум ба миён гузоштани мақсадҳои умумии таълим, гузаштан ба аниқу дақиқ қардани он;

— ба сатҳи дониши таълимгирандагон баҳо гузоштан (арзёбии диагностикаӣ);

— ба амал баровардани маҷмӯи корхое, ки дар соҳаи таълим ба ҷо оварда хоҳанд шуд (дар марҳилаи мазкур дар асоси аксулробитаи оперативӣ ҷорӣ намудани тасҳеҳот).

Технологияи ба забони ҳаракат гузаронидани мақсадҳои хониш

Маълум аст, ки технологияи пурра ба забони ҳаракат гузаронидани мақсадҳои таълим, ки қобили мушоҳида бурдан мебошанд, ҳанӯз дар солҳои 50-60-ум ба туфайли Қоя ва методҳои бихевиоризм ташаккул ёфт. Бихевиоризм (аз калимаи behaviour - ҳатти ҳаракат, ҳуқ, рафтору кирдор) ба тамоили аниқ ифода кардашуда, инструментал молик аст. Он омӯзиши психика, яъне аҳволи руҳияи касеро меомӯзад, ки ин ҷиҳати масъала дар амалиёти ӯ зоҳир мегардад, имконияти ба мулоҳиза гирифтани “ҳаракати мушоҳидашаванда”-ро медиҳад, аниқтараш бо ҳамин амр ба он роҳ мекушояд, ки ҳаракати инсонро ба маҷрои таҳлил ворид сохта, бо дуҷумин иваз кунад. Чунин муносибат бар он мусоидат мекунад, ки дар хонандагон мақсади таълим туфайли ҳатти ҳаракати аниқу дақиқи хонандагон, ки ба мушоҳида расидааст, шакл бигирад ва оқибатуламр ба маҷмӯи ҳаракати катъиян мушоҳидашаванда оварда расонад.

ӯаминро маҳз бояд таъкид кард, ки ҷӣ дар мақсадҳои илмӣ ва ҷӣ дар мақсадҳои амалӣ низ моделҳои соддакардашудани ҳодисаҳои мураккаб зарур аст. Вале аз хотир фаромӯш накунем, ки дар модели соддакардашуда ки мавридан истифодабарии мо қарор гирифтааст, танҳо як мисли муайяни воқеияти зиндагӣ акс ёфтааст. Байни фаъолияти ҳаракат, алалҳусус ҳаракати мушоҳидашаванда аломати баробарӣ гузоштан матни онро дорад, ки ҳодисаи мазкур хеле содда кунонида шудааст.

Одатан ҳаракатҳои қобили мушоҳидаи ҷудоғонаро ба ҷузъҳо тақсим кардан корест душвор, зеро он бо ҷараёни муддати таҳсил ва эмоционалӣ (аз ҷумла ташаккул додани таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ) алоқаманд буда, аз доираи таъсири бихевиористика соқит мегардад. Доираи истифодабарии он сфераи таълими репродуктивӣ (аз ёд кардан ва бозгӯӣ намудан, дар асоси намунаи муайян ҳаракат кардан ва ҳоказо) мавҷуд шуда менамояд. Чунин маҳдудияти муҳимро ба назари эътибор гирифтани зарур аст.

ӯояи қобили пурра идентификацияшаванда, баёни мутлақи мақсадҳои таълим дар ифодаи охирина худ хонандагонро бо фаъолияти таълими номуайянии анъанавӣ, мучмаливу мубҳамӣ не, балки дар истилоҳоти ҳатти ҳаракат, рафтору кирдори хонандагонро, ки ба мушоҳида гирифтаву ҷен карда шавад, баёни худро меёбад.

Бо тақозои бихевиористикӣ мақсадҳои таълимро ҷудо кардан маънои онро дорад, ки онҳо ба мафҳуми ҳаракати мушоҳидабарандаи оянда гузаронида шаванд, яъне ба забони назоратшаванда, мушоҳидабаранда бадал карда шаванд. Аз ҷумла, калима ва ибораҳои “шинос шудан”, “тақрор кардан”, “навиштан”, “донистан” ва ё “фаҳмидан” хеле муайян мебошанд. Аз ин

лихоз, дар адабиёти методие, ки барои омӯзгорон тавсия шудааст, барои муайян кардан, интихоб намудан ва ташкил додани мақсадҳои таълим ба муаллимон пешниҳод мекунад, ки аз истифодаи калима ва ибораҳои ноаниқу мавҳуми “донистан”, “барои худ кашф кардан”, “қабул кардан”, “фаҳмидан” худдорӣ намоянд. Ба ҷои ин барои хонандагон калима ва таҷрибаҳои аз қабилӣ “интихоб намудан”, “номидан”, “гузаронидан”, “баён намудан”, “таъриф додан” пешниҳод мешаванд, ки онҳо барои тавлиди малакаи ҳаракати зоҳирифодаёбанда созгор меоянд.

Ба таври бихевиористикӣ паиҳам баён кардан ва паҳн намудани мақсадҳои таълим (якҷоя бо он рафти тамоми ҷиҳатҳои омӯзгорӣ) ба он оварда мерасонад, ки ҷараёни таълим байни ҳамдигар ба ташаккули маҷмӯи малакаҳои Қайримарбут оварда мерасонад. Аз ҷумла, “ба хонандагон ҷамъ кардани тамоми рақамҳоро омӯзонидан” ба мақсаду мароми таълим, тамоми фаъолияти хониш созгор омада, ба маҷмӯи зерини мақсадҳои омӯзгорӣ мувофиқ меояд:

- хонанда дар ҳосилаи 10 рақамҳои яктогиро ҳамроҳ мекунад (2+5):
- дар ҳосилаи аз 10 зиёд рақамҳои яктогиро ҳамроҳ мекунад (6+8):
- дар маҷмӯъ то 10 се рақамро ҳамроҳ мекунад (2+3+4):
- дар маҷмӯи зиёда аз 10 се рақами яктогиро ҳамроҳ мекунад (7+5+3):
- рақамҳоро бетақъир монанда рақами дуттогиро ба ҳамдигар ҳамроҳ мекунад (21+34):
- бо роҳи кӯчонидани оддӣ рақамҳои дуттогиро ҳамроҳ мекунад (36+27):
- рақамҳоро ба 9 кӯчонида, рақамҳои дуттогиро ҳамроҳ мекунад (57+48):
- рақамҳоро такрор кӯчонда, рақамҳои дуттогӣ ва зиёда аз онро ҳамроҳ мекунад (887+839).

Худ аз худ аён аст, ки ба ин минвол муайян кардан заҳмати омӯзгорро ба дараҷаи возеҳу равшан содда менамояд.

Н.Ф.Тализина кӯшиши ба нишонаҳои зоҳирӣ гузоранидани мақсадҳои таълимро таъкид намуда, ҳаминро таъкид мекунад: дар бобати он, ки дар шуури хонандагон пешрафтҳои дохилӣ содир мешаванд, мулоҳиза рондан мумкин нест. Бихевиоризм инсонро ҳамчун “Организми эҳсоскунанда, ҷавобгӯи таъсири беруна” ба мулоҳиза мегирад. Чунончӣ, ҳангоми ҳалли масъалаи амалӣ ҷамъ кардани арифметикӣ ҳаракате, ки дар хонандагон ба мушоҳида мерасад, метавонад туфайли ҷӣ ҳаракати интеллектуалӣ ва ҷӣ соф хотираи механикӣ ба иҷро расад. Магар ин маънои онро дорад, ки натиҷаҳои, дилхоҳи фаъолияти хонандагон ба забони ҳаракати мушоҳидабаранда гузаронида шавад? Ба фикри мо, ин масъаларо хеле эҳтиёт шуда ҳал кардан лозим аст, яъне фаъолиятро, алалхусус фаъолияти хонишро бо модели бихевиористикӣ алокаманд кунанда, бо тақозои корҳои таълим ҳангоми истифода аз сарҳадоти он берун баромадан нашояд.

Дар мавридҳои ҷудогона натиҷаи таълимро, қисмҳои таркибии онро ба ҷузъҳои ҷудогона тақсим кардан ва унсурҳои онро сайқал додан имконпазир мегардад ва аён аст, ки дар чунин ҳол схемаи бихевиористикӣ барои муайян намудани мақсадҳои таълим пурра кор карда меравад.

Дар ҳолатҳои дигар як чизи тому яклухт ба маҷмӯи ҷузъҳои ташкилкунандаи он баробар шуда наметавонад ва ё қисму ҷузъиёти онро ба як маъно баён кардан қорест душвор. Дар ин маврид низ мақсадҳои таълимиро идентификация кардан мумкин аст, вале он бо душворӣ меанҷомад. Онро ба як маънӣ амалӣ кунонидан мумкин нест, вале аз ифодаи муайянкардшудаи мақсад (ҷунонӣ, аз категорияҳои баланди таксономияи Б.Блум) ғоида бурдан имконпазир мегардад.

Мавридҳои ҳам мешаванд, ки натиҷаи таълимиро қомилан (дар доираи таълими репродуктивӣ) ифода кардан мумкин мегардад. Вале дар ҷунин ҳол аз байн рафтани қисмати наҷандон қалони он рӯй медиҳад.

Ақнун, аз хусуси муносибати ба муайян қардани мақсад нигаронида шудаи худ гуфтугузор мекунем. Он аз ҳамин иборат аст, ки дар ақсари маврид натиҷаҳои мушоҳидашавандаи ҳаракат хусусияти умумӣ гирифта, танҳо дар ҷузъиёти он қисман намоён мешаваду бас. Аз ин боис мақсади идентификацияшаванда аз ифодаи пурра ва мутлақ натиҷаи таълими ба мушоҳида расида иборат набуда, баёни тақриби ва максималии дастрасшаванда мебошад. Ба назар ҷунин мерасад, ки мақсадҳои таълими умумиро ба мақсадҳои аниқу дақиқ гузaronидан набояд характери соддақардашудаи дар зераш хаткашидашуда дошта бошад: онро бо “салоҳдиди” пайдо қардани тасаввуроти қомил бобати мақсад гузарондан лозим.

Ташаккул додани эталон ва мақсадҳои ҷенқардашаванда дар ТНП

Ба фикру мулоҳизаҳои дар боло баён қардида истинод намуда, ақнун дар бораи гузаштан аз тасаввуроти умумии натиҷаи таълим ба эталони аниқ, мезони аз ҷониби хонанда фаро гирифтани он гуфтугузор мекунем. Талаботи умумии гузаштан аз тасаввуроти умумии натиҷаи таълим ба эталони аниқ аз ин иборат аст, ки ҳангоми ҷараёни таълим хонанда ҷӣ қизро дар доираи имкон аз худ қардааст, яъне нишонаҳои ба мақсад ноилшуда ҷб гунаанд.

Ҷунончи, дар мавзӯи “Фронти обу ҳаво” (ҷуқрофияи табиӣ) мақсаде мавриди мулоҳиза қарор гирифта, он аз баёни духелаи ифода таркиб ёфта буд: 1) хонанда қоидаро аз худ мекунад ва 2) хонанда қоидаро дар вазъияти барояш ношинос (нав) татбиқ менамояд. Худ аз худ аён аст, ки аз ин ду ифода дуямаш лиҳози ифода аниқу дақиқ буда, интиҳоб намудани он мувофиқи мақсад мебошад.

Ҷоидаи умумии муайян намудани мақсадҳо - ин аз истифодаи афъоле иборат аст, ки қӯшишоти ба натиҷаи аниқ соҳиб шуданро нишон медиҳад. Ҷунончи, дар мавзӯи “Фронти обу ҳаво” (ҷуқрофияи табиӣ) мақсади ба миён гузоштаи “Истифодабарии аломатҳои рамзӣ зимни омӯхтани обу ҳаво” боиси натиҷаҳои зерини хониш мешавад. Хонанда:

- 1) Рамзи навро, ки дар харитаи обу ҳаво истифода шудаанд, дар хотираи худ аз нав барқарор мекунад;
- 2) Рамзҳои дар харита бударо мешиносад;
- 3) Аз рамзҳо истифода бурда харитаро мешиносад;

4) Аз рамзҳо истифода, карда харита тартиб медиҳад;

5) Аз рамзҳои дар харита дарҷ гардида истифода намуда, маълумоти ӯро ҳаворо манзур мегардонад.

Аз ин мисол бармеояд, ки аз як тараф, мақсади умумии таълимро ба дараҷаи паст ва натиҷаҳои соддаи азхудкунӣ овардан (масалан, рамзҳои дар харитаи ӯро ҳаво истифодашударо як бору ду бор аз сари нав барқарор намудан ва шиноختан), аз тарафи дигар бошад, натиҷаҳои таълими дараҷаҳои гуногуни навӣ азхудкуниро бо тартиб додани рӯйхати васеъ интишор додан мумкин аст.

Тартиб додани ҳамин гуна рӯйхати натиҷаҳои хониш ба муаллим имконият медиҳад, ки дастури мақсадҳои дидактикӣ тартиб диҳад, ки онҳо бошуурона ва муназзам ба дараҷаи баланд азхуд карда шаванд. Инро дар мисоли зерин ҳам دیدан мумкин аст, ки дар он баёни мақсад ба дараҷаи хеле мураккаб суръат гирифтааст, яхне хонанда:

1) тафовути байни маълумотҳои мустиқид ва афкори мулоҳизаро нишон медиҳад;

2) тафовути факту санадҳо ва тахминҳоро муайян мекунад;

3) алоқаҳои сабаб-оқибатро ҷудо мекунад;

4) аз мулоҳизаҳо хатову норасоҳоро ҷудо мекунад;

5) Далелҳои муҳимро, ки ба қор алоқа надоранд, ҷудо мекунад;

6) Фикрҳои асоснок ва беасосро фарқият мебахшад;

7) Хулосаеро ифода мекунад, ки ба матн асос ёфтаанд;

8) Шароитҳоро нишон медиҳад, ки хулосаҳо асоси ҳаққонӣ доранд.

Акнун барои таъриф намудани мақсадҳои умумии таълим рӯйхати тахминии амалҳоро меорем: таҳлил кардан, ҳисобу китоб намудан, фаҳмонидан, намоиш додан, доништан, шарҳу эзоҳ додан, истифода кардан, баҳо гузоштан, пай бурдан, аз нав сохтан (дигаргун кардан), истифода кардан, ба вучуд овардан.

Барои мақсадҳои таълими муайянкардашуда рӯйхати амалҳоро зикр мекунем ки, ба ҷанд намуди мақсад тааллуқ доранд.

1. Амале, ки барои муайян намудани мақсадҳои нави эҷодӣ дахл доранд: тасриф кардан (дигаргун сохтан); ба шакл даровардан; аз сари нав ба гуруҳҳо ҷудо кардан; аз сари нав сохтан (созмон додан); пешгӯӣ (башорат) кардан, масъаларо ба миён гузоштан, аз сари нав ташкил намудан, синтез кардан (умумӣ кунонидан), ба система даровардан, содда кардан.

2. Амале, ки барои муайян кардани мақсадҳои соҳаи нутқи даҳонӣ ва хатгӣ созгоранд: ҷудо кардан, дар шакли калима ифода намудан, навиштан, нишона кардан, ҷамъбаст кардан, қайд кардан, қироат кардан, талаффуз намудан (гуфтан), хондан, ба ҳичо ҷудо кардан, ҳикоя карда додан.

3. Амале, ки барои муайян кардани мақсадҳои соҳаи муносибати байни ашхос: ба мулоқот даромадан, фикрро ифода намудан, розӣ ва ё норозӣ буданро фаҳмонидан, маъзарат (узр) хоستان, ҷавоб додан, ташаккур гуфтан, ёрӣ расонидан, таклиф кардан, ҳамроҳ шудан, ҳамкорӣ кардан, табассум кардан, иштирок доштан.

Навъе, ки дар боло нишон дода шуд, дар дигар соҳаҳо низ барои ифодаи мақсадҳои муайяни таълим рӯйхати амалҳоро кор карда баромадан мумкин.

Дар муносибати худ ба таҷрибаи технологияи педагогӣ ё худ ҳангоми баёни мақсадҳои таълиму баҳогузори минбаъдаи онҳо бояд ба имконияти стандартикунони пурра такя намоем, дар айни замон баробари ниғаҳ доштани чорчӯбаи таълим ва ё риояи характери ҷустуҷӯии он, инчунин арзёбии хониш мо роҳро бояд интиҳоб намоем, ки ҳадди имкон бо номуайяни муросо бикунем. Ба фикри мо, интиҳоби роҳи дуом ва мақсадҳоро дар сарҳадоти оқилона бо “қатъият” муайян кардан айни муддаост.

Дар бораи муваффақ шудан ба мақсади таълим дар ин бора суҳан рондан тарзу усули баҳогузори муайян кардан лозим: баъзе натиҷаҳои таълимро бевосита мушоҳида кардан мумкин аст, дигари он бошад истифодаи усулҳои муайянро (чунончӣ, тартиб додани пурсишнома барои муайян намудани муносибатҳо, барои ҳалли масъала, тестҳои ба стандарт дароварда шуда, иҷрои супоришҳои эҷодӣ) талаб мекунад.

Аз ин вачҳ баъзе мутахассисон структураи ҷаҳоркомпонентии зеринро пешниҳод мекунанд:

- 1) Тавсиф - характеристикаи шароити беруна;
- 2) Натиҷаҳои ҷашмдошти фаъолият (ё худ ҳаракоти мушоҳида баранда);
- 3). Аломатҳои эталонӣ (мезонҳои) онҳо;
- 4) Методи баҳогузорӣ (чен кардан).

Ҳангоми муайян намудани нишондодҳои миқдории баҳогузорӣ ба дараҷаи муайян зарур аст, ки ба соҳибхитӣро роҳ дода шаванд кӯшиши аниқу дақиқи онҳоро ба таври сунъӣ зиёд кардан, алалхусус ба номуайянии мулоҳизаҳои эксперт роҳ додан муқаррар боиси зиддияти ҷиддӣ мегардад. Дар ҳоли нисбатан одди чунин зиддият ҳатман ба вучуд намеояд. Дар таърифоти зерини мақсади эталонӣ низ чунин зиддият аз байн бурда шудааст: бо роҳи мушоҳида ошкор гардид, ки дар арафаи тамомшавии синфи дуом дар китоби хониш он маводе мавҷуд аст, ки хонандагон супоришоти даҳони ва ҳаттиро бобати алоқаи байни ҳамдигарии овозҳои садоноку ҳарфҳои ба он алоқаманд ба андозаи 75 фоизи аниқ ченкардашуда иҷро намудаанд.

Вале ин мақсад нафақат аз зиддиятҳо, балки он аз мазмуни аз ҷустуҷӯӣ низ озод кунонда шудааст.

Бобати ташаккул додани эталонҳо барои мақсадҳои фаъолияти таълими эҷоди номуайяниву Қайридақиқӣ вучуд дорад. Ин ҳол бо он алоқаманд аст, ки зиддиятҳои ин ё он ҳодиса ба таври ошкоро, рӯи рост намоён гардида бо арзёбии натиҷаҳои эксперт робитае дорад, ки дар чунин маврид мазмуни асосиро ба стандарт даровардан мумкин нест. Дар чунин вазъият процедураи (иҷрои амалӣ) технологияи муайян намудани мақсадҳо мусоидат мекунад бар ин ки зиддияти мазкур намоён гардад, ёри мерасонад бар ин ки муаллим бобати зиддиятҳо фикр ронад, онро зиддиятҳо ба предмети мулоҳиза табдил диҳад, ҳангоми арзёби кардани он дар муносибат шуда, онро аниқтар бифаҳмад.

Ба усулҳои ҳамкору ҳамчӣҳат, гурӯҳ-гурӯҳ шуда кор кардан низ (муаллим, методист ва мутахассисҳои предметҳои чудогона-ҳама дар якҷоягӣ) муроҷиат кардан мумкин аст. Вале амали гурӯҳ-гурӯҳ шуда кор карда баромадани мақсадҳои таълим аз он далолат медиҳад, ки перомуни таърифоти коркардашуда баҳсу мунозираҳои дурударози бефоида руҳ дода, ин ҷиҳати масъала вақти бисёреро мегирад.

Технологияи ба мақсади таълим муваффақ шудан

Таълими муназзам ва пайдарае, ки барои мақсади ҷеншавандаву дианностикӣ пешбини шудааст, дар таълими технологӣ ҷиҳатҳои ба худ ҳоси баҳогузариро муайян карда медиҳад. Туфайли ин ки мақсади таълим ба тарзи дианностикӣ ифода ёфтааст, рафти хониш чун эталон ба нишонаҳои он нигаронида шуданаш мумкин. Дар ҷараёни таълим баҳогузориҳои ҷорӣ нақши ақсулолаҳоро мебозад ва ба эталон мақсад (ва ё ба қисмҳои таркибии он) итоат кунонида мешавад. Агар ба мақсади ба нақша гирифташуда муваффақ нашавад, дар ин ҳол натиҷаҳои назорати ҷорӣ зарурияти ба ҷараёни хониш тасҳеҳоти дахлдор дароварданро ба миён мегузорад ва дар ин бора маълумот медиҳад.

Аз ин ваҷҳ низ дар ин маврид баҳогузориҳои ҷорӣ ташаккулдиҳанда ҳисоб меёбад ва одатан он бо баҳо итмом намеёбад. Хонандае, ки аз баҳогузориҳои ҷорӣ андешаву мулоҳиза бардоштааст, хусусияти мазмунӣ дошта, ин ҷиҳати масъала ба ҳамин мусоидад мекунад, ки фаъолияти таълим аз нав ташкил карда шавад. Баҳои ҷамъбасти (он номи маҷмӯъ-суммативиро гирифтааст) дар баллҳо ифода меёбад.

Баҳогузориҳои ҷамъбасти низ мисли баҳогузориҳои ҷорӣ ба тарзи дианностикӣ дар асоси нишонаҳои эталонӣ (критериал) мақсади гузошташуда гузаронида мешавад ва аз ин сабаб ба характери критериалӣ молик мебошад. Тамоми ҷараёни таълим низ ба тамоилоти дахлдор молик мешавад.

Ба мақсади дар хонандагон ташаккул додани баҳогузориҳои ҷорӣ аз рӯи ҳар як баҳши фан қорҳои тафтишоти (тестҳо) тақдим мегардад. Мақсади ҷунин қорҳо аз он иборат аст, ки душвориҳои дар хонандагон пайдошаванда бо тези бартараф карда шаванд.

Яке аз вариантҳои ҷунин тестҳо-он саволномаҳоест, ки маводи як баҳшро пурра фаро мегирад. Дар шафати ҳар як савол барои интиҳоб иборат аз 4-5 вариант ҷавобҳо дода мешавад (дар назари аввал тамоми вариантҳои ҷавобҳо саҳеҳу рост намуданаш мумкин, вале фақат яктои он рост баромаданаш дарқор). Онҳо одатан бо ҳарфҳои А, В, С, Д, Е муайян карда мешаванд. Ҷавобҳо ба варақа - бланкаи худтафтишкунӣ дохил карда мешаванд. Баъди пур карда шудани варақа - бланка хонанда тести мазкурро бо эталон муқоиса намуда тафтиш карда мебинад, ҷавоби нодурусти ҳар як саволро низ фаҳмида мегирад.

Навбе ки Б.Л.Фарберман таъкид кардааст, се роли мусовӣ-паралеллӣ қор карда баромадани супоришҳои тест мавҷуд аст. Онҳо аз инҳо иборатанд:

- роли ба вазифаҳо асосёфта (мақсадҳои таълими идентификация шаванда):
- роли ба таксономияи Б.Блум асосёфта:

- роли ба таксономияи Б.Блум асосёфтае, ки ба мақсади таълими идентификацияшаванда гузаштан мумкин аст.

Силсилаи таълими аз нав барқароршаванда, сохт ва ҷиҳатҳои ба худ хоси он

Ба нақша гирифтани мақсад, тафтиши диагностикаии натиҷаҳои ҷорӣ, ба лавҳаҳои ҷудогона тақсим намудани таълим - ба Қояи силсила (сиклӣ) омӯзонидан таҷассум ёфтани ҷараёни таълими азнавбарқароршаванда. Он ҷиҳатҳои асосии зеринро дар бар мегирад: ба тарзи умумӣ ба миён гузоштани таълим аз ифодаи умумии мақсад ба муайян кардан гузаштан арзёбии (диагностикӣ) аввалии дараҷаи азхудкунии хонандагон – маҷмӯи машқулот (проседурии) тамоми таълим (дар марҳилаи мазкур одатан дар асоси аксулалоҳа содиршавии ислоҳот дар ҷараёни таълим) арзёбии натиҷа (дар мавриди ҷудогона коррексия, яъне даровардани дигаргунӣ баъд аз марҳилаи мазкур, ки ба мақсади ҷараёни таълим нигаронида мешавад., ба тарзи такрор ҳам руҳ медиҳад). Туфайли чунин сохтори аз нав барқароршаванда ҷараёни таълим ба характери “модул” соҳиб мешавад, аз блокҳои ҷудогона, воҳидҳо таркиб меёбад, ки онҳо бо вучуди молик будан ба сохтори умумӣ бо мазмуни гуногун пурраву мукамал гардонида мешавад (расми 8).

Дар асл дар ин ҷо силсилаи алгоритми фаъолияти муаллим пешниҳод гардида, ин ҷиҳати масъала бо роҳи такрорёбии чандин каратие, ки ба бахшҳои нави мазмун созгор ояд, ҷараёни таълим пурра ва комилан ривож дода мешаванд (якҷоя бо вариантҳои дахлдори мақсадҳо, назорати аниқ ва проседураҳои таълим).

Дар таълим ҷиҳатҳои ба худ хоси муносибати технологӣ дар он намоён мегардад, ки вай дастуруламали баён карданро не, балки схемаи маслиҳатгузорию конструктивiero пешниҳод мекунад, ки туфайли ин амал имконияти ба натиҷаи пешакӣ ба нақша гирифташуда расидан ҳосил мегардад.

Дақиқӣ ва муваффақиятнокии алгоритми мазкур бо он таъмин карда мешавад, ки мақсадҳои таълим ба забони андозаи пурра гузаронида шавад. Навъе, ки дар боло таъкид ёфт, ҳамин гуна меъёри ба стандарт гузаронидан метавонад чунин шакл бигирад: а) баланд, вале абсолют (мутлақ) не; б) абсолют (мутлақ).

Дар мавриди аввал, мураккабии мақсадҳои таълим роҳ намедиҳад, ки онҳо ба забони ҳаракати мушохидабаранда пурра гузаронида шавад. Аз ин вазҳ силсилаи таълим ба маънои том силсилаи аз нав барқароршаванда буда наметавонад. Дар мавриди дуюм ба туфайли корбаст намудани навъи ҷараёни таълими репродуктивӣ силсилаи таълим ба ҷараёни ба худ хоси конвейр табдил меёбад.

Боз як ҷиҳати ба худ хоси силсилаи омӯзгории барқароршаванда аз он иборат аст, ки дар чунин ҳол “таълим” ба таври мушаххасу назаррас намоён намешавад. Дар ин ҷо мо ба ҷои хеле сусту заифи технологияи педагогӣ дучор мешавем. Дар ҳақиқат масъалаи дақиқии хеле баланд ва пухтаномие,

ки хоси чараёни таълим аст, ҳамин ки бо нуктаи марказӣ- ба амал баровардани мақсадҳои таълими ба нақша гирифташуда рӯбарӯ шавад, барбод хоҳад рафт. Аз бо назардошти ин ҷиҳати масъала мекӯшем сабабҳои онро дарёбем.

Худ аз худ равшан аст, ки дар варианти пайдарпай, бихевиористикӣ технологияи педагогӣ онро барои ягон номуайяниву мубҳами таъна кардан нашоёд. Агар ин масъаларо аз ҳамин меъёр ба мулохиза гирем, пас он аз ҳамин иборат хоҳад буд, ки дар марҳилаи номбурдаи таълим хонандагон маводи хонишро бо ҷузъиёташ фаро гиранд, ба ҳаракату намунаҳои таъсирбахш бефарқ набошанд.

Дар намуди умумӣ роҳҳои ташкил намудани чараёни таълимро бо чандин қоидаҳои аниқ ифодаёфта овардан мумкин аст. 1. “қоидаи амалӣ эквивалентӣ” (ба кулли созгор омадани шароити таҳсили хонандагон дар чараёни таълим ва натиҷаҳои пиндории онҳо бо тест ё худ қабули имтиҳон). 2. “қоидаи амалӣ монандӣ” (монанд будан, вале натиҷаи феълӣ атвор яксон набуда, имконияти машқ кардани феълӣ атвор). 3. қоидаи “донистани натиҷаҳо” (ба хонанда фавран расонидани ахбор оиди ҳаракати ӯ:ин принцип асоси баҳогузорию чориро ташкил медиҳад).

Ин қоидаҳо Э.Торндайк пеш бурда, он дертар аз ҷониби Б.Скиннер инкишоф дода шуд ва дар барномаи таълим чун принципи ақсулолоҳо мавриди истифода қарор гирифта буд.

Ба қоидаҳои зикрёфта боз як қоидаҳо зам кардан мумкин аст, ки он аз тарафи муаллимон васеъ истифода шудааст: қоидаи реаксияи қувватдиҳандаи иҷобӣ (тақвият бахши мусбат). Хонанда реаксияи дар ҳаракати хеш ҷойдоштаи мақбулу писандидаро бояд мустаҳкам намояд; ба рафтору кирдори хонанда эҷод нагирифта, танбеҳ навода, ба таври маслиҳатомез шарҳу маънидод кардан лозим аст, ки вай дар болои худ кор кушнад (“Бори дигар ба таъриф додан кӯшиш кун” ёки “Охири мазмуни бахш бори дигар кор бикун”).

Соҳтори аз нав барқароршавандаи силсилаи таълим

Характери ҳамрангии (дорои як маъно будани) қонуниятҳои мазкур ва чараёни таълимие, ки туфайли ҳамин методҳо муайян мегарданд, аз он далолат мекунад, ки дар таълим компоненти репродуктивӣ ба як ҳел ҳуқуқи зистан молик бошад, онҳо низ дар чунин сатҳ буда метавонанд (танҳо қоидаи 4 ум аз сарҳадоти он ҳорич мегардад). Вале қоидаҳои “дурушти” дар боло нишондодашуда ба тамоми чараёни таълим ҷорӣ карда шаванд, ин ҳамаи авфнопазир мебуд.

Лисми зиёди педагогҳои Қарб ба стандарт даровардани шароити таълим ташаккули одату малака, маҳдуднокии тавсияҳои бихевиористикӣ ро пеш аз назар оварда, мегӯянд, ки пиндори ин ҳама таълим додан не, балки аз паси хонанда гашта омӯзонидани бесару нӯг мебошад. Ин ҷиҳати масъала бесабаб мавриди танқиди педагогҳо қарор нагирифтааст. Педагогҳои соҳибтаҳассусе, ки бо дарсгӯии хонандагони лаёқатнок машқулан, бо изтироб ҳамин нуқтаро таъкид менамоянд, ки ҷиҳати хонишро ба программаи

бихевиористикӣ даровардан тафаккури эҷодии толибилмонро сусту фуруд мегардонад, таъсири манфӣ мерасонад. Аз байн рафтани компоненти тадқиқиву ҷустуҷӯии ҷараёни таълиму тарбия ин номукамал будани муносибати “дурушти”и умумдидактикиро нишон медиҳад.

Вале агар тарқибу - интишор намудани унсурҳои мақсадҳои таълим кушоду равшан намоён гардида, ба душвориҳо рӯбарӯ кунанд, дар сохтори ҷараёни таълим аз муносибати технологӣ даст накашида, ба он ҷиҳати муқобил- алтернативиро ҳам гузоштан мумкин будагист. Пайдо шудани чунин суол як ҳолати табиист.

Бешубҳа, қоидаи сохтор тақозои назарияи таълим мебошад. Аз ин ваҷҳ бо назардошти дигар назарияҳои таълим имконияти ҷустуҷӯи дигар ориентир- нишонаҳо низ мавҷуд аст. Яке аз чунин имкониятҳо ғайолияти интеллектуалию ақли буда, он бо назарияи марҳила ба марҳила ташаккул додан вобастаги дорад ва аз бихевиоризм бо ҳамин тавофут дорад, ки дар ин ҳол ҳаракат бевосита ба мушоҳида гирифта нашавад ҳам, аз дусар ба идентификасия қунондани ҳаракат дастёб шудан мумкин аст.

Маълум аст, ки назарияи аз рӯи марҳилаҳои муайян ташаккул додани ғайолияти инсонро ҳанӯз дар солҳои 50- ӯм психолог П. Я. Галперин пеш бурда, он дар ҳоли ҳозир бо роҳбарии Н.Ф. Тализина аз аз ҷониби як гурӯҳи тадқиқгарон кор карда мешавад. (Нигаред: Н.Ф.Тализина, Управление процессом формирования знания.- Москва, 1975; Аз ӯст: Формирование познавательной деятельности учащихся.- Москва, 1983 ва Қайра).

Боз як муносибати озодманиши- ин фарқ қунондани ҷиҳатҳои инструментали, технологияи муносибати психологию педагогӣ мебошад ва ниҳоят боз як имконият мавҷуд аст, ки тибқи он ҷиҳати азнавбарқароршавии таҷрибаи омӯзгоронро аз нуқтаи назари фанни психология, педагогӣ намоён кардан ва умумӣ қунондан мебошад.

Дар васоити таълими малолики хоричӣ кӯшишоти бартараф намудани ҷиҳати мушкилписанди технологи, “дурушти ” дар як самт бурда мешавад:

- 1) Бо роҳи мурочиат кардан ба модели алтернативии ғайолияти хониш (дар аксар ҳол онҳо бо модели бихевиористи қаринанд);
- 2) Ба як сӯ оҳистекак баровардани ғайолияти ташаккулёфта истодаи хонандагон аз ҳисоби фарогирии репродуктивӣ.

Психолог- дидактҳои Америка Р. Ганье, Л. Бригтс сохти (структураи) дарси ба мақсадҳои муайян нигаронидашударо пешниҳод карда будаанд, ки мо ҳоло ин ҷиҳати таълимро дида мебароем:

- а) ташкил намудани диққати хонандагон;
- б) хонандагонро аз мақсади дидактикӣ хабардор кардан;
- в) ҳавасмандгардонии дар хотир ниғаҳ доштани дониши зарурӣ ва малакаву одат;
- г) пешниҳоди маводи таълиме, ки реаксияи муайянро бармеангезад;
- д) рақбатнок намудани реаксияи хонандагон;
- е) таълими аксул- алоқа;
- ж) роҳбарӣ кардан ба ғайолияти фикрронӣ;

з) дониш ва малакаву одат, ҳавасманд гардонидани онҳо аз лиҳози маҳкаму мустаҳкам будан;

и) арзёбии ҳаракоти хонандагон;

Вале дидан мумкин аст, ки берун аз ҳудуди соф таълими репродуктивӣ иқдоми муҳим (г, д, е, ж, з,) азнавбарқароршавии технологиро гум карда, номуайяну мубҳам шуда мемонад.

Суоле ба миён меояд: аз ташаккули одату малакаи репродуктивӣ ба ташаккул додани одату малакаи тадқиқиву ҷустуҷӯи гузаштан чӣ гуна бояд шавад?

Дар ин хусус дидакти Англия Ромашевски варианти зеринро пешниҳод мекунад:

1) расонидани донишҳои зарурӣ;

2) дар сатҳи репродуктивӣ ташаккул додани малакаву одат;

а) намоиш додани фаъолият дар яклухти ва аз рӯи унсурҳо (дар ин маврид намоиш додани донишдиҳиро бо асоси принсипи + фаҳмонидану шарҳ додан якҷоя ҳамроҳ кардан мумкин аст);

б) дар шароити номураккабу содда ба меъёр расонида ташаккул додани малакаву одат (супоришро ба таври сунъӣ содда кардан, ба қисматҳо ҷудо кардан);

в) туфайли аксулолаҳо пайдарпай ташкил намудани амалиёти мустақил ва аз ҷониби муаллим онро ҳамчун рӯйдоди мусбат таҳлил бахшидан;

г) ба марҳила - фазои маҳсулдор, тадқиқиву ҷустуҷӯи гузаштан, вазъияти гуногуни муаммои - проблематикиро ташкил кардан - ҳалли масъалаҳои Қайри стандарт, воқеиятро аз лиҳози имитасиони ба модел даровардан;

д) аз ҷониби хонандагон ба тарзи иҷбори таҳлил намудани фаъолияти худ; онро якҷоя бо муаллим (гурӯҳ) муҳокима кардан.

Ба ин ташаккул додани малакаву одат исботи теорема аз фанни геометрия мисол шуда метавонад. Муаллим тарзу усули асосии баёни фукру мулоҳизаро фаҳмонида медиҳад (иқдоми 1); онҳоро дар намунаи чандин мисол нишон медиҳад (иқдоми 2-а); машқи исбот карда додан монанди чандон мураккаб набуданро ташкил медиҳад (иқдоми-2-б); исбот карда додани мисолҳои мураккабро нишон медиҳад (иқдоми 2-в). Сипас, хонандагон барои исбот кардан масъалаҳои Қайристандартро гирифта, ба гурӯҳҳои хурд- хурд тақсим мешаванд ё худ онҳоро дар доска ҳал мекунанд (иқдоми 3-а), дар айни ҳол масъалаҳои дафъашон додашударо бо тарзу усули барояшон мақбул ҳал мекунанд, рафти исботро ба мулоҳиза мегиранд, муносибати пурсамари худро арзёбӣ мекунанд, онро аз нав дида мебароянд, аз паи ҷустуҷӯи муносибати алтернативии эвристикӣ мешаванд (иқдоми 3-б).

Бобати ташаккули малакаву одати идора кардани автомобил мисоли дигарро ба мулоҳиза мегирем: баёни маълумотҳои зарури (иқдоми 1), намоиш додан (иқдоми 2-а), машқ дар шароити содда карда шуда (иқдоми 3-б), дунболаш ин дар шароити мураккаб таҳти назорати инструктор ба таври мустақил машқ кардан (иқдоми 2-в). Дар ин ҷо дарси анъанавӣ ба поён мерасад. Вале дар баъзе мактабҳо курси таълими идора кардани автомобил

дар ҳаҷми соати бисёр бо рондани он дар кӯчаҳои мошингарди шаҳр ба амал бароварда мешавад. Дар ин маврид ронандаи шогирдпеша шароити бемайлон тақир ёфта истодани ҳаракати нақлиётро, шароити кӯчаву пасткӯчаҳоро бо овоз таҳлил мекунад ин ҳамаро бо инструкторе, ки дар оқиб ништааст, муҳокима менамояд (иқдоми 3- б)

Ба мақсади чуқуртар ва васеътар омӯхтани афкори педагогии мутафаккирони Осиёи Марказӣ аз фанни педагогика ва методикаи корҳои тарбиявӣ дастуре таълиф намудем. Аз рӯи он дониҷӯён аз “Авесто”-и зардуштиён, “Jurъон”-и Карим, “ӯадисҳо”-и Муҳаммад пайқамбар, “Jobуснома”-и Кайковус, “Баҳористон”-и А.Ҷомӣ, “Гулистон” ва “Бӯстон”-и Саъдӣ ва Қайраҳо огоҳанд ва баҳра мебаранд. Барои таълими самараноки ин мавзӯ роҳу усули гуногунро истифода кардан мумкин аст.

Чанде аз таҷрибаҳои худро дар ин бобат ба эътибори шумо расонидем. Алалхусус, хангоми супоридани корҳои мустақилона бояд таъкид намуд, ки шогирдон на танҳо ба омӯхтани аҳамияти тарбиявии ҳазинаҳои бебаҳои мероси адабиву бадеии бузургон шуқл варзанд, балки ба муқоиса, таҳлил ва тадқиқи он низ эътибор диҳанд.

Барои муқоиса намудан як лаҳзае аз асари “Пирӯзнома”-и Ибни Сино, “Jobуснома”-и Кайковус, “Футувватномаи Султони”-и ӯусайн Воизи Кошифи ва “Усулҳои асосии муомилаи байниҳамдигарӣ”-и олими амрикоӣ Дейл Карнеги ро меорем. Усули дарси муқоисакуниро ба шакли бози-дарс ташкил намудем. Фарз кардем: дар курси III 20 нафар донишҷӯ илм меомӯзанд. Онро ба 4 гурӯҳ тақсим намуда, ба ҳар яки гурӯҳҳо чунин вазифаҳо супоридем:

1. Аз мутафаккирони Осиёи Маркази кӣҳоро медонед, ки ба тараққиёти афкори педагогӣ саҳм гузоштаанд?

- а) Ибни Сино, Кайковус, ӯусайн Воизи Кошифи
- б) Ломоносов, Толстой, Саъди
- в) Дейл Карнеги, Макаренко, Коменский.

Гурӯҳе, ки ба саволи гузошташуда ҷавоби мусбӣ дод, ба гирифтани балли баланд соҳиб мегардад.

Супориши 2. Асарҳои “Пирӯзнома”, “Jobуснома” ва “Футувватномаи Султони” ба кадоме аз гурӯҳи ин олимони мансубанд?

- а) Абдурахмони Ҷомӣ, Саъдии Шерозӣ, Ибни Сино
- б) ӯусайн Воизи Кошифӣ, Кайковус, ӯофизи Шерозӣ
- в) Ибни Сино, Кайковус, ӯусайн Воизи Кошифӣ

Супориши 3. Асари “Усулҳои асосии муомилаи байниҳамдигарӣ” ба кадами кӣ мансуб аст?

- а) Дейл Карнеги
- б) Макаренко А.С.
- в) Коменский Я.А.

Супориши 4. Хондан ва мутолиа кардани асарҳои дар боло зикр шуда хонандаро бо кадом Қоя мусаллаҳ мекунад?

- А) Қояи нақӯкорию адолат, ободию фаронвони, ватанпарварӣ
- Б) Қояи афтодаҳолию инсонбадбинӣ, меҳнатгурезию маишатпарастӣ

В) Қояи зиштию зӯравонӣ, ватанпарастиву ватандӯстӣ

Инак, он гурӯҳе, ки аз ҳама баҳои баланд гирифт, бозиро давом медиҳад, яъне супориши 5-ро иҷро менамояд.

Супориши 5. ӯамин тариқ, мо ба чунин хулоса омадем, ки ҳар кадом аз ин асарҳо амсоли “Ҷобуснома”, “Пирӯзнама”, “Футувватномаи Султонӣ”... ба як маалаи муҳим-таълиму тарбияи инсон нигаронида шудааст.

Инак, аз ҳар як асар порча оред, ки маданияти суҳандониву суҳангӯиро ифода карда бошад?

Ҷавоби 1. Намуна аз “Пирӯзнама” -и Ибни Сино;

Гуфтам:

- Аз ҷавонон чи беҳтар ва аз пирон чи некӯтар?

Гуфт:

- Аз ҷавонон шарму далерӣ, аз пирон донишу оҳистагӣ.

Гуфтам:

- Аз мардумон ки оқилтар аст?

Гуфт:

- Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад...

Ҷавоби 2. Намуна аз “Ҷобуснома”-и Қайковус;

“Ва агарчи суҳандон бошӣ камтар аз он намоӣ, то ба вақти гуфтор пиёда намонӣ. Ва бисёр дону камгӯӣ бош, на камдону бисёргӯӣ, ки гуфтаанд, хомӯшӣ дуввумин саломатист ва бисёр гуфтан дуввумин беҳирадӣ”.

Ҷавоби 3. Аз “Футувватнома Султонӣ”-и ӯусайн Воизи Кошифӣ;

“...зоҳири футувват аввал, банди забон аст аз Қайбат ва бӯхтони кизб (дурӯқ) ва суҳани беҳуда ва аҳди футувват аз касе дуруст аст, ки аз забони ӯ мардум ба саломат бошанд:

Агар мардӣ, забони худ ниғаҳ дор,

Зи кибру Қайбату бӯхтону озор.

Ҷавоби 4. Намуна аз “Усулҳои асосии муомилаи байниҳамдигари”-и Дейл Карнеги:

“Дар олам ҳам ҷустуҷӯи бахт мебошанд ва ягона усули дурусти онро пайдо намудан мавҷуд аст. Барои ин бояд шумо идора намудани фикратонро омӯzed. Бахт аз шароитҳои берунӣ вобаста намебошад. Он аз шароитҳои муқаррарии дохили вобаста аст... Шунавандаи хуб шавед. Дигаронро ҳавасманд кунед, ки дар боаи худ суҳанронӣ кунанд. Дар бораи он ҳарф занед, ки ҳамсӯҳбатон ба он майлу рақбат дошта бошанд. Аз ҳама аввал ҳурмати муомилаи дӯстонаро риоя кунед. Бигзоред, ки қисми зиёди вақт ҳамсӯҳбатон ҳарф зананд...”

Барои ба ингуна ҷавобҳои дуруст муваффақ шудан, мо якчанд рӯз пеш ба донишҷӯйён вазифа месупорем, пас онҳо ба дарси семинарӣ бо завқ иштирок намуда, машқулотҳои ояндаро мунтазир мешаванд.

Дар натиҷаи ин усули нави технологияи педагогӣ, дараҷаи азхудкунии маводи таълимӣ рӯӣ ба беҳбудӣ ниҳод ва афзуд. Боз як бартарии дигари ин усули дарсомӯзӣ он буд, ки донишҷӯён аз омӯзгоро хоҳиши такрор намудани ин усули таълимиро талаб карда, супоришҳои бисёреро иҷро намуданд.

Дар натиҷа, аксарият бо лаёқати мустақилона омӯхтан, таҳлил намудан ва озодона фикру мулоҳиза рондан муяссар шуданд.

ӯоло барои мисол як намуди азхудкунии маводи таълимиро дар чараёни дарсҳои амалӣ-семинарӣ аз фанни “Педагогика ва методикаи корҳои тарбиявӣ” дар мавзӯи “Муаллим” -ро дида мебароем.

Барои дар амал қорӣ намудани мақсадҳои хониши ба нақша гирифта шуда чараёни таълим ба лоиха гирифта мешавад ва ин ба комёб шудани натиҷаҳои амиқи чамъбасти, хулосабарорӣ нигаронида шудаанд.

Барои санҷиш як мисоли оддӣ: дар якҷанд гурӯҳҳои тоҷикии факултаҳои физика, риёзӣ, педагогика, биология ва филологияи тоҷикӣ донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи А.Навоӣ чунин тарзи нави дарсҳоро қорӣ намудем: донишҷӯёни мазкур барои аз худ намудани маводи таълимии “Муаллим” вазифаи навиштани иншоҳоро дар мавзӯи озод чун: “Муаллим-модар”-ро супоридем.

Донишҷӯён ҳангоми иҷрои ин вазифаи хонагӣ ба чунин масъалаҳо эътибори худро қалб намуданашон лозим буд: муаллим шахси таълим ва тарбиядиҳандаи бачагон аст; интиҳоби касби муаллимӣ; фаъолияти педагогӣ, қобилият ва маҳорати педагогӣ; сифатҳои касбии муаллим ва ҳоказо.

Омӯзгор ҳангоми таҳлил намудани иншои донишҷӯён, яъне чамъбаст намудани натиҷаи ин маводи таълимӣ ба чунин хулоса меояд: онҳо чи андоза аз хурдсолӣ ба муаллим ва касби муаллим эҳтиром пайдо кардаанд ва “муаллими аввалин” ба туфайли меҳнати ниҳоят душвору пуршарафаш аз синфҳои ибтидоӣ то ҷӣ андоза қой гирифтааст.

Сипас ҳангоми омӯхтани мавзӯи “Таълиму тарбияи фарзандон дар оила” ба донишҷӯёни гурӯҳҳои мазкур иншо ба мавзӯи “Фарзанди наҚз-боҚи падар, фарзанди бад-доҚи падар” навиштанро супоридем.

Хулоса, омӯзгори оянда фаъолияти қобилияти педагогии худро маҳз дар чараёни омӯхтани фанҳои “Педагогика ва методикаи корҳои тарбиявӣ дар мактаб”, ҳангоми иҷрои ин гуна услубҳои дарсомӯзӣ мукамал аз худ намуда ба мутахассиси ботачриба табдил меёбад.

Донишҷӯи имрӯза фардо муаллими мактаб, асосан донишҷӯёни факултаи педагогика ва руҳшиносӣ бошанд, муаллимони синфҳои ибтидоӣ мешаванд ва масъулияти вазнини таълиму тарбияи кӯдаки хурдсол ба зиммаи онҳо меафтад. Мо боварии комил дорем, ки хатмкунандагони донишгоҳи мо малакаю маҳорати чамъкардаи худро албатта дар оянда ба ҳаёт тадбиқ намуда, барои мустаҳкам гардидани истиқлолияти Ёзбекистони соҳибхтиёр саҳми арзанда хоҳанд гузошт.

.....

**V. Маводҳои
машғулоти амалӣ**

Мавзӯи 1: Системаи таълими ибтидоӣ-мавзӯи муҳими сиёсати
давлатӣ

Нақша:

1. Мазмун ва моҳияти Қарори ПҚ-2707 “Чораву тадбирҳо дар бораи боз ҳам такмил додани сохти таълими томактабӣ дар солҳои 2017-2021”
2. Вазифаҳои истиқболӣ ва ислохотҳо дар сохти таълими томактабӣ.
3. Мазмун ва моҳияти Қарори ПҚ-3261 “Дар бораи чораву тадбирҳои азнав такмил додани сохти таълими томактабӣ”

Равиши машғулоти амалӣ:

Зинаи 1. Омӯзгор давомоти донишҷӯёнро тафтиш мекунад. Дар аввали дарс муаллим хонандагонро бо хоҳиши худ ба гурӯҳҳо тақсим мекунад. (3 дақиқа)

Зинаи 2: Мафҳумҳои асосии мавзӯи “Системаи таълими ибтидоӣ-мавзӯи муҳими сиёсати давлатӣ”-ро ба хаттахта навишта мешавад. Терминҳои илмӣ дар гурӯҳҳо муҳокима карда мешавад. (7 дақиқа)

Зинаи 3:

1. Омӯхтани мавзӯи “Системаи таълими ибтидоӣ-мавзӯи муҳими сиёсати давлатӣ” дар гурӯҳҳо. Дар ин ҷо омӯзгор пешакӣ бо нақшаи мавзӯъ шинос мекунад. (аз усули ассессмент истифода бурдан мумкин) . Ба донишҷӯён варақаҳо доир ба мавзӯъ тақсим карда дода мешавад. Онҳо ба дафтари семинар менависанд, саволҳо тайёр мекунанд. (20 дақиқа)

Супоришҳо ба гурӯҳҳо:

Гурӯҳи 1. Мазмун ва моҳияти Қарори ПҚ-2707 “Чораву тадбирҳо дар бораи боз ҳам такмил додани сохти таълими томактабӣ дар солҳои 2017-2021”

Гурӯҳи 2. Вазифаҳои истиқболӣ ва ислохотҳо дар сохти таълими
томактабӣ.

Гурӯҳи 3. Мазмун ва моҳияти Қарори ПҚ-3261 “Дар бораи чораву тадбирҳои азнав такмил додани сохти таълими томактабӣ”

2. Тақдироти гурӯҳҳо. (ба ҳар як тақдиротчӣ 4 мин)

Зинаи 3: Муҳокимаи корҳои гурӯҳ. (10 дақиқа)

Зинаи 4. Хулосаи кори гурӯҳҳо. (10 дақиқа)

Зинаи 5. Супоришҳо барои мустақилона иҷро намудан(вазифаи
хонагӣ): (10 дақиқа)

Итмом кардани дарс, эълон наммудани баҳо ва супориши вазифаи
хонагӣ (5 дақиқа)

VI.Банки кейсҳо

Вазъият

Сардор бачаи боҳаракат ва серғайрат аст. Тарбиячи гулҳои бо роҳи аппликатсия сохта шударо дида, дар чараёни ба онҳо баҳо додан аз Мурод пурсид:

-Мурод, ба ту аз ҳама бештар кори ки хуш омад?

-Кори Наргиза, лекин ман аз он ҳам зеботар сохта метавонам.

-Хӯш, ин тавр бошад барои чӣ насохта истодаӣ? Инро бин, ҳамаи бачагон корҳои худро итмом намуданд, ту бошӣ навдаҷаҳоро акнун сохта истодаӣ.

-Ман аз ҳама охир сар кардам, агар дар вақташ месохтам, гулҳои ман аз ҳама зеботар мебаромад. Инро бинед, ман шохҷаҳоро чӣ тавр нозук карда сохтам!

Дар машғулоти мусиқӣ дар бораи ватан суруд месароиданд. Мурод суханҳои сурудро назар ба ҳама балантар мегуфт. Наргиза ном духтарак ба ӯ танбех дод ва Мурод чунин ҷавоб дод: “Ин сурудро паст сароида намешавад, чунки ин суруд дар бораи ватан аст. Ба мо суханҳои сурудро равон, фаҳмо талаффуз кардан лозим аст, гуфтаанд барои ҳамин ҳам ман ин тавр сароидам”. Тарбиячӣ ба ӯ савол дод: “Хӯш, бигӯй ки оё суруди ту сароидаи стода ба оҳанги мусиқӣ мувофиқ аст? Ба назари ман ту ба таври худ сароида истодаӣ. Мусиқӣ бошад ба таври худ ҷаранг дода истодааст”. Мурод ҷавоб дод: “Ман ба оҳанги мусиқӣ мувофиқ суруд гуфта истодаам”

Саволҳо

1. Дар бачагони синни томақтабӣ кадом хусусиятҳои ба худ хоси шаклфӯтаистодаи худбаҳогузори ро таъкид кардан мумкин аст?
2. Бачагони ба кадом намуди темперамент мансуб ба худ баланд баҳо мегузоранд, кадомашон ба худ паст баҳо мегузоранд?
3. Фикру мулоҳизаҳои худро дар бораи сабабҳои дар равиши ноадекватӣ ба худ баҳо гузоштанро гуед.

**VII. Мавзӯҳои таълими
мустақилона**

Таълими мустақилона

№	Мавзӯҳо
1	Фанни педагогика, мақсад ва вазифаҳои он.
2	Шохаҳои фанни педагогика
3	Методҳои тадқиқоти илмии педагогика
4	Сохти таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
5	Тоифаҳои баҷагони ба ёрдами махсус мӯҳтоҷ
6	Истифодаи мултимедиа ва слайдҳо дар таълими томактабӣ
7	Бозиҳои дидактикӣ ва истифодаи он дар таълими томактабӣ
8	Истифодаи воситаҳои барномавӣ, дидактикӣ ҳангоми гузаронидани машғулотҳо дар муассисаҳои таълими томактабӣ.
9	Компетентии касбии тарбиячӣ дар истифодаи воситаҳои барномавӣ-дидактикӣ дар таълими томактабӣ
10	Истифодаи методҳои ноанъанавӣ дар таълими томактабӣ.
11	Системаи таълими ибтидоӣ-мавзӯи муҳими сиёсати давлатӣ
12	Барномаи таълимии давлатии “Қадами аввалин” барои муассисаҳои таълими томактабӣ
13	Воситаҳои дидактикӣ ва аҳамияти онҳо дар самарадории таълим.
14	Таъсири технологияҳои ахбор дар ривҷи фарзанд
15	Аппаратҳои ба тартиб додани воситаҳои барномавӣ –дидактикӣ ёридиҳанда
16	Аҳамияти арифметикаи менталӣ дар ривҷи интеллекти баҷа
17	Концепсияи таълими томактабӣ
18	Талабҳои давлатии ба таълиму тарбияи баҷагони синни томактабӣ гузошташуда.

19	Системаи таълими томактабӣ дар давлатҳои хориҷа.
20	Системаи таълими томактабӣ дар Куриёи ҷанубӣ
21.	Технологияҳои бозӣ дар системаи таълими томактабӣ
22	Аҳамияти маҳорати педагогӣ ҳангоми истифодаи воситаҳои барномавӣ, дидактикӣ
23	Бачагони соҳиби нуқсони сенсордор
24	Бачагони соҳиби нуқсони шунавоӣ
25	Бачагони соҳиби нуқсони интеллектуалӣ
26	Бачагони ривҷёбии психикиашон суст
27	Бачаҳои аъзои ҳаракаташон ҷароҳатёфта
28	Мария Монтессори ва таъсири он дар таълими томактабӣ.
29	Масъалаҳои умумии ҷанни педагогикаи коррекционӣ
30	Таъсири нутқи тарбиячи дар тарбияи бача
31	Предмет, мақсад ва вазифаҳои ҷанни логопедия
32	Камбудихо дар талаффузи овозҳо ва роҳҳои бартарарф кардани онҳо
33	Асосҳои маҳорати муаллим
34	Қонуниятҳои умумии ривҷёбии шахс
35	Дидактика – назарияи таълим
36	Тамоил ва методҳои таълим
37	Шаклҳои ташкил кардани таълим
38	Дарс ва тарзи ташкил кардани он.

39	Назарияи тарбия. Усулҳои умумии тарбия
40	Қисмҳои таркибии тарбия. Асосҳои тарбия дар оила
41	Асосҳои умумии педагогикаи коррекционӣ.
42	Менежменти таълим
43	Афкори педагогии мутафаккирони Осиёи Марказӣ аз замонҳои қадим то асри VII-и мелодӣ
44	Давраҳои тараққиёти таълиму тарбия дар асрҳои VIII-IX
45	Тараққиёти маданияти халқҳои Осиёи Марказӣ дар давраи эҳёи шарқ
46	Фикрҳои педагогӣ ва ахлоқии мутафаккирони шарқ дар асрҳои XIV-XV. Давраи ҳукмронии Амир Темур ва темуриён.
47	Давраҳои тараққиёти афкори педагогӣ ва таълиму тарбия дар асрҳои XV-XIX
48	Таълиму тарбия, фикрҳои педагогӣ дар нимаи дуввуми асри XIX ва аввали асри XX
49	Тараққиёти афкори педагогӣ, таълиму тарбия дар солҳои 1917-1990 ва ривочи мактабу маориф дар Ўзбекистони соҳибистиқлол
50	Фанни педагогикаи ҷаҳонӣ ва таърихи инкишофи он. Давраҳои тараққиёти фикрҳои педагогӣ дар Хитой, Юнони қадим: Конфутсий, Сукрот, Афлотун, Арасту ва дигарон.
51	Тараққиёти фикрҳои педагогӣ дар Аврупои ғарбӣ.
52	Таълиму тарбия дар Россия
53	Технологияҳои нави педагогӣ
54	Истифодаи технологияҳои педагогӣ дар ҷараёни дарс
55	Таҳлили дарс. Намудҳои таҳлили дарс.

Донишчӯён мавзӯҳои таълими мустақилонаи ба худ додашударо дар шакли маъруза, реферат тайёр намуда, дар дарсҳои машғулоти амалӣ маъруза карда дар доираи васеъ муҳокима карда мешавад.

УШ.Глоссарй

ГЛОССАРҲ – ЛУҒАТ

- **Лексика** (луғат, калима). Дар ин фасл системаи лексикаи забон, таркиби луғавии забон, калимаҳои серистеъмолу камистеъмол, фонди асосии луғавӣ (калимаҳои решагӣ) мавриди омӯзиш қарор мегирад.
- **Семасиология** маънои калима ва тобишҳои маъноии калимаҳоро меомӯзад. Семасиология аз ду калимаи юнонӣ (“semasia” - ифода, ишора + “logos” - илм) қорбаст шудааст.
- **Этимология**. Ин фасл аз ҷиҳати илмӣ муайян намудани шакли аввалии калима, таърихи пайдоиш ва инкишофи калимаро дар бар мегирад.
- **Фразеология**. Ибораҳои рехта, ки аксар маъноӣ мачозӣ дошта, маъноӣ умумӣ онҳо аз маъноӣ калимаҳои таркиби онҳо барнамеоянд ва аз ҷиҳати ифодаи мафҳум бештар ба калимаҳо баробаранд, мавриди омӯзиши ин фасл қарор мегиранд: Соя аз девор тарошидан (бад дидан) , Фразеология аз калимаи юнонӣ “phrasis” - ифода, ибора + “logos” - мафҳум, илм қорбаст шудааст.
- **Луғатнигорӣ**. Дар ин боби луғатшиносӣ масъалаҳои назариявии тартиб додани луғатҳо, ҳелҳои луғат ва тартиби ҷобачокунӣ калимаҳо дар луғатҳо омӯхта мешавад. Фан луғатшиносӣ бо семасиология, семантика, калимасозӣ, фразеология, луғатнигорӣ, этимология ва услубшиносӣ робита дорад.
- **Технология** – калимаи юнонӣ буда, «технос» (techne) – маҳорат, санъат ва «логос» (logos) – фан, таълимот аст. Ин ифодаи луғавӣ моҳиятан ҷараёни замонавии технологияи таълимро ифода намекунад. Он танҳо маъноӣ луғавӣ асту ҳалос. Ба маъноӣ томи истилоҳияш мувофиқи гуфтаи олими рус В.Г.Беспалкон «Технологияи педагогӣ лоиҳаест, ки новобаста ба маҳорати педагогии муаллим муваффақият ва дастовардҳои педагогиро таъмин месозад ва ҷараёни ташаккули шахсияти талабаро кафолат медиҳад».
- **Моделҳои таълим** – сохт ва структураи ҷараёни таълимро муайян мекунад ва ҳамчунин ҷараёни таълимии дар асоси як ё якчанд методи муайян падидаҳои ифода менамояд.

Моделҳои таълимиро бинобар хусусиятҳои муайяни онҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст.

- **Метафора (киноя)** - Агар маънӣ дар асоси монандӣ, шабоҳати предметҳо аз як мафҳум ба мафҳуми дигар кўҷад, ин намуди мачозро *метафора* меноманд
- **Дарси моделизацияшуда** - Дарси моделизацияшуда воқеа ҳодисаҳои ҳаётию воқеиро дар шакли бозӣ дар асоси лоихаҳо ва нақшаҳои муайян ҳангоми дарс тавассути методҳои мухталиф тадбиқ кардан аст.
- **Бозии имитационӣ - тақлидӣ-сунъӣ** - Вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маданияро ба тарзи сунъӣ ва ё қалбакӣ тақлид намудан ва онро дар амал, дар чараёни дарс тадбиқ намудан.
- **Пинборд** - калимаи англисӣ буда, «pin» – мустаҳкам намудан, «board» – тахтаи синф аст.
- **Тренинг** -Дар асоси дониши хонандаи фард ё гурӯҳи хонандагон ба роҳ мондани чараёни таълим. – Дар асоси ин услуб хонандагон аз рӯи мавзӯи муайян ё муаммову масъалаи маълум бо ҳамдигар ахборот медиҳанд, радду бадали фикр менамоянд ва донишу илми худро тавассути ахбороти мадиду кўтоҳ бо дигарон ба ҳам мебинанд.
- **ИНТЕРНЕТ** – компютерҳое, ки бо якдигар масофа доранд бо ҳам алоқа мекунонад. Бо воситаи интернет мо метавонем бо ҳар як гўшаи дунё мулоқот кунем.
- **Почтаи электронӣ**– намуди электронии почтаи оддӣ, ки мо бо воситаи он бо дигарон мулоқот мекунем. Фарқи инҳо аз он иборат аст, ки мо метавонем ба як гўшаи дунё мактуб фиристонем ва он дар муддати кўтоҳ ба манзили худ мерасад.
- **Сайт** – ин яке аз саҳифаҳои интернет мебошад, ки аз он маълумоти даркораро дарёфт кардан мумкин, ё худ ягон маълумотро ба хотираи сайт дароварда пешкаши омма гардонидан мумкин аст.
- **Провайдерҳо** – хизматчи(корхона)и махсус, ки ба шаҳаҳои интернет моро роҳ кушода медиҳанд. Сифати мулоқот бо воситаи интернет аз ҳамин провайдерҳо вобаста аст, зеро садҳо, ҳазорҳо провайдерҳоро во хўрдан мумкин аст.
- **Китобхонаи электронӣ** – аз ҷиҳати сохт ба китобхонаи оддӣ хеле монанд аст, лекин маълумотҳоеро, ки он дарбар мегирад

ҳадду канор надорад. Дар шоҳаҳои интернет ҳазорҳо китобхонаҳо вучуд доранд, ки онҳо байни худ алоқа доранд.

- **Портал**– чамъи маълумотҳои оиди як мавзӯъ (соҳа). Дар шоҳаҳои интернет бисёр порталҳоро во хӯрдан мумкин аст.
- www.google.com, www.yandex.ru... - сӯроғи интернет, ки дар он ҷо мо маълумотҳои ба худ даркораро дарёфт мекунем
- **Презентация** – ин чамъи слайдҳо, ки бо воситаи экран онҳоро паси ҳам намоиш дода мешавад ва ин речаи як мавзӯъ, ба шакли конспекти як маъруза нигоҳ дошта мешавад.
- **Слайд** – ин кадри алоҳидаи презентация мебошад, ки матн, сарлавҳа, график ё диаграммаро дарбар мегирад. Презентацияе, ки бо воситаи дастури Power point офарида мешавад аз принтер баровардан, ёки ба фотоплёнкаи 35 миллиметрӣ сабт кардан мумкин аст.
- **Материалҳои тақсимшаванда** – 4-6 слайдҳоро дар як саҳифа ҷоп карда, бо мақсади шиносӣ бо дастур дастрасӣ ҳозирон кардан.

Структура (сохт)и презентация – ҳуҷҷатест, фақат сарлавҳаи слайдро, бе тасвири графикӣ асоси матнро бо шакли махсус дарбар мегирад.

IX. Феҳрасти адабиёт

Фехрасти адабиёт

1. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni.T.: Sharq. 1997.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T.: SHarq, 1997.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri //–T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993.
5. Ajdodlar o'g'iti. Hikmatlar, hikoyatlar, tamsillar. // To'plovchi B. Ahmedov – T.: CHo'lpon. 1991.
6. Azarov Yu.I. Bolalarni sevish san'ati. – T.:o'qituvchi, 1992.
7. Abu Ali ibn Sino. Ziynat. – T.: SHarq nashriyot matbaa konserni, 1992.
8. Amir Temur o'gitlari//B.Ahmedov,A.Aminov nashrga tayyorlagan T.:Navro'z, 1992.
9. Kaykovus. qobusnoma. – T.: O'qituvchi, 1992.
- 10.Muhammad Payg'ambar qissasi. Hadislar. _ T.: Kamalak, 1991.
- 11.Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: o'qituvchi, 1995.
- 12.Navoiy, Alisher. Mahbub ul –qulub. Asarlar 15-tom.T.:1966
- 13.Rajabov S. Mutaxassislikka kirish. – T.: O'qituvchi, 1991.
- 14.Rajabov S. Pedagogika fanining allomalari. – T.: O'qituvchi, 1991.
- 15.Rahimov S., To'raqulov Ye. Abu Rayhon Beruniy Ruhiyat va ta'lim-tarbiya to'g'risida. – T.: 1992.
- 16.Saidnazarov F, Saidnazarov I., Tarbiya: odob va oqibat.T.:O'zbekiston, 1991.
- 17.Tarbiyaviy ish metodikasi //L.I.Ruvinskiy tahriri ostidaT.:O'qituvchi, 1991.
- 18.To'xliiev B. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asari. T.: Yulduzcha, 1991.
- 19.Frolov F. T. Yosh direktor maktabi. – T.: O'qituvchi, 1991.
- 20.Hikmatnoma. To'plam // To'plovchi N.Eshonqulov. – T.: CHo'lpon, 1992.
21. SHomahsudov, SHorahmedov SH. Hikmatnoma. – T.: 1990.
22. O'qituvchilik ixtisosiga kirish kursiga metodik ko'rsatmalar. // Tuzuvchilar: M.Zaxarina, S.X. Temurova, V.G. SHarova. -. T.:
23. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. – T.: O'qituvchi, 1993.

